

biblioteca școlarăului

BOGDAN-PETRICEICU HASDEU

MUNTELE ȘI VALEA

biblioteca școlarului

BOGDAN-PETRICEICU
HASDEU

MUNTELE ȘI VALEA

INTERNAȚIONAL

BUCUREȘTI — CHIȘINĂU

Colecție inițiată și coordonată de Anatol Vidrașcu și Dan Vidrașcu
Pe copertă: *Legenda muntelui Găina* de Dimitrie Gavrilean (colaj)
Concepția grafică a colecției și coperta: Vladimir Zmeev
Ilustrații: Emil Childescu

REFERINȚE ISTORICO-LITERARE:

George Călinescu, Pompiliu Constantinescu,
Tudor Vianu, Teodor Vârgolici, Nicolae Manolescu,
Ion Negoitescu, Ionel Opreșan,
Ion Ciocanu, Nicolae Romanenco,
Mihai Cimpoi, Zigu Ornea,

A. P. Hayden

CZU 821.135.1

H 34

Textele pentru ediția de față au fost reproduse din volumele:

B.P. Hasdeu, *Scrieri alese*, 1. Ediție de prof. J. Byck. Cu un studiu introductiv de George Munteanu. Editura pentru literatură, București, 1968; B.P. Hasdeu, *Scrieri literare*. Postfață și bibliografie de Paul Cornea. Editura Minerva, București, 1989. Tabelul cronologic — după: B.P. Hasdeu, *Ursita*. Ediție îngrijită, prefață, curriculum vitae și bibliografie de Constantin Mohanu. Editura Gramar, București, 1994 și B.P. Hasdeu, *Poezie. Proză. Dramaturgie*, Grupul Editorial Litera, Chișinău, 1997. Au fost făcute o seamă de redactări pur ortografice, date fiind rigorile unei ediții destinate tineretului studios.

Editura „Litera Internațional“

O.P. 33; C.P. 63, sector 1, București, România
tel./fax (01) 3303502; e-mail: info@litera.ro

Grupul Editorial „Litera“

str. B. P. Hasdeu, mun. Chișinău, MD-2005, Republica Moldova
tel./fax (3732) 29 29 32, 29 41 10, fax 29 40 61;
e-mail: manager@litera-publishing.com

Prezenta ediție a aprăut în anul 2001 în versiune tipărită
și electronică la Editura „Litera Internațional“ și
Grupul Editorial „Litera“.
Toate drepturile rezervate.

Editori: *Anatol și Dan Vidrașcu*

Lector: *Ion Ciocanu*

Corector: *Raisa Coșcodan*

Tehnoredactare: *Marin Popa*

Tiparul executat la Combinatul Poligrafic din Chișinău
Comanda nr. 11221

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Hasdeu, Bogdan-Petriceicu

Muntele și valea: / B. P. Hasdeu; conc. col. și cop. Vladimir Zmeev — Ch.:
Litera, București: Litera Int., 2001. (Combinatul Poligr.). — 344 p. — (Bibl. șco-
larului: ser. nouă, nr. 226)

ISBN 4975-74-351-X

ISBN 973-8358-08-6

821.135.1

ISBN 973-8358-08-6
ISBN 9975-74-351-X

© LITERA INTERNAȚIONAL, 2001
© LITERA, 2001

CUPRINS

<i>Tabel cronologic</i>	7
-----------------------------------	---

P O E Z I E

Frunzele	22
Cranul lui Mihai cel Viteaz	24
La Iulia	25
Muntele și valea	27
Viersul	27
Complotul bubei	29
Lilica	34
Odă la ciocoi	35
Dorul	41
Sărăcia	43
Vornicul Iancu Moțoc	45
Luntrea	48
Bradul	49
Lui N. Nicoleanu (1866)	50
Adevăratul poet	51
O doină postumă	52
Să vorbim românește	53
Sunt român	54

P R O Z Ă

Ioan-vodă cel Cumplit	56
---------------------------------	----

D R A M A T U R G I E

Răzvan și Vidra	186
<i>Referințe istorico-literare</i>	332

TABEL CRONOLOGIC

1838 26 februarie Se naște Tadeu Hasdeu în comuna Cârstinești (Cristinești) lângă Hotin, în Basarabia. (Mai târziu își va schimba prenumele din Tadeu în Bogdan — corespondentul românesc pentru polonezul Tadeu —, adăugând la nume și Petriceicu, voind să arate înrudirea cu Ștefan Petriceicu, domnitor în Moldova în secolul al XVII-lea, în anii 1672—1674). Este fiul lui Alexandru Hajdeu (Hâjdeu) — născut în 1811 — și al Elisabetei Dauszka (Dauç), fiica unui locotenent, nobil lituanian, Teofil Dauszka, și a unei moldovence, Melania, născută Morțun. Această Melanie a trăit până în 1889, în ultima parte a vieții fiind călugăriță la Mănăstirea Pasărea de lângă București.

Arborele genealogic al Hasdeilor urcă mult în istorie, familia boierească Hajdeu (Hâjdeu) fiind atestată încă din timpul lui Ștefan cel Mare. Bunicul scriitorului — Tadeu Hajdeu (1769-1835) —, strănepot al lui Gheorghe Lupașcu Hajdeu, își recapătă drepturile asupra moșiiilor strămoșești din ținutul Hotinului și se stabilește la Cristinești. Acest Tadeu Hajdeu era om instruit, poliglot, poet de limbă polonă, a tradus din scriitorul german August von Kotzebue în poloneză și a cules literatură populară românească. Un unchi al scriitorului — Boleslav —, deși de profesie naturalist, se ocupa și cu scrisul, fiind autor de proză de inspirație istorică. Tatăl scriitorului — Alexandru Hajdeu — a fost un cărturar de seamă al timpului și scriitor (în rusă, polonă și română). După ce învățase la pensionul fiilor de nobili de pe lângă Seminarul teologic din Chișinău, urmează Facultatea de Drept de la Universitatea din Harkov, făcând paralel și studii de științe ale naturii și filologie (anticipează studiile fiului). Continuă studiile la Lemberg și la München, unde își ia doctoratul în filozofie. În afară de munca de profesor a practicat și avocatura. A avut preocupări de drept, filologie, istorie, folclor, filozofie și de literatură. S-a dovedit un mare patriot, în preocupările sale istorice și literare făcându-și loc cu preponderență trecutul Moldovei și al înstrăinatei Basarabii. Ca efor al Școalelor din ținutul

Hotinului, la 25 iunie 1837 — la închierea anului școlar — ține un discurs Vechea glorie a Moldovei, care îi va aduce multe neazuri, căzând în dizgrația autorităților rusești. După 1841 va fi nevoit să predea ca profesor la gimnaziile din Vinița, Camenița și Rovno. Înfruntând despotismul guvernatorului din Camenița, este considerat „tulburător al liniștii publice“, cerându-i-se exilarea. Alexandru Hajdeu era o prefigurare spectaculoasă a fiului său. Preocupările tatălui au favorizat dezvoltarea unei atmosfere intelectuale cu totul deosebite în casa părintească.

Tatăl călăuzește primii pași spre învățătură ai micuțului Tadeu (Bogdan), dăruindu-i Gramatica românească a lui I. Heliade Rădulescu, pe care o va păstra cu sfințenie. Copilul, receptiv, învață cu tatăl său limbile știute de acesta: greaca, latina, slavona, franceza, italiana, engleza, germana, rusa, polona, bulgara. „Singurul meu dascăl a fost tatăl meu“, va afirma mai târziu B.P. Hasdeu.

1845—1850 Face studii gimnaziale în diverse orașe din Podolia și Volinia (Vinița, Camenița, Rovno), unde tatăl Alexandru Hajdeu era mutat ca profesor. Tânărul gimnazist vorbea polona perfect. Vacanțele și le petrece în casa părintească de la Cristinești.

1848 La Camenița (în Polonia) încetează din viață mama sa, la o vârstă până în 30 de ani.

1850 Alexandru Hajdeu se stabilește la Chișinău. Fiii săi Tadeu (Bogdan) și Nicolae (născut în 1840) devin elevi ai liceului „regional“ al fiilor de nobili din Chișinău. O educație aleasă primesc cei doi tineri de la tatăl lor, Alexandru Hajdeu, care posedă — așa cum scrie admirativ I. Heliade Rădulescu — o bibliotecă de mare valoare, în care la loc de cinste erau cărțile și manuscrisele românești.

La Chișinău era și poetul Constantin Stamati, rudă îndepărtată din partea mamei, care îl încurajează în ale scrisului. De acum datează primele încercări poetice: Doină, Ștefan cel Mare („domn și erou/În gloriosul veac de aur“), dar predominante devin preocupările pentru istoria Moldovei și a românilor în general.

1852 Cu prilejul aniversării a jumătate de mileniu de la întemeierea Moldovei, B.P. Hasdeu publică o evocare a descălecării lui Dragoș, scriere pe care o dedică lui Constantin Stamati, „patriarhul poezilor moldoveni“.

Din anul 1852 datează însemnările personale ale lui B. P. Hasdeu privind preocupările asidue pentru istorie: „De mult mă ocup de istoria Moldovei“, „M-am ocupat în primul rând de adunarea materialului pentru istoria țării mele...“.

În vara lui 1852 B.P. Hasdeu se înscrie ca student la Universitatea din Harkov, unde, până în 1854, face studii de drept, audiind și cursuri de istorie și filologie. La Harkov are profesor de drept roman pe Al. Mickiewicz, fratele poetului romantic polonez Adam Mickiewicz. La cursurile de filologie este coleg cu viitorul filolog rus A. Potebnea.

Ca student, desfășoară o bogată activitate literară și științifică: organizează o mică „societate literară”; avea gata o lucrare despre mitologia dacilor; ducea corespondență cu Pogodin, secretarul Societății pentru istoria și antichitățile ruse din Moscova, căruia îi anunța mai multe lucrări științifice.

Începe să scrie un Jurnal intim, pe care îl va ține până în anul 1856. Din acest jurnal aflăm că, spre sfârșitul anului 1852, cunoaște o tânără poloneză Alina Merjeewski de care se îndrăgostește fulgerător.

1853 „Desperat de trădarea Alinei” (cf. Jurnalului său), se hotărăște să intre în armată. La împotrivirea tatălui său, încearcă o sinucidere. Scăpat de moarte (pistolul a cărui țevă și-o vârâse în gură înainte de a trage nu era încărcat), „nu și-a mai permis să mai încerce o dată voința Celui de Sus”.

Un „vrăjitor” de lângă Chișinău îi prezice că „încă din tinerețe va ajunge la cele mai înalte onoruri”.

1854 mai Însoțit de tatăl său, mama vitregă, bunica Valeria și de fratele Nicolae, merge la Dubăsari (la granița Basarabiei), unde se înrolează în regimentul feldmareșalului conte Radetzki în care fusese primit. Merge apoi la Mirgorod, unde se afla „statul major al Diviziei de rezervă a cavaleriei ușoare”, în care fusese trecut, și de acolo la Noua Odesa.

La Nikolaev provoacă la duel pe un Meyendorf, baron finlandez, pe care îl țintește în umăr, Hasdeu scăpând nevățamat.

Primește scrisori de la tatăl său care îl îndeamnă să nu părăsească „ocupațiile literare”, „să se cultive și să învețe neapărat germana”.

Ca iunker va participa pentru scurt timp la Războiul Crimeii.

1857 An hotărâtor pentru întreaga sa activitate viitoare: la 16 februarie trece Prutul în Moldova, la moșia cneazului Moruzi și apoi la Iași. Venit în Moldova cu pașaport rusesc, își sfâșie pașaportul și îl trimite la Consulatul rusesc de la Iași. Guvernul țarist îl condamnă, în lipsă, la exil în Siberia; totodată îl dezmoștenește de drepturile asupra averii părintești și asupra averii unchiului său Boleslav care nu avea alți moștenitori (în total 30.000 de galbeni).

- Încă din 1852 își schimbă prenumele din Tadeu în Bogdan și adaugă la nume Petriceicu, în amintirea lui Ștefan Petriceicu (domn al Moldovei în secolul al XVII-lea); de acum va fi cunoscut sub numele de Bogdan Petriceicu-Hasdeu.
- 1858 8 martie Vogoride (caimacan al Moldovei) îl numește judecător la Cahul (județul Cahul, împreună cu județele Ismail și Cetatea Albă, revenise României după Răzbiul Crimei). Refuzând să devină „unealta politică” a lui Vogoride, este destituit peste puțin timp de către oamenii lui Vogoride. Reîntors la Iași, colaborează la revista unionistă Zimbrul și vulturul. Cu pașaport moldovenesc, pe numele „comisului Bogdan Petriceicu Hasdeu”, face o vizită la Chișinău, de unde aduce cea mai mare parte din biblioteca tatălui său.
- 11 noiembrie Scoate prima sa revistă România (unionistă), scrisă în întregime de Hasdeu (două numere până la sfârșitul anului). Publică primul său studiu (în numărul dintâi al revistei) Despre Io în titlul domnilor români ai Moldovalahiei și Bulgariei.
- 1859 ianuarie Continuă revista, sub titlul România. Revistă ebdomadară sub redapciunea dlui Bogdan Petriceicu-Hâjdău (mai apar numai trei numere).
- septembrie Dăruiește Bibliotecii Școalelor din Iași circa 4000 volume. Scoate Foaea de istoria română. Sub redapciunea lui Bogdan Petriceicu Hâjdău (patru numere).
- octombrie Este numit custode al Bibliotecii Școalelor din Iași.
- 1860 ianuarie Este numit profesor de istorie, geografie și statistică la școala reală din Iași.
- martie-iunie Editează Foiță de istorie și literatură (cinci numere). În revistă publică Perit-au dacii?, studiu ce anunță viitoarele cercetări ale lui Hasdeu asupra originii poporului român.
- Face o călătorie la Chișinău pentru a achiziționa cărți și manuscrise. Este numit în Comisia pentru alcătuirea unei hărți a daciei vechi, împreună cu Simeon Bărnăuțiu și Nicolae Ionescu.
- Consulatul rus din Principatele Române intervine pentru extrădarea lui Hasdeu, dar va fi ocrotit de către Partidul Liberal.
- Spre sfârșitul anului este înlăturat din funcțiile avute, în urma unor intrigi și inamicității pe care le stârnise printre politicieni și istorici.
- Se stinge din viață Nicolae, fratele lui B.P. Hasdeu, se pare în urma unei întemnițări politice. (Se născuse în 1840.)
- 1861 Colaborează la revistele ieșene.
- iulie-septembrie Este trimis în Polonia, într-o misiune pentru documentare asupra istoriei românilor. Despre călătoria întreprinsă

relatează în studiul Luca Stroici. *Fragment din „Călătoriile întreprinse în părțile Galiției“ (publicat în Ateneul Român, septembrie-octombrie 1861).*

Tot în Ateneul Român reproduce texte românești vechi, publică versuri și o traducere din Tristele lui Ovidiu.

Colaborează la Tribuna română, Dacia, Trecutul.

Școala la care fusese numit profesor desființându-se, înființează un „Institut privat de educațiune“, la care renunță în 1862.

Își reia postul de bibliotecar și pe cel de profesor la Gimnaziul central.

1862 *Editează revista Din Moldova (de la nr. 10 îi schimbă titlul în Lumina). În Lumina publică Duduca Mamuca, scriere care duce la suprimarea revistei și-i atrage protestul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice pentru „frivolitățile“ cuprinse în nuvelă și apoi destituirea din postul de profesor de istorie și bibliotecar. Urmează un proces de presă (3—4 iunie) pentru „imoralitate“, de mare răsunet în epocă, încheiat cu achitarea lui. B.P. Hasdeu, în urma unei strălucite pledoarii a acuzatului. Nu-i va uita pe cei care l-au atacat: Titu Maiorescu și V. A. Urechia.*

1863 *În vară se mută la București, fiind numit în Comisia moșiilor mănăstirești și în Comisia istorică.*

3 noiembrie La București editează Aghiută. Revistă umoristică și critică (apare până la 17 mai 1864). Colaborează la reviste de istorie și lingvistică de peste hotare.

1864 februarie *Se tipărește prima lucrare a lui B. P. Hasdeu: Luca Stroici, părintele filologiei române (după ce apăruse mai întâi în „Foiletonul Buciumului“).*

martie În „Foiletonul Buciumului“ și apoi în broșură publică Filozofia portretului lui Țepeș.

Împreună cu istoricul bulgar G.S. Rakowski, fondează ziarul politic Viitorul, scris în română și bulgară.

În revista Aghiută, apoi în volum, publică Micuța. Trei zile și trei nopți din viața unui student, forma refăcută a nuvelei Duduca Mamuca (1863), prin atenuarea unor asperități care indignaseră pudoarea convențională a epocii. Nuvela reprezintă un moment important în afirmarea prozei realiste.

17 mai Gazeta Aghiută este suspendată din ordinul primului-ministru Mihail Kogălniceanu.

2 iunie-18 august În „Foiletonul Buciumului“, publică textul însoțit de note al primei versiuni din Ursita, cel dintâi roman istoric

românesc. Inițial, acest prim episod intitulat *Ursita*, precum și *Procopseala* (un fragment din *Episodul II*, tipărit tot în *Buciumul în continuare*) făceau parte dintr-un proiect de roman istoric din trecutul *Moldovei*: *Copilăriile lui Iancu Moțoc*.

8 august *Ministerul Instrucțiunii* îl însărcinează pe *B.P. Hasdeu* să editeze *Arhiva istorică, colecțiune critică de documente asupra trecutului istoric românesc, din care va tipări patru volume între 1865 și 1867*.

1865 27 februarie *La Ateneul Român ține o conferință despre Talmud*. aprilie *Ține două conferințe la Ateneu: despre stadiul cercetării istorice românești și despre scriitorii N. Filimon și Al. Depărățeanu*. 10/22 iunie *În biserica Sf. Ilie Gorgani se cunună cu Iulia Faliciu dintr-o familie de moți din Roșia Abrudului*.

Ține conferințe foarte apreciate la Ateneul Român: despre spătarul Milescu și alta despre trei tipuri în dramaturgia europeană: Shyloc, Gobsec și Moise, conferință publicată în volum în același an: Trei ovrei: jupânul Shyloc al lui Shakespeare, domnul Gobsec al lui Balzac și jupânul Moise al lui Alecsandri.

Publică una din cele mai valoroase monografii istorice românești: Ion Vodă cel Cumplit: aventurile, domnia, rezbelele, moartea lui; rolul său în istoria universală și în viața poporului român (1572—1574) (în colecția „Oamenii mari ai României“). Bazată pe o documentație minuțioasă și corectă, scrierea nu are precedent la noi; deschide un drum în cercetarea istorică.

1866 6 februarie—5 iunie *La București editează ziarul Satyrul, care continuă linia revistei Aghiuiță*.

După lovitura de stat de la 11 februarie ia atitudine împotriva principelui străin.

Societatea Academică Română îl numește pe Alexandru Hajdeu printre membrii ei, dar autoritățile ruse din Basarabia îi interzic să vină la București și să facă parte din Academia Română. Va fi primit membru de onoare în 1870.

La Teatrul Național, la începutul stagiunii de toamnă, are loc premiera dramei istorice Domnița Ruxanda, sub direcția lui C. Demetriad, printre interpreți fiind Costache Caragiale și Ștefan Velescu.

Printre articole ca Fraternitatea și unirea, Unirea, Hasdeu pledează pentru ideea de unitate a Transilvaniei cu Muntenia și Moldova.

octombrie *La Ateneul Român B.P. Hasdeu începe cursul public Istoria dreptului constituțional al românilor*.

Publică în volum conferința ținută la Ateneu: Talmudul, ca profesiune de credință a poporului israelit.

1867 10 februarie Are loc premiera piesei Răzvan Vodă, în interpretarea trupei lui M. Pascaly; piesa se publică mai întâi în ziarul Perseverența, apoi în volum: Răzvan Vodă. Dramă istorică în cinci acte, în versuri. Ediția a II-a apare în 1867; Ediția a III-a apare în 1869 cu titlul schimbat în Răzvan și Vidra, ca și la ediția a IV-a din 1895 care apare cu o introducere de P. P. Carp.

1 martie La Iași apare revista Convorbiri literare.

În vara lui 1867 călătorește în Transilvania, zăbovind în Munții Apuseni, în ținuturile natale ale soției.

Face parte din Comitetul de conducere al Societății „Transilvania“. Din toamnă colaborează cu Partidul Liberal, scriind articole politice și polemice în Românul.

În decembrie călătorește în Basarabia de Sud; este ales deputat la Colegiul III de la Bolgrad.

1868 Are o activitate parlamentară bogată: discursuri în Cameră privind Legea organizării armatei.

Începe atacurile deschise împotriva Junimii.

Publică Istoria toleranței în România. Ediția a doua revăzută și adausă (scrierea se tipărise mai înainte în foiletonul ziarului Românul, între 28 ianuarie și 28 februarie). (În 1876 va fi tradusă în franceză de Federic Damé și Bonifaciu Florescu.)

iunie—august Întreprinde călătorii de studii în Austro-Ungaria, Serbia, Boemia, Bavaria și Franța. Cu acest prilej îl cunoaște pe Iosif Vulcan. La Biblioteca Națională din Paris descoperă un exemplar prescurtat al Basilicalelor în limba greacă (fusesse folosit în Țările Române în timpul lui Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun).

1869 16 aprilie Editează revista Traian (respectiv 16 aprilie 1869 — 14 februarie 1870); programul revistei continuă ideile de la Dacia literară. La 16 octombrie 1869 renunță la postul de director, rămânând numai colaborator la revista Traian. Publică studii și documente istorice, lingvistice și folclorice. Publică Oda la boieri, 1848—1869.

Călătorie de studii la mănăstirile din Serbia.

august La alegerile pentru primiri de noi membri în Societatea Academică Română este respins; au contribuit la aceasta și numeroasele polemici în care se angajase B. P. Hasdeu.

2/14 noiembrie Se naște singurul său copil, Iulia; este botezată de Ion C. Brătianu. A fost un copil excepțional: la 3 ani știa să citească; la 8 ani vorbea franceza, germana și engleza; tot la 8 ani trece examenele pentru clasele primare.

15 noiembrie Este ales președinte al Societății „Românismul“.

- 1870 2 martie *Apare prestigioasa revistă Columna lui Traian* (director și proprietar B.P. Hasdeu). (Aici publică *Odă la ciocoi.*) Cu două numere pe săptămână, revista va fi o prezență vie în publicistica românească până în mai 1875, reluată apoi din ianuarie 1876 până în decembrie 1877 și iar reactivată din ianuarie 1882 până în 1883. B.P. Hasdeu publică numeroase articole antimonarhice. 8 august *Bănuie că ar fi implicat în complotul Candiano-Popescu* (Republica de la Ploiești), este arestat pentru 9 zile și închis la Văcărești.
- La Societatea „Românismul“ rostește discursul Cosmopolitism și naționalism.*
- aprilie *La București apare sub conducerea lui B.P. Hasdeu Foaia Societății „Românismul“, care își propune să întărească conștiința națională a publicului cititor.* (Revista apare până în august 1871).
- 1871 6 iunie *În cadrul serbărilor organizate de Societatea „Românismul“ pe Câmpul Cotrocenilor, pentru sărbătorirea a 50 de ani de la Revoluția lui Tudor Vladimirescu, rostește un discurs.*
- iuлие-august *Călătorii de studii în Serbia, unde la Belgrad descoperă prima parte din Pravila lui Matei Basarab, și în Ungaria, prilej de a identifica, la Budapesta, Anonymus Logoshiensis.*
- septembrie *În Columna lui Traian începe să publice vastul studiu istoric Vladislav Basarab. Viața politică, socială, militară, religioasă, juridică, economică și literară a românilor din Muntenia între anii 1350 și 1380.*
- octombrie *Începe să scrie Istoria critică.*
- decembrie *Printr-un articol publicat în revistă anunță transformarea Columnei lui Traian în revistă științifică.*
- 1871—1872 *În Columna lui Traian publică Orthonerazia* (Trei crai de la răsărit), savuroasă comedie de limbaj împotriva latinismului exagerat și stricătorilor de limbă.
- 1872 30 aprilie *În numele presei românești, rostește o cuvântare la înmormântarea lui Ion Heliade Rădulescu.*
- 9 noiembrie *Se stinge din viață, la Cristinești lângă Hotin, tatăl scriitorului: Alexandru Th. B. Hajdeu (născut în 1811), mare patriot român din Basarabia și om de mare cultură (filozofie, literatură, folclorică), membru de onoare al Academiei Române. Fiul află despre moartea părintelui său de-abia pe 20 ianuarie 1873, fără să-și poată explica „motivul unei întârzieri atât de monstruoase“.*
- Apar primele două fascicule din Istoria critică a românilor.*

- 1873 3 februarie *I se decernează Marea medalie de aur pentru contribuțiile sale la studiul istoriei naționale. Publică Istoria critică a românilor din ambele Dacie în secolul XIV. Tom. I. Pământul Țării Românești în secolul XIV. Parlamentul României votează un premiu lui B.P. Hasdeu pentru continuarea Istoriei critice a românilor. Regele Carol îl decorează cu „Medalia de aur“.*
Îi apare volumul de versuri intitulat Poesie.
- 1874 *În timpul verii întreprinde o călătorie de studiu în Transilvania, care durează trei luni.*
Continuă publicarea volumului II din Istoria critică a românilor. 14 octombrie La Facultatea de Litere din București deschide cursul de Filologie comparată „îmbrățișând limbile sanscrită, zendică, armeană, elenă, latină, albaneză, celtică, germanică, slavica și limbile romanice, toate în raport cu limba română“.
- 1875 *Apare volumul I din Istoria critică a românilor (ediția a 2-a „revăzută și foarte adausă“), însoțit de volumul II: Reacțiunea omului contra naturii.*
Titu Maiorescu, ministrul Instrucțiunii, îi suspendă cursul de Filologie comparată.
Publică Principie de filologie comparativă ario-europea (cursul ținut la Facultatea de Litere).
- 1876 15 februarie-15 mai *Director la Revista literară și științifică în care, în numerele 2—3, tipărește a doua ediție, revăzută și adăugită, a romanului Ursita.*
17 mai *Este numit director al Arhivelor Statului, funcție în care va rămâne până la 1 aprilie 1900.*
5 iunie *La Universitate își începe cursul de Filologie comparată, reînființat de noul ministru al Instrucțiunii Gh. Chițu.*
septembrie *În misiune științifică la Cracovia, trimis de Ministerul Instrucțiunii Publice.*
Publică în broșură studiul Baudouin de Courtenay și dialectul slavoturanic din Italia. Cum s-au introdus slavismele în limba română? Colaborează și la alte reviste ale timpului: Familia, Sentinela română, Românul, Perseverența, Ghimpele.
- 1877 13 septembrie *Este ales membru al Societății Academice Române, Secția Filologică, președinte al Academiei fiind Ion Ghica.*
Publică studiul istorico-lingvistic Dina Filma. Goții și gepizii în Dacia.
- 1878 septembrie *Ca delegat al României, participă la al IV-lea Congres Internațional al Orientaliștilor, ținut la Florența.*
Publică Obiceiele juridice ale poporului român (studiu reeditat în 1882).

- 1878—1881 *Publică Cuvente din bătrâni. Tom. I-III. Tom. I: Limba română vorbită între 1550 și 1600; Tom II: Cărțile poporane ale românilor în secolul XVI în legătură cu literatura poporană cea nescrisă; Din Tom III publică doar partea introductivă: Conspectul științelor Filologice; Lingvistica în general.*
2 octombrie *Este numit profesor titular la catedra de filologie comparată a Universității din București, post pe care îl va onora până în anul 1900.*
- 1879 3 ianuarie *Stagiunea teatrală de la Naționalul din București se inaugurează cu Trei crai de la răsărit, comedie în două acte (apărută în Columna lui Traian în 1871—1872). Printre interpreții piesei: Ștefan Iulian, Frosa Sarandi și Aristița Romanescu. La a doua reprezentație a participat și familia regală. În același an piesa se tipărește în volum.*
Este ales membru al Academiei Literare din Belgrad. Devine secretar general al Academiei Române și secretar al Secției Literare (funcții în care va rămâne timp de 7 ani).
- 1880 10 aprilie *Academia Română îi acordă premiul „Ion Heliade Rădulescu“ (5000 lei aur) pentru primele două tomuri din Cuvente din bătrâni.*
Vara Întreprinde o călătorie științifică la Londra, unde studiază manuscrisul Evangheliarului de 1574, păstrat la British Museum.
- 1881 *Admirator al lui Heliade și unul din inițiatorii ridicării unui monument în cinstea lui, B. P. Hasdeu rostește un discurs cu prilejul dezvelirii statuii lui I. Heliade Rădulescu în fața Universității din București.*
Iulia Hasdeu, la 11 ani, termină cursul secundar la Liceul „Sf. Sava”; însoțită de mama sa, pleacă la Paris, unde urmează cursurile Colegiului Sévigné.
- 1882 4 februarie *Este ales în unanimitate membru al Societății de Lingvistică din Paris.*
7 februarie *Este ales membru al Societății Enciclopedice Române.*
13 iulie *Trimis la Paris pentru a reprezenta România la dezvelirea monumentului lui Jules Michelet, B. P. Hasdeu rostește un discurs reprodus și comentat elogios de cele mai importante ziare pariziene. La reîntoarcere, vizitează Italia, la Arhivele din Genova identificând un document emanat de la un strămoș de al său.*
- 1883 *La București ia ființă „Societatea presei“, B. P. Hasdeu fiind ales președinte al Comitetului.*
2 aprilie *Academia Română îl desemnează pe B.P. Hasdeu ca să realizeze dicționarul Etymologicum Magnum Romaniae.*

- În aprilie candidează la alegerile parlamentare de la Craiova, dar nu obține voturile necesare.
Publică studiul *Din istoria limbei române*.
- 11 iunie Ia parte la dezvelirea monumentului lui Ștefan cel Mare de la Iași, unde rostește un entuziașt discurs; dezvelirea festivă a monumentului se face în prezența regelui Carol.
- În vară călătorește la Budapesta și Paris.
- 29 decembrie Este ales membru al Academiei Imperiale de Științe din Petersburg.
- Călătorie de studii la Budapesta.
- 1884 În vara acestui an întreprinde o călătorie de studii la Viena, Munchen și în special în Elveția pentru a studia organizarea și funcționarea învățământului.
noiembrie Este ales deputat de Craiova.
Publică *Olteneștele*. Patru discursuri (1869—1871).
- 1885 Începe lucrul la *Etymologicum Magnum Romaniae*; la 2 martie prezintă Academiei un raport asupra desfășurării lucrărilor la *Dicționar*.
- 1886 La Viena se stinge din viață unchiul său Boleslav, lăsându-i moștenire documentele familiei Hasdeu și moșia din Basarabia.
2 octombrie La Viena participă la cel de al doilea Congres al Orientaliștilor, unde ține comunicarea *Sur les éléments turcs dans la langue roumanie* (studiu lingvistic tipărit în broșură în același an).
iulie Iulia Hasdeu ia bacalaureatul în litere la Sorbona și se înscrie la Facultatea de Litere, urmând cursuri și la *École des Hautes Études*. Scrie versuri în franceză.
Publică primul *Tom din Etymologicum Magnum Romaniae*.
- 1887 15 decembrie Scoate Revista nouă, care va ființa până în septembrie 1895 (una din cele mai prestigioase reviste ale timpului).
Iulia Hasdeu, la Paris, este încercată de primele semne de ftizie.
- 1887—1888 Editează opera fundamentală *Etymologicum Magnum Romaniae*. Tom I-IV, volumele apar respectiv în anii: 1887 (reeditarea Tomului I din 1886), 1883 (două volume) și 1888.
- 1888 La Paris, Iulia Hasdeu începe să-și pregătească teza de doctorat, având ca temă *Filozofia în literatura nescrisă a poporului român*. Cu o înzestrare extraordinară, scrie versuri în franceză, are preocupări muzicale și de pictură. Dar boala de plămâni se agravează, fiind dusă de tatăl ei la tratament la Montreux, în aprilie, apoi în vară la Agapia. Cu toate îngrijirile (la Agapia a stat în permanență cu părinții), boala se agravează și se stinge din viață la 17/29 septembrie, înainte de a

- împlini 19 ani. Este înmormântată la cimitirul Bellu, printre cei prezenți la ceremonie fiind M. Kogălniceanu și I. C. Brătianu. În numărul din 15 noiembrie 1888, Revista nouă publică un studiu al lui Ionescu-Gion despre opera literară a Iuliei Hasdeu, iar B. P. Hasdeu publică prima scriere după moartea Iuliei: Povestea crinului. Cutremurat de moartea fiicei sale, Hasdeu va trăi de acum încolo cu credința comuniunii mistice cu ființa dispărută. Începe să traducă și să publice din opera fiicei sale.
- 1889 15 martie În Revista nouă, B. P. Hasdeu publică Așteptând (cea dintâi poezie după moartea Iuliei).
Apare primul volum postum din opera Iuliei Hasdeu, Bourgeois d'Avril, cu o introducere de Angelo de Gubernatis.
noiembrie Se întrevăd primele preocupări spiritiste în comentariile la O introducere în istoria universală (republicarea unor capitole din Istoria critică, vol. II, apărute în Revista nouă).
- 1890 Este suplinat de Lazăr Șăineanu la catedra sa de la Facultatea de Litere.
- 1891 Cea mai mare parte a activității sale din acest an este dedicată elaborării scrierii Sic cogito (tipărită succesiv în Revista nouă).
Publică Anonymus Lugoshiensis. Cel mai vechi dicționar al limbii române, după manuscriptul din Biblioteca Universității din Pesta.
- 1892 Publică în volum studiul de filozofie spiritistă Sic cogito. Ce e viața? Ce e moartea? Ce e omul?
Apare Strat și substrat. Genealogia popoarelor balcanice (Introducerea la Tomul III din Etymologicum Magnum Romaniae).
9 februarie Inaugurează la Ateneul Român seria de conferințe cu tema „Noi în 1892“.
Își reia Cursul general de filologie comparată la Facultatea de Litere (manuscrisul redactat de un student după notele luate la prelegeri a fost descoperit de Mircea Eliade la Arhivele Statului).
20 decembrie La Ateneul Român inaugurează seria conferințelor „Noi și voi“.
- 1893 19 septembrie În ședință solemnă, la Academia Română citește darea de seamă asupra dicționarului Etymologicum Magnum Romaniae.
Începe construcția castelului de la Câmpina, ridicat în amintirea fiicei sale Iulia.
Aproape tot anul susține polemici cu Titu Maiorescu, Al. Vlahuță, C. Dobrogeanu-Gherea, Al. Philippide.

- 1894 9 aprilie *La Academia Română, de față fiind și regele Carol, B. P. Hasdeu citește studiul său asupra Basmului. Publică studiul Basarabii. Cine? De unde? De când?*
În Revista nouă publică noi studii spiritiste.
decembrie În Revista nouă publică poemul Dumnezeu. Apare ediția a doua din Ion Vodă cel Cumplit (1572—1574)
- 1895 Este ales membru onorific al Academiei de Științe din New York, titlu care se adaugă celorlalte distincții academice acordate de academiile de la Paris, Petersburg, Belgrad, Sofia ș.a.
- 1896 În amintirea fiicei sale Iulia, face o donație de 50.000 lei, din care, o dată la trei ani, să se distribuie premii pentru scrieri literare. La Facultatea de Litere începe cursul Elemente dacice în limba română. (Caietele cursului au fost descoperite de Mircea Eliade la Arhivele Statului). Este terminat Castelul „Julia Hasdeu“ de la Câmpina, o construcție aparte a cărui proiect — spunea Hasdeu — i l-ar fi transmis chiar fiica sa Iulia prin efluvii de natură ocultă. B. P. Hasdeu devenise un preot la templul fiicei sale.
- 1897 Apare Sarcasm și ideal. 1887—1896. Ultimii nouă ani de literatură. Multe din poeziile publicate aici, ca și Sic cogito (apărut în 1892), sunt mărturii ale măcinării lăuntrice după pierderea fiicei sale. martie Academia Română îi retrace sarcina de a mai continua Dicționarul limbei române (Etymologicum).
Se retrace la Câmpina. La București vine numai pentru a-și ține cursul Elemente dacice în limba română.
În vară I. L. Caragiale îl vizitează la Câmpina și publică în Epoca (27 iunie-1 iulie 1897) reportajul O vizită la castelul Iulia Hasdeu.
- 1898 La universitate ține cursul Dezvoltare asupra principalelor puncte din vocalismul „ea“ și „oa“.
Publică Negru Vodă. Un secol și jumătate din începuturile statului Țării Românești.
- 1899 Se retrace din funcția de director la Arhivele Statului. Este decorat și i se acordă o pensie viageră de 1500 lei pe lună.
- 1900 februarie Ține un ciclu de lecții universitare despre Elementele dacice ale limbii române. (Manuscrise ale cursului au fost găsite de Mircea Eliade la Arhivele Statului).
martie Se retrace de la catedra universitară prin pensionare.
- 1901 Publică studiul Cine sunt albanezii?
7 decembrie Ține o conferință la Ateneul Român contra propagandei rusești: Papa de la Neva (conferință tipărită și în broșură).

1902 13 ianuarie *Ține un discurs la Academia Română despre I. Heliade Rădulescu.*

19 iunie/2 iulie *Se stinge din viață soția sa.*

Din ianuarie până în iulie conduce ziarul Apărarea națională, în care publică ultimele sale articole politice.

1903 *Publică O nevăastă româncă în traiul pământesc și-n viața ei după moarte, scriere care cuprinde elemente spiritiste.*

1904 *Prefațează volumul Studii al lui N. I. Apostolescu (este ultima sa scriere).*

1906 23 noiembrie *B. P. Hasdeu își scrie testamentul.*

1907 25 august *Singur și uitat, se stinge din viață în Castelul său de la Câmpina.*

27 august Corpul neînsuflăit al lui Bogdan Petriceicu-Hasdeu este adus și înmormântat în cavoul de la cimitirul Bellu, alături de cele două Iulii: soția și fiica. Rostește un discurs funerar istoric D. Onciul din partea Academiei Române și a Arhivelor Statului.

În 1909, la Academia Română, în Discursul de recepție închinat lui B.P. Hasdeu, N. Gane declara: „Hasdeu e dintre acele făpturi alese care n-ar fi trebuit să moară, căci e păcat să se risipească în neant atâtea mari însușiri izvorâte din dărnicia divină... Hasdeu n-a murit și nu putea să moară. Prin însăși poarta morții el a intrat în nemurire. El e mai viu decât oricând în amintirea și inimile noastre, deoarece astăzi figura lui înseninată, dezbrăcată de haina pământească, apare mai frumoasă privită prin prisma dreptei judecăți. Numele lui va rămâne deci pururea nu numai sub această strălucită cupolă, ci și în orice loc și în orice timp cât va trăi ginta românească pe coaja pământului...”

Constantin MOHANU

P O E Z I E

FRUNZELE

*„Precum în codri frunzele se scutură
cu anii ce trec, / Și întâile născute
se duc acolo dintâi...”*

HORATIUS

Bubuie furtuna,
Una câte una
Frunzele răpite
 Cad și rătăcesc:

Arborul suspină,
Însă nu se-nchină,
Înfruntând ispite
 Pieptu-i bărbătesc!

Și la primăvară,
O verdeață iară
Mugurind îmbracă
 Falnicul stejar;

Vântul urlă-geme,
Trunchiul nu se teme,
Foile când pleacă -
 Altele răsar!

Arboru-i idea,
Frunzele-s aceea
Ce-nviază țara
 Și-o ridică sus:

Când furtuna muge
Și fricosul fuge,
Alții iau povara
 Celor ce s-au dus!

CRANUL LUI MIHAI CEL VITEAZ

Sus la Deal în monăstire
Se păstrează
O trunchiată suvenire,
De trei secolî prefăcută
Într-un negru putregai.

Pleacă-ți capul, măi române,
Și oftează,
Căci din gloria trecută,
Ce zâmbise o minută,
Astăzi tot ce-ți mai rămâne
Este ceafa lui Mihai!

Ba ridică mândra frunte -
Și nainte!
Fă din gândul tău o punte,
Ca să legi cu bărbăție
Timpul vechi cu noul trai;

Și privind aceste oase,
Oase sfinte,
Tu să crezi c-o să mai fie
Pentru biata Românie
Alte zile mai frumoase
Ș-un al doilea Mihai!

* * *

Cându-i iarnă, când nu-i soare,
Cându-i ceață, -
Nemerind uscata floare,
Omul stă și se gândește;
D-aș ajunge pân'la mai!

O s-ajungi și tu, române,
Iar la viață!

lute, neaua se topește,
laca, fulgerul trăsnește,
Vai de liftele păgâne;
Tună groaznicul Mihai!..

LA IULIA

Când văz o floare
Lucind la soare
Ca o lumină din curcubeu,
Mă fac o rază,
Ce colorează
Flori și mai mândre pe chipul tău!

Când pe sub seară
În primăvară
Previghețoarea cântă cu dor,
Pentre suspine
Gândind la tine,
Te-auz, iubito, șoptind amor!

Când luna-n unde
Galeș s-ascunde,
Vărsând în valuri mii de scânteii,
Eu jur, Iulie,
Că-i mult mai vie
Văpaia dulce din ochii tăi!

Când în altare
Vin cu-ntristare
S-ador în pace pe Cel-de-Sus,
Văz pe icoană
Sânta Madoană,
Și bietul cuget la tine-i dus!

Nimic nu-mi place!
Anima tace,
Dar mintea-ntreabă de multe ori:
Să fii tu oare
Mai dalbă floare
Decât atâtea sublime flori?

Scânteii plăpânde,
Steluțe blânde,
Să nu mai fie ca-n ochiul tău?
Să fii tu oare
Lună și soare,
Lună și soare și Dumnezeu?...

Suflet, junie
Și poezie
Astfel se-nchină la zâna lor,
Pe lângă care
Totul se pare
O noapte neagră, un negru nor!

Suflet, junie
Și poezie
Sunt călătoare pe-acest pământ:
Orice le place
Vor să-l îmbrace
În haina țării de unde sânt!

Suflet, junie
Și poezie
Din cer în lume când rătăcesc,
Aduc cu sine
Forme divine
Și prin iubire le răspândesc!

MUNTELE ȘI VALEA

Nebun, nebun de mii de ori
Acel ce cată grâu și flori
Pe munții rătăciți în nori:
Sunt tari: sunt nați, sunt de granit,
Dar fruntea lor cea triumfală
Abia rodește cu sfială
Un mușchi mănunt și otrăvit.

Priviți, priviți aceste văi,
De râulețe și de căi,
De busuioace și de clăi
Brăzdate ca un curcubeu:
Se scaldă struguru-n lumină,
Și iese mierea din albină,
Și totu-i plin de Dumnezeu!

Nu sus, nu sus la cei avuți,
În norii fumului pierduți,
Se nasc fecundele virtuți.
Poporul ce suspină jos
E singur valea roditoare,
În care crește grâu și floare,
Bun și frumos!...

VIERSUL

Homer cânta mânia divinului Ahille,
Și Dante Tartarul cânta;
Poetul, când se naște în amărâte zile,
Amar și el ca lumea, nu cântă pe copile,
Nici cupa bacchanală nu-l poate îmbăta!

Și eu câteodată smulg harpa din tăcere,
Când sparge muza pieptul meu,
Căci inima zdrobită răsună prin cădere
Și saltă desperată în spasmuri de durere,
Scoțând din agonie un țipăt scurt și greu;

O poezie neagră, o poezie dură,
O poezie de granit,
Mișcată de teroare și palpitând de ură,
Ca vocea răgușită pe patul de tortură,
Când o silabă spune un chin nemărginit!

Ar fi o ironie să cânt eu flori și stele
În veacul nostru pe pământ,
Când ele sunt o larvă grimată cu vâpsele,
Iar adevărul geme tempeste și rezbele,
Blestem, urgie, neguri, pucioasă și mormânt!

Lăsați pedestrei poze minciuna curtezană!
Al cântului entuziasm
Respinge veseliea spoită și vicleană,
Când totul împrejur-i printr-o imensă rană
Exală din cangrenă un colossal miasm!

Homer cânta mânia divinului Ahille,
Și Dante Tartarul cânta;
Poetul, când se naște în amărâte zile,
Amar și el ca lumea, nu cântă pe copile,
Nici cupa baccanală nu-l poate îmbăta!

COMPLITUL BUBEI

„Descrierea pe care anticii ne-au lăsat-o despre leproși provoacă oroare. În 1321 acești nenorociți ajunseră să creadă că, dacă s-ar găsi un mijloc de a transmite întregii lumi oribilul flagel de care erau contaminați, ar putea și ei să ajungă la ranguri înalte...”

CIBRARIO

I

Era-ntr-o bătrână pădure,
Din care vrăjmașa secure
 Nu smulse o creangă de brad:
Pe-o stâncă de fulger crăpată,
Pe-o râpă de șerpi îmbălată,
 Pe-o beznă cu fundul în iad.

În cuibul acei văgăune -
Precum într-o cronică spune
 Din secolul patrusprezeci -
A fost o petrecere mare:
Leproșii din mii de hotare
 Veniră pe mii de poteci.

Vedeai o icoană grozavă!
Tot bube, pocnind de otravă,
 Pe brațe, pe coapse, pe frunți!
Otrepuri, de mult închegate,
Lipite pe răni destupate,
 Ca niște oribile punți!

Obrajii lor — cronică spune -
Păreau ca un foc de tăciune
 Cu spuză-nvelit împrejur,
Când negrul cu roșul se-alungă,
Trecând pe de lături în dungă,
 Alb, vânăt, și galben, și sur!

S-așază pe gânduri în iarbă,
Și buba pe bubă se-ntreabă:
 Cum merge și ce-i de făcut
În lume să nu mai domnească
Tăria și fala tupească,
 Frumosul călcând pe cel slut?

Se scoală atunci din grămadă
O fiară, un monstru, o pradă
 A unui sarcasm infernal:
Atât de urât că, văzându-l,
N-ai pune pe oameni de-a rândul
 Cu cel mai hidos animal!

Se umflă a scoate cuvântul,
Și parcă vuieste mormântul,
 Răsună un glas din plămâni,
Pe care ca toți să-l auză,
Îl trage prin nări și prin buză,
 Sudoarea curgând peste răni!

„De prin puțuri și izvoare
 Toată lumea bea -
 Așa el zicea -
Fraților, precepeți oare
 Cugetarea mea?

Apa-i pentru noi scăpare,
 lute la fântâni,
 Din glezne și mâini
Dați-le cu mic și mare
 Puroaie din răni!

Toate țările să fie
 De sus până jos
 Și până la os

Un popor de carne vie:
Lepros și lepros!

Ha, ha, ha! Să vezi atunce
O viță ș-un soi
Întocmai ca voi:
Unde-i sântul ca s-arunce
Cu piatra în noi?..”

II

Trecu de-abia o lună,
Buboșii împreună
Acum din nou se-adună
În codrul cel spurcat;
Dar nu mai este jale,
Ci răsuri triumfale,
Sunând în deal și-n vale,
Ca dracii în sabat!

Aduce fiecare
Cu sine pe spinare
Bucata-i de mâncare
La prânzul canibal:
Nemăcinate grâne
Servind în loc de pâine,
Cu vreun ciolan de câine
Sau un picior de cal!

Apoi voioasa ceată,
De stârvuri săturată,
Încinge desfrânată
Un danț nerușinat:
Satan rânjind se pune
Cu pompă să-ncunune
Cumplita urâciune
Cu groaznicul păcat!...

Strigați de bucurie,
Săltați de veselie,
Căci lepra cu urgie
 Se mișcă pas la pas:
Prin târguri și prin sate,
Cu ape-nveninate,
Ea țările răzbate,
 Puțin i-a mai rămas!

Priviți-o cum pătrunde
În turnurile unde
De-abia se mai ascunde
 Seniorul tremurând;
Bordeiul și palatul,
Săracul și bogatul,
Opinca și-mpăratul
 O vor simți pe rând!

Atunci din voi oricare
Va fi ușor în stare
Și el s-ajungă mare,
 Căci lepra-i chiar pe tron!
Și iacă din nimică
Bubosul se ridică
Marcheze ori vlădică,
 Sau cel puțin baron!

Și nu visează nime
C-o nouă nobilime
Se urcă la nălțime
 Pe feudalul car!
O bubă moștenită,
De secolî învechită,
E cea mai strălucită:
 Lepros ereditar!

În urmă, se-nțelege,
Veți născoci o lege,
Că nimeni nu se-alege
De nu va fi bubos:
Căci este cu dreptate
Ca prin majoritate
Rotund să meargă toate
Sub cerul luminos!

O goană-nvierșunată
Se va porni pe dată
În lumea cea curată
Pe bietul nesupus,
Ce nu vrea să-nțelegă
Că trebuie o plagă
Să fie țara-ntreagă
Când buba șade sus!

Printr-un decret se schimbă
Orice idee strâmbă,
Scoțându-se din limbă
Că lepra e un rău;
Și după chip și seamă,
Pe pânză și pe-aramă,
Veți face fără teamă
Bubos pe Dumnezeu!!..

III

Poporul înconjoară pădurea fără veste
Și-i pune foc:
Leproșii pân' la unul, bărbați, copii, neveste,
Au ars pe loc.

Memoria lor însă pe-o lespede funebră
De-atunci s-a scris,

Pe care se citește: „Creștini, fugiți de lepră
Ca de-un abis!”

De câțva timp încoace, furtuna, pe morminte
Cutrierând,
Se zbuciumă a șterge bătrânele cuvinte,
Străbunul gând.

De lene uită lumea ispitele-i antice.
Și iar la sfat
Se grămădesc buboșii, visând să se ridice —
Pân' la palat!...

LILICA

Când copilașu-mi se lipește
Plăpând la sânul meu,
Și-l port în brațe, și-mi zâmbește,
Și-l strâng, și-l pup mereu;

Îmi pare-atunci că-s o tulpină
Ce-abia mai sta pe rădăcină,
Tot sughițând după lumină
De-atâtea ierne-n șir,
Și iată că-ntr-o zi cu soare,
Sosind o rază iubitoare,
Făcu din trestia ce moare
Să iasă trandafir:

Un copilaș ce se lipește
Plăpând la sânul meu,
Și-l port în brațe, și-mi zâmbește,
Și-l strâng, și-l pup mereu!

ODĂ LA CIOCOI

I

Ca lacomaomidă, ce-și caută o pradă
Pe fragede mlădițe,
Ca neagra lipitoare pe sânul de zăpadă
Al dulcii copilițe,
Ciocoiule! un secol, un secol și mai bine,
Setos de dușmănie,
Sugeai în frunză suc și sângele din vine
În blânda Românie!

II

De groază și durere, de muncă și bătaie,
În jaf și-n umilință,
Am tot strigat, dar glasul se-neacă și se taie
De-atâta suferință;
Și ca prin codri freamăt, ca murmur în izvoare,
Așa în noi suspinul
Mai rămânea el singur să spună cum ne doare,
Cât de cumplit e chinul!...

III

Și tu râdeai, jupâne, cu fală și rânjire:
Râdeai precum un găde,
Când vede capul jertfei zburat dintr-o izbire,
Se laudă și râde;
Căci nu știai că viața, închisă-n nemișcare,
E cea mai cu putere;
Căci nu credeai c-un suflet se face și mai tare,
Călindu-se-n tăcere!...

IV

Suspînul, ca scânteia ce cade jos în paie
Sau pe-un covor de spice,
Pândind o adiere s-o umfle-ntr-o văpaie
Și-n slavă s-o ridice;
Suspînul, când poporul întreg din piept îl scoate
Și-un echo se găsește,
Suspînul, ca scânteia, turbat cuprinde toate
Și-n praf le mistuiește!

V

Ca un satrap alene lungit într-o grădină
În moale cugetare,
Privind cum se ivește în ziua cea senină
Un nor în depărtare,
Așa privea ciocoiul cu genele-adormite
Suspînul României,
Și iată că-ntr-o clipă din neguri grămădite
Dă flacăra urgiei!

VI

Căci el zicea în gându-i, ca toți apăsătorii
În scurta lor vedere:
„Nu-mi pasă de nimica! Nu mă-nspăimântă norii!
E aburul ce pierie!...”
Da! abur este norul, suspînu-i o suflare
Ce-n aer rătăcește,
Ușoară, nesimțită, gingașă, dar în care
Un trăsnet locuiește!

VII

A patruzecea iarnă, a patruzecea vară
S-au dus pe-a vremii roată,

De când prin mii de echuri suspinului din țară
Răspunse țara toată;
Căci sunt anume timpuri în care o idee
Își află un răsunet,
Ș-atunci, ori niciodată, ia foc dintr-o scânteie,
Suspînul naște tunet!

VIII

Așa cea sfântă carte a Bibliei ne spune,
Prin tainice cuvinte,
C-o trâmbiță de înger odată va să sune
Pe stârvuri și morminte;
Ș-un sunet, numai unul, va face să re-nvie
Încenușata fire,
Căci timpul este totul: o clipă dintr-o mie
Aduce mântuire!

IX

A patruzecea vară-mbrăcase ieri câmpia
În busuioci și-n grâne,
De când suspînul nostru smulsese România
Din gheara ta, jupâne;
A patruzecea iarnă în haina-i de mireasă
Se-ndrumă după vară,
De când suspînul nostru pe litfa n-o mai lasă
A-și bate joc de țară!...

X

Și țara se deșteaptă, voioasă, zâmbitoare,
Plăpândă, răsfățată;
Jos florile dezmiardă, se uită sus la soare,
De raze-nconjurată;
Scăldându-se-n lumină, din ce în ce mai vie,
Ca trandafiru-n rouă,

O altă simte viață, o veche bărbăție
Și o putere nouă!...

XI

Dar ce privesc, o, Doamne! Eu cânt, ș-acum deodată
Cutremurul m-apucă;
O ceață se lățește, o brumă-ntunecată,
O groaznică nălucă:
Ciocoi se ridică, ca hoituri învechite
Din cripta infernală,
Și ca-n trecut se-așază pe holdele-nverzite,
Răzbiți de flămânzeală!...

XII

Nu-i oare vreo părere, vreun joc al fanteziei
Teribila icoană?
Tu n-ai fost mort, jupâne? Sub masca letargiei
Scăpat-ai viu din goană?
A țării bucurie la patul morții tale
Să fie o greșeală?
Venit-ai iar în lume să-nfrunți cumplita jale
Cu fața triumfală?

XIII

Sau poate că natura, sărind din căi bătute,
Din legile-i eterne,
Când teancul de verdeață, din mii de flori țesute,
Pe țarină se-așterne,
Și filomela cântă, și soarele zâmbește,
Și dragostea visează,
Atunci deodată ninge... dar neaua se topește
Sub călduroasa rază!

XIV

Un mort, ce-n cursul vieții a secerat blesteme,
Poporul povestește
Că viermii nu-l mănâncă și nemiloasa vreme
În veci nu-l putrezește:
Când vine miezul nopții, când fulgeră și tună,
Din gaura-ngrozitoare
Strigoiul dezmoștește și iese la furtună...
Să fie asta oare?

XV

Mai știm că mortăciunea se-ntâmplă câteodată
Să strângă din sprâncene
Ori ochii să deschidă, ori mâna-i înghețată
S-o lase jos alene,
Și frica ne cuprinde... dar amăgirea trece
Și nu ne mai înșală:
Cadavrul nu se scoală, cadavrul este rece,
Mișcare mașinală!...

XVI

O, nu! E viu ciocoiul! Nu-i vis, nu-i rătăcire,
Nu-i nea de primăvară!
Nu-i spaimă zburătoare, născută-n zăpăcire
Și gata să dispară!
Nu-i chiar nici letargia, ce lasă o pecete
Pe tristele-i victime!
O, nu! E viu ciocoiul, cu bube și cu pete,
Întocmai ca-n vechime!...

XVII

Nu s-a schimbat nimica! Aceași fudulie
De nașteri venetice

Din oameni fără nume, goniți de prin Grecie
Și pripășiți aice.
Aceași goliciune la inimă, la minte,
la cugete române;
De jafuri lăcomie, dispreț de cele sfinte
Și lipsă de rușine!

XVIII

O, nu! E viu ciocoiul! Nu-i mumie, nu-s moaște:
Priviți-i crunta gheară!
Și pentru ca de-ndată să-l poată recunoaște
Nefericita țară,
El trage după sine, ca-n zile dinainte,
Invazia străină,
Chemând păgâni și unguni să danțe pe morminte
În patria română!...

XIX

La luptă dar! La luptă! Să ne vedem de-aproape!...
Lăcustele-ngropate,
De n-ați strivit chiar oul, din fundul negrei groape
Învie mai turbate!
Nu mai greși de-acuma! Trecutul să te-nvețe!
La vânătoare, frate!
La vânătoare! Însă... jos puștile și bețe:
Să-i bați prin libertate!...

DORUL

I

Privind tăcuta undă,
Pe gânduri am rămas:

Cât este de profundă
La fiecare pas;
Și totuși izvorăște
Din depărtate văi,
Apoi se risipește
Prin mii și mii de căi!

Asemenea-i și dorul
În pieptul meu sădit:
E depărtat izvorul
Din care mi-a venit,
Și-n multe lumi străine
Cărrările-i se-ascund,
Dar revărsat în mine
Cât este de profund!

II

Când razele din soare,
Cătând iubirea jos,
Pe-mbalsamata floare
Aruncă voluptos
Lumină și căldură,
Eu mă gândesc uimit
Că ele străbătură
Un spațiu nefinit!

Și dorul meu își are
Un soare născător;
Un cer fără hotare
Străbate și-al meu dor;
Dar prin întunecime,
Pe drumu-i răcoros,
El vine din nălțime
Și cald, și luminos!

III

O rază diafană
Și undele de-azur
De nor și buruiană
Lovindu-se-mprejur,
O sferă-nveninată
Înfruntă ne-ncetat,
Dar flacăra-i curată
Și valul e curat!

Așa-i și doru-n lume!
În negură și spin,
Menite să-l sugrume,
Rămâne tot senin;
Nu simte și n-aude
Sarcasmul trivial:
Ispitele-i sunt crude -
Și-i pur ca un cristal!

SĂRĂCIA

Sărăcia cea flămândă
Ca pușcașul stă la pândă,
Cu cocoșul ridicat:
Dintr-un deget o mișcare,
Glonțul zboară cu turbare
Și vânatul a picat!

Munca tare, munca deasă
Numai dânsa nu mă lasă
Zbuciumându-mă să pier:
Tocmai astfel altădată
O cămașă ferecată
Apăra pe-un cavalier!

Dar junia mea, o, Doamne,
Face loc zbârcitei toamne:
Bătrânețele-au sosit!
Zile reci și fără soare,
Ca un negru șir de cioare
Pe cadavrul părăsit!

Munca geme și suspină
Și se roagă la odină, -
Invalid neputincios,
Care după lungi campanii,
Când apar din nou dușmanii,
Fără voie cade jos!

În zadar ca mai-nainte
Îmi azvârl trudită minte
Colo-n sferele de sus:
Ea se-nalță o bucată,
Și s-afundă desperată,
Ca lumina în apus!

Totuși, surdă la durere,
Lumea strigă, lumea cere,
Lumea strânge birul ei!
Dându-i spirit pentru pâine,
Ea-ți dă oase ca la câine:
Schimb de cărnuri și idei!

Și de ți-a secăt izvorul,
Te turtește cu piciorul,
Scuipă ca-ntr-o cârpă rea;
Căci pe lume n-o atinge
Că fitilul, ce se stinge,
Ars-a numai pentru ea!...

Sărăcia cea flămândă
Stă ca un pușcaș la pândă,
Cu cocoșul ridicat:

Dintr-un deget o mișcare,
Glonțul zboară cu turbare
Și vânatul a picat!...

VORNICUL IANCU MOȚOC

(Baladă din secolul XVI)

Răsturnător în curs de douăzeci de ani, vornicul Iancu Moțoc alungă pe Alexandru-vodă și aduce la locu-i pe un străin din Germania; dar mai la urmă, dând jos și pe acesta, pentru a pune pe tron o nouă creatură, poporul nu-l mai ascultă, ci primește înapoi pe gonitul Alexandru. Vornicul fuge în Polonia, unde însă, după stăruința Porții otomane, piere descapitat în capitala Galiției. Testamentul acestei triste celebrități se află până astăzi la Lemberg, în Tabula Municipală, Liber Testamentorum, t. 2, ab anno 1554 ad 1578, p. 225.

La cetate Leov, în țara leșească,
Va tăia calăul pe-un român fugar:
Curge tot poporul, lacom s-o privească -
Lacom s-o privească, că-i un lucru rar.

Solul din Moldova, trimis ca să ceară
Marfa cumpărată: capul cel tăiat,
Stă cu nerăbdare mai curând să piară -
Mai curând să piară omul vinovat.

Mii și mii de glasuri se pornesc deodată,
Ca și când orașul izbucnea de foc;
Vine! vine! vine! și-n sfârșit se-arată -
Și-n sfârșit se-arată vornicul Moțoc.

Dânsul alungase pe trei domni din țară,
Dând apoi cununa unui venetic,

Care-n holda noastră ne-mblânzită fiară -
Ne-mblânzită fiară, nu cruța nimic.

Învățat boierul să sufle și-ndată
A trânti pe-un vodă, fie bun sau rău,
Cugeta să-și spele fapta-i cea spurcată -
Fapta-i cea spurcată: neamțul nătărău.

Dar sătul românul, mai crescut la minte,
Tot mereu să-ndure baterea de joc,
Nu-l mai amăgește, meșter la cuvinte -
Meșter la cuvinte, agerul Moțoc.

Cel ce-nstrăinase țara prin domnie
În străinătate cată ajutor;
Însă chiar străinii sfarmă cu urgie -
Sfarmă cu urgie pe ciocoiul lor.

„Iancule! îi zice solul din Suceava,
Vezi tu cum pățește cel necredincios?
Astfel toți să moară, cine cuteza-va -
Cine cuteza-va să dea domnii jos!”

„Minți, lingău de câine, gata să iubească,
Fie chiar murdară, palma de stăpân!
Mulți tirani zdrobit-au și-o să mai zdrobească -
Și-o să mai zdrobească puiul de român.

Nu-i aci blestemul ce mă urmărește;
Vai, cu mult mai groaznic e păcatul meu!
Moartea cea mai cruntă nu mă pedepsește -
Nu mă pedepsește îndestul de greu!

Când românul nostru e croit să fie
Ramura domnească, viță de-mpărat,
Eu, nesocotitul, printr-o nebunie -
Printr-o nebunie domn străin i-am dat!”...

Gâdea mișcă barda. Cârca se despică.
Ceafa după trepte zuruind cădea...
Astăzi este timpul ca lumea să zică -
Ca lumea să zică: așa-i trebuia!

LUNTREA

Și râde, și plânge, și-ntocmai ca luntrea ușoară,
Plutind pintre valuri
Departate de maluri
Se zbuciumă inima mea.

Când luntrea, o, Doamne, se-nalță și iar se coboară,
Ajunge odată
Mereu legănată
Doritul liman a vedea.

Și eu am o țintă, dar timpul ce fuge și zboară
Lăsa-mă-va oare
Pe căi mișcătoare
S-ajung șovăind pân'la ea?

Când luntrii se-ntâmplă câ groaznicul vânt o doboară,
Cui pasă să știe
În lumea cea vie:
Cu ce și-ncotro se ducea?

Ci-n mine se-ascunde ferită de toți o comoară:
De-a fi să se-nece
În unda cea rece,
Mai bine, ah, nu se năștea!...

Și râde, și plânge, și-ntocmai ca luntrea ușoară,
Departate de maluri
Plutind pintre valuri
Se zbuciumă inima mea!...

BRADUL

Când arde soarele de mai,
Când vântul iernii geme,
Mărețul brad pe naltul plai
Stă verde-n orice vreme.

O rădăcină de colos
Și-a sfredelit în stâncă,
Și de pe stâncă maiestos
Mai sfredelește încă!

De mult cu blocul de granit
El s-a făcut totuna,
Și pe-amândoi neconținut
Îi zguduie furtuna.

Și lemn, și piatră la un loc,
Verdeața-i ne-ntreruptă,
Aspiră ger, îndură foc,
Cu trăsnetul se luptă!

La piept cu viforul turbat,
La cap cu norul rece,
De-atâția ani nestrămutat
El tot așa petrece.

De-ar fi să-i dați în văi adânci
Odihnă dezmiertată,
Răpindu-i viscole și stânci,
L-ați omorî pe dată!

Când arde soarele de mai,
Când vântul iernii geme,
Mărețul brad pe naltul plai
Stă verde-n orice vreme!

LUI N. NICOLEANU

(1866)

Râde omul cât e june;
Cât e june, omul plânge;
 Și râzând-plângând,
Cântă cântece nebune,
Cântă cântece de sânge,
 Cântă vrând-nevrând!

Râsu-i o speranță plină,
Plânsu-i urma de speranță
 Ruptă din apus:
Iar speranța-i o grădină
De-unde cântecul se nalță
 Drept la Cel-de-Sus!

Însă iată fără veste
Focu-n spuză se preface,
 Spuza piere-n vânt:
Când speranța nu mai este,
Tace plânsul, râsul tace...
 Cum vrei să mai cânt!

Am ajuns o căzătură
Și privesc cu nesimțire
 Împrejurul meu:
Fără teamă de tortură,
Fără dor de fericire,
 Voi să cuget eu!

Suflet veșted, minte rece,
Mi-a rămas atâta-n lume
 S-o tot cântăresc:
Orice țipă, orice trece,
Că despoi de mândru-i nume,
 Masca să-i răpesc!

Tot ce-i falnic, tot ce-i mare,
Tot ce-ți place în natură,
June cântăreț,
Nu-i așa precum se pare!
Totul merge cu măsură!
Totul are preț!

Ziua zboară, noaptea vine;
Când din marea vieții june
Vei sosi la mal,
O să vezi și tu ca mine,
Și ca mine tu vei spune:
Searbăd carnaval!

Pân-atunci râsul și jalea
Te-mpresoară și te-mbată:
Cântă! Nu-nceta!
Cântecul deschide calea:
Cine n-a cântat vrodată
Nu va cugeta!

ADEVĂRATUL POET

Doi dușmani fără-astâmpăr în urgie
În inima poetului se bat:
A țărnei din aproape tiranie,
Și-al cerului un eco depărtat!

În jos atârnă-n greutate lutul;
În sus se-nalță-al însuflării foc...
Se rumpe inima la tot minutul:
Vrăjmașii și-au ales același loc!

Cumplită-i lupta! ea se poate simte!
Dar n-o deplânge-al graiului penel:

El zugrăvește plastice morminte,
Mormântul inimii e-ascuns de el!

Sunt clipe când văpaia cea sublimă
Se urcă, strălucind ca meteor:
Se pare că splendoarea se dăruie
Pe elementul, ce-o poprește-n zbor!

Sunt clipe când povara târătoare
Întinde falnic orizontul seu,
Și-ascunde-n adâncimi mărețul soare
Al cugetărilor lui Dumnezeu!

Căzut din sfera de lumini nestinse,
Trântit în glodul patimei lumești,
Poetul râde-n amărăte plânse
Sau geme el în hohote drăcești!

Idei contrare, cerul și pământul,
Din inima sârmanului detun.
Se-adună gloate spre-asculta cuvântul...
Și-apoi rostesc osânda: „îi nebun!”

O DOINĂ POSTUMĂ

Nu aveam o șchioapă de pământ să-mi fie
Locul meu... acuma-mi stăpânesc mormântul;
Și nu îndrăznește ciocoiul să vie
Să-mi stoarcă pământul!

Alergam ca vita, mânat de poruncă...
Mă desfăt acuma-n tihna boierească;
Ar vrea și nu poate ciocoiul la muncă
D-aci să m-urnească!

Mă bătea boierul... acum nu mă bate
Nici vântul, nici raza fierbintelui soare;
Timpul n-a șters încă semne de pe spate,
Dar nu mă mai doare!

Îmi lipsea cămașa pe ger și pe ploaie,
Când ședea ciocoiul lângă calda-i vatră;
Acum port o haină care nu se moaie:
Țărână și piatră!

Frații și copiii, ce-au rămas în gheară,
Din a lor durere auzindu-mi cântul,
De la ciocoime atâta să ceară
Cât mi-a dat mormântul!

1864

SĂ VORBIM ROMÂNEȘTE

Cugetarea românească
Are portul românesc:
Nu lăsați dar s-o ciontească
Cei ce limba ne-o pocesc.

Când românul se-ndârjește
Din țărână când mi-l scoți,
El îți toarnă românește
Un blestem de șapte coți,
Când de dragoste se-aprinde
El vrbește lin și blând,
Încât dorul te cuprinde
Dulcea-i vorbă ascultând.

Niciodată altă limbă,
De pre buze românești,

Nu se-ndoaie, nu se schimbă
După gândul ce gândești.

La mânie, la iubire,
La suspin și chiuit,
După chiar a noastră fire
Graiul nostru e croit.
La iubire, la mânie,
La chiot și la suspin,
România-i România
Cu fagur și cu pelin.

Sucind limba românească,
Stricând graiul strămoșesc,
După moda franțuzească,
Sau cu modul latinesc,
Neam strâns mințile cu fracul
Și simțul ne-am îmbrăcat
Cu haina, de unde dracul
Copiii și-a înțârcat.

Românimea cât trăiește
Graiul nu și-l va lăsa;
Să vorbim dar românește.
Orice neam în limba sa!

1879

SUNT ROMÂN

Eu din români îmi trag sorgintea.
C-o sfântă dragoste-i iubesc
și pentru tot ce-i românesc,
oricând, și brațele și mintea
și sufletul mi le jertfesc.

PROZÁ

IOAN-VODĂ CEL CUMPLIT

Aventurile, domnia, războaiele, moartea lui; rolul său în istoria universală și în viața poporului român.

(1572—1574)

*Ainsi d'un peuple entier je feuilletais l'histoire!
Livre fatal de deuil, de grandeur, de victoire...
Astfel răsfoiam istoria unui popor întreg: carte
fatală de doliu, de mărire, de victorie!*

VICTOR HUGO, oda *Ubi defuit orbis*

PREFAȚA LA A II-A EDIȚIUNE

Sunt acum aproape 30 de ani, la 1864, în casele lui Mircousch din Piața Teatrului, am scris pe *Ioan-vodă cel Cumplit*.

Eram tânăr și scriam așa cum nu mai sunt în stare de a scrie astăzi, dar tocmai de aceea, reproducând lucrarea mea de atunci, o las cum a fost, fără a cuteza să-i îmbătrânesc tinerețea, căci orice adaos ar fi un benghi, orice scurtare — o zbârcitură.

Fără a adăoga, fără a scurta, fără a schimba textul, mi-am permis totuși a șterge pe tăcute câteva mici scăpări din vedere, care nu ating întru nimic nici caracterul organic peste tot, nici diapazonul de expresiune în parte. Orice operă literară este până la un punct o icoană a autorului; dar într-un portret, fie originalul bătrân, fie tânăr, nu e nevoie de a păstra o jubruliță trecătoare.

27 septembrie 1893

PREFAȚA PRIMEI EDIȚIUNI

Istoricul este un uvrier și un artist totodată. Ca uvrier, el adună; ca artist, el dă brutei materii acea sublimă expresiune, care face că statuile lui Canova sau curțile Alhambrei nu sunt din piatră, că Madona lui Rafael nu este o pânză sau o scândură îmbuibată de niște sucuri vegetale.

Sculptorul, pictorul, arhitectul sunt numai artiști: ei lasă vulgului sarcina proviziunii.

Istoricul, din contra, el singur strânge, singur scoate piatră, țese pânză, taie scândură, fierbe culori; și apoi tot el singur sculpă, edifică, pingea!

De aceea sunt destui sculptori, destui arhitecți, destui pictori; de aceea sunt prea puțini istorici.

Unii grămădesc, fără a avea geniul de a crea; cei mai mulți creă, fără să fi avut răbdarea de a grămădi.

Unii fac temelie fără edificiu, alții fac edificiu fără temelie.

La români, am văzut pe neobositul Șincai colindând cu desagi pe spate, pentru a culege un haos de petice, bune și rele, prețioase și netrebnice.

Am văzut pe atâția „Bolintineni” clădind mereu pompoase palaturi în aer.

Bălcescu, numai neuitatul Bălcescu, fu un adevărat istoric, un adevărat uvrier și artist al nostru; dar vai! moartea îl seceră tocmai atunci când crisalida devenea flutur.

Pe când toți imberbii din giuru-ne se laudă a fi *ascultat* pe ilustrațiunile profesionale de la Berlin și de la Paris, fie-ne permis nouă a avea o mândrie mult mai modestă: noi am auzit pe Bălcescu.

Mai întâi de toate, în curs de mai mulți ani îngropându-mă în biblioteci și arhive străine și naționale, strănsei în sudoarea feței grămezi de material, în legătură directă cu obiectul acestei cărțițele.

Apoi supusei indigesta proviziune la trei scalpeluri de artă: critică, perspectivă și colorit.

Scopul criticii este de a dezgormânta adevărul. Astfel, mă decisei o dată pentru totdeauna a nu mă baza decât numai pe izvoare, adică pe mărturii contemporane, adesea oculare, limpezite prin confrunțațiuni și prin analize.

Nu vă voi oferi nici o aserțiune pe care să n-o justifice o notă în josul paginii; iar dacă citațiunea ar fi prea lungă pentru a putea încăpea acolo, căutați-o mai la vale: în *Dezvoltări analitice* sau în textul *Pieselor documentale*.

Perspectiva se cuprinde într-o a dispune toate părțile întregului, așa încât să nu vă întâmpine lacune esențiale alături de detalii superflue; nimic să nu fie de prisos, nimic să nu fie discusut; cele importante să reiasă în relief pe primul plan, cele secundare să se umbrească pe planul al doilea, cele accesorii abia să mijească mai încolo.

Tabloul câtă să aibă un *fond* sau un *cer*: la începutul operei schițarăm în câteva cuvinte generale starea Europei de atunci.

Apoi apare figura cea curat românească a eroului; șovăiește din depărtare, crește și se caracterizează din ce în ce mai bine apropiându-se de țintă, aci ia proporțiuni gigantice și... pierde cumpătul!

Dar priviți-o chiar în pulberea căderii: ea tot încă este mult mai mare decât tremurânzii pigmei, care calcă sub picioare cadavru!

În fine, când eroul nu mai este, spectatorul urmărește cu fiori cum se prevale una după alta majestoasele creațiuni ale stinsului geniu, pân'ce un funest întuneric înfășură tot orizontul.

Mai rămâne o speranță: învierea morților!

Atare fură principiile criticii și ale perspectivei noastre: judecați înșivă dacă am fost în stare sau, mai bine, dacă avui noroc de a le ținea credință.

Încât privește coloritul, știu atâta, că inima simțea în adâncul său ceea ce scria condeiu! iar când inima simte, condeiu devine scurt, laconic, iute ca bătăile pulsului...

28 februarie 1865

INTRODUȚIUNE

Europa în a șaptea zecime a secolului XVI

Propter illa quae aliquid significant, etiam ea quae nihil significant attexuntur; solo enim vomere terra proscinditur, sed ut hoc fieri possit, etiam caetera aratri membra sunt necessaria.

În favoarea punctului principal se mai anină câte ceva accesoriu, precum toate părțile plugului sunt neapărate, deși numai fierul cel lung servește a brăzdui pământul.

ST. AUGUSTIN, De Civ. Dei; XVI, 2

1. Guizot, în studiul său asupra lui Shakespeare, începe povestirea prin o lungă digresiune despre Adam și Eva.

Suntem mai discreți: scriind istoria lui Ioan-vodă, ne mărginim a arunca mai întâi o repede cătătură numai asupra Europei și numai în momentul precis.

După ce astfel ne vom fi familiarizat cu organismul mașinii întregi, ne va fi lesne apoi a înțelege acea mică parte din ea care ne preocupă în specie.

2. Spania ajunsese penru o clipă a fi statul cel mai puternic de pe continentul european.

Sub sceptrul monarcului de la Madrid se grupaseră toate provinciile mauresce, castilane și aragoneze, Portugalia, Sicilia, Sardinia, Neapole, Neerlandele și America.

Nici un principe nu posedă un teritoriu atât de întins; nici un principe nu primea un venit atât de colosal; nici un principe nu avea niște generali atât de abili.

Și cine oare era acel fericit păstor al popoarelor?

Fiul marelui Carol V, micul Filip II.

Prin două păcate mortale el sfărâmă pentru totdeauna pedestalul măririi spaniole: prin fanatism religios și prin ura democrației.

Neerlandele erau protestante și autonome; Filip II așeză în ele o inchizițiune contra dușmanilor catolicismului și o spânzurătoare contra dușmanilor absolutismului; neerlandeșii ridicară steagul revoltei și Filip pierdu pe cei mai industrioși și cei mai culti dintre supușii săi.

Anglia era reformată și constituțională; Filip II porni s-o strivească prin forța brută și pierdu în luptă toată marina Spaniei.

În Franța creștea partitul ughenoților; Filip II cheltuiuse milioane pentru a aduce exterminățiunea lor și, drept rezultat, văzu încoronându-se acolo un principe ughenot: Enric IV.

În fine, el muri disprețuit de toți, poate chiar de sine însuși, lăsând finanțele secate, armata demoralizată, teritoriul dezmembrat, națiunea oftată...

3. Împărat al Germaniei era Maximilian II, una din acele figuri flegmatice, atât de ereditare pe tronul austriac, încât le-ai putea crede că sunt una și aceeași persoană nemuritoare, ca Dalai-Lama din Tibet.

Tributar al Porții otomane, bătut de o mână de poloni, înfruntat de un prințușor din Transilvania, el nu știu să merite nici măcar deviza cea de furcă a dinastiei habsburgice: „Alții combat; tu te căsătorești, fericito Austrie! alții dobândesc regate prin sabie, tu prin zestre!”...

4. În Franța domnea regele Carol IX.

Greșesc: el nu domnea.

Domnea mumă-sa Caterina Medici; domnea ducele de Guise; domnea principele de Conde; domnea papa; domnea Calvin; domnea toată lumea.... afară de regele Carol IX.

Un singur eveniment de genul aceluia prin care se ilustrase oarecând Ierostat face să trăiască în istorie numele acestui somnoros Neron.

Cine oare nu se înfioară numai când i se pare că aude cuvântul „La Saint-Barthelemy”?

În zece rânduri Carol IX se aruncase în brațele partitului papistaș al Guisilor, și iar în zece rânduri întinsese o mână de înfrățire partitului calvin al lui Conde; în zece rânduri se silise a scutura tirania maternă a Caterinei Medici, și iar în zece rânduri sărută lanțurile ce-l sugrumau; până ce într-o zi, vreau să zic într-o noapte, desperat de conștiința nulității sale, el se hotărî a dovedi lumii ce poate un rege: 30.000 de francezi fură măcelăriți prin cea mai mârșavă trădare!

Se zice — oroare! — cum că însuși principele ar fi ucis vreo câțiva cu propria sa mână!

Peste puțin el muri în vârstă de 24 de ani: jucăria partitelor, călău al supușilor săi, enigmă pentru posteritate!

5. Un frate al acestui Carol IX fu ales rege în Polonia, aruncată de curând în anarhie prin moartea lui Sigismund-August.

Răposatul principe fusese sfiicios; tremura de turci, tremura de moscoviți, tremura de tătari; dar se distinsese prin prudența administrațiunii, prin protecțiunea literelor, prin o toleranță religioasă nepilduită în celelalte state catolice.

Noul rege tremura și el de turci, de moscoviți, de tătari; dar pe lângă astea, mai adause o supremă incapacitate administrativă, un superb dispreț pentru literatura națională, o ură fanatică pentru tot ce nu era sancționat de scaunul apostolic de la Roma...

Enric de Valois aduse în Polonia moda hainelor scurte și a danțurilor pariziene: atâta!

6. Moscovia era o imensă pădure prin care sălta o fiară sălbatică, numită Ivan cel Groaznic.

Porecla de „Groaznic” e prea moale pentru a caracteriza pe acest curios principe: era mai bine a se zice „Ivan cel nebun”.

Urcat pe tron în etatea de 4 ani, sub tutela unei mume desfrânate; dintâi insultat de amanții țarinei, apoi corupt de lingușitorii puterii; născut cu o inimă impresionabilă, înveninat prin aerul ce-l respirase din leagăn, rănit de unii și zădărât de alții, nu e de mirare dacă el își pierdu mințile.

Șahul Persiei îi trimisese în dar un elefant: țarul îl tăie în bucăți fiindcă bietul animal nu vru să stea în genunchi dinaintea majestății moscovite.

Pe patul morții el cugeta... cum să violeze pe noră-sa.

Aceste două exemple sunt de ajuns.

Cu toate astea, el smeri pe poloni, pe suezi, pe tătari; deveni spaima otomanilor, lăși hotarele țării sale... dar cum? prin devotamentul moscoviților, pe care îi biciuia fără ca ei să obosească de a se gudura cu umilință, lingând călcăile stăpânului!

El însuși, niciodată nimeni nu-l văzu măcar în apropierea unui câmp de bătălie.

7. De la muscal trecem la turc.

Marele Soliman, principe demn de apoteoză, nu mai era; îl urmă fiu-său Selim.

El făcu câteva cuceriri; dar victoriile sale, ca și acele moscovite, erau o consecință a forței naționale interne, nu a geniului princiar.

Selim, tot ca Ivan, nu știa ce este o bătălie.

Administrațiunea se afla pe mâinile vizirului și ale unui favorit... ovreu!

Sultanul nu ieșea din harem, închinând mereu frumuseților circaziene cupe cu vin de Malvasia.

În cronicile turce el este cunoscut sub porecla de „cel bețiv”.

8. Italia, întrucât nu o cotropiră armele spaniole, asculta pe un popă și pe un neguțitor: Roma și Veneția.

Dar papatul deveni abia o slabă umbră a trecutei sale măririi: rațiunea își redobândește o mare parte din terenul ce-i uzurpase superstițiunea; Luther zguduie pân-în fundamente tronul Hildebranzilor; mai toată Germania, Anglia, jumătatea Franței, jumătatea Poloniei îmbrățișară lumina protestantismului și numai Spania mai rămânea neclintită în orbul său devotament către păpușeria catolică.

Nemaiputând a dicta legi lumii, papa Grigori XIII reforma calendarul.

Veneția de demult nu mai era dictatricea comercială a Europei: descoperirea lui Vasco da Gama și cea a lui Columb strămutară sceptorul mărilor în mâna spaniolilor și a portughezilor.

Acum ea primi o nouă și teribilă lovire: turcii cuprinseră Chiprul și Cicladele.

Căderea Veneției nu se poate atribui necapacității unui monarc, căci era o republică aristocratică; dar e cu atât mai trist că între mulțimea capetelor ce o cârmuiau nu-și ridică fruntea nici un cap.

9. La bariera opusă a Europei, în Svezia și Danemarca, doi regi încinseră o luptă de exterminare.

Pentru ce?

Pentru că fiecare din ei pretindea să poarte pe sigiliu una și aceeași emblemă.

Energica națiune scandinavă căzu în copilărie.

10. E ciudat a zice că fu un moment în care singurul principe adevărat mare, din câți conduceau atunci popoarele cele mai civilizate sau cele mai puternice ale Europei, era o femeie.

Regina Elizabeta înflori marina, comerțul, literatura Angliei.

Regina Elizabeta sfărmă colosul spaniol.

Regina Elizabeta zdrobi idolatria papistașă.

Regina Elizabeta fundă Unirea britanică...

11. Acesta este inventarul capetelor coronate în momentul ce ne preocupă.

În Spania, în Germania, în Italia, în Svezia, în Danemarca, în Polonia, în Rusia, în Turcia... vedem sceptorurile mânuite de popi, de copii, de zero, de nebuni, de bețivi.

Tocmai atunci într-o țărișoară română apare un principe pe care numai cea mai neagră trădare îl putu opri de a nu da o altă față Europei, fundând pe Peninsula Balcanică un nou imperiu latin.

Un mare administrator!

Un mare politic!

Un mare general!

I

AVENTURIERUL

Elefantul, oricât de june, se face respectat de ceilalți locuitori ai codrului. Șarpele din ziua nașterii amenință cu veninul acului său. Regii, din leagăn, își simt puterea înnăscută de a cârmui neamul omenesc.

CALIDASA, drama *Vicrama și Urvasi*

1. După Ștefan cel Mare domni fiu-său, Bogdan cel Chior; după Bogdan cel Chior, fiu-său Ștefan cel Tânăr; acesta murind fără urmași, de aci înainte se joacă pe scena istoriei moldovene o lungă tragedie de lupte între feluriți copii naturali ieșiți din trupina domnească.

2. Erau mulți acei copii naturali! erau mulți, căci românii, strămutați din Italia și așezați în Dacia deja în epoca decăderii anticei moralități romane, aduseseră cu sine din prima patrie niște idei ciudate asupra legământului căsătoriei; niște idei pe care nu le putu stârpi în țara noastră lumina creștinismului și care apoi, firește, deveniră cu atât mai țepene cu cât mai mult le înrădăcina deprinderea și mersul timpului.

În Imperiul roman din zecele lui Traian familia era o jucărie.

Măritișul pierdu cu totul primitivul caracter sacru și solemn care-l distingea sub republica romană și ajunse a fi o însoțire per usum: așa îl numesc legile imperiale.

„Era o simplă învoială din îmbe părțile, lipsită de orice consecrațiune civilă sau religioasă, și prin care nici unul dintre soți nu se credea îndatorat într-un mod serios.”

Însă, ceea ce-și permiteau toți românii, fălindu-se cu origina lor din destrămata Romă imperială, trebuia să fi fost permis de zece, de o sută de ori mai mult românilor celor cu forța în mână; pe când unui simplu țăran i se dădea facultatea de a schimba femeie peste femeie, cununându-se în toate zilele, cu aceea numai ca pentru fiecare nou divorț să plătească visteriei suma de 12 bani; tot atunce vă puteți închipui sau,

mai bine, nu vă puteți închipui, cât de întinsă cată să fi fost latitudinea principilor români în privința măritişului!

Unii din ei, bunăoară Ştefan cel Mare, avură câte cinci sau şase femei legitime — cele nelegitime nu se mai numără — imitând astfel pe faimosul străbun Mecenate, despre care moralistul roman zicea: „s-a însurat în o mie de rânduri”.

Unde demoralizaţiunea naţională se pogoară la o asemenea treaptă, acolo ar fi comic de a mai căuta mărginiri legale contra copiilor nelegali, care formau ca şi majoritatea poporului: e de mirare numai cum de mai fiinţau oameni cununaţi, după ce rezultatele cununiei pierduseră orice fel de prestigiu, posteritatea din flori devenind deopotrivă în drepturi cu acea din biserică, ba încă de cele mai multe ori nelegitimitatea aşezându-se cu mândrie pe tronul ţării!

3. Ştefan cel Mare, Bogdan cel Chior, Ştefan cel Tânăr, fiecare din ei n-a trecut cu vederea de a lăsa din parte-i mai mulţi copii naturali, aruncaţi prin bordeile pescarelor, prin prăvăliile neguţitorilor, ba până şi prin pădurile cele nestrăbătute ale Basarabiei, unde locuiau celebrii prin vitejia lor codreni şi nu mai puţin celebrele prin frumuseţea lor codrence.

Trei din acei „spurii” — cum îi numeau vechii romani — împlură un semisecol din istoria Moldovei.

Ştefan cel Mare uitase în lume un bastard, pe Petru Rareş, care, deja într-o vârstă înaintată, mai bine de 20 de ani după moartea părintelui său, apucând domnia, se arătă unul din cei mai iluștri principii români, iubit înăuntrul țării, groază pentru străini și muri lăsând fiilor săi tronul Moldovei.

Atunci rătăcea un alt bastard, al lui Bogdan cel Chior, Alexandru Lăpușeanul: formându-și un partid în țară și intrând în fruntea unei oștiri străine, el ucise pă vărul său, fiul lui Rareș; sugrumă pe mătușă-sa, văduva lui Rareș, și pe vara sa, fiica lui Rareș, și-o luă femeie, zidind pe temelia acestor monstruoziități un nou regim atât de sângeros, încât contemporanii îl asemănau cu al regelui Diomed din anticitate, care își hrănea caii cu carnea oamenilor.

În tot cursul domniilor bastarde a lui Petru Rareș și apoi a lui Alexandru Lăpușneanul, un al treilea bastard, în așteptare de a domni și el la rândul său, creștea necunoscut în străinătate: fiul lui Ștefan cel Tânăr din femeia unui armean numit Serbega.

4. În plecările și chiar în exteriorul lui Ioan se răsfrânse tiparul părinților.

Caracterul tătâni-său cronică țării îl zugrăvește în următorul mod: „Acest Ștefan-vodă cel Tânăr întru tot seamăna cu firea moșu-său, lui Ștefan-vodă celui Mare, că la războaie îi mergea cu noroc, că tot izbândește și lucrul său îl știa a-l purta, măcar că era tânăr de zile, și era om mândros, și prea lesne vărsător de sânge”.

Vitejia, agerimea minții și cruzimea trecură ca moștenire paternă în natura lui Ioan.

De la mamă-sa, de altă parte, el căpătă o figură cam armenescă, față închisă, păr des și negru ca pana corbului; nas coroiat într-o formă orientală, ceva ca nasul faimosului Attila, după cât îl cunoaștem de pe monete; o frunte înaltă, lată în rădăcină și strâmtându-se în partea superioară: frunte frumoasă, dar neromânească.

Poporul, după naționalitatea mamei, îl numi Ioan Armeanul, întocmai precum Alexandru-vodă fu Lăpușnean, ca fiu al unei Lăpușnenice, sau precum Petru-vodă fuse Rareș, după porecla mamei sale: bastardul nu are tată.

5. În 1561, deja în vârsta aproape de patruzeci de ani, strecurați în obscuritate, Ioan ne apare deodată pentru prima oară.

Atunci se clătina pe tron cumplitul Lăpușnean, amenințat de către un Iacob Despota, serb înrudit de pre muieri cu dinastia domnească.

Era timp ca Ioan să-și aducă aminte cum că și el este fiu de domn din Moldova, având drepturi egale cu ale Lăpușneanului și mai mari decât ale lui Despota.

El începu a da semne de viață.

Pe când Despota curta de magnatul Laski, Ioan se adresă către un alt magnat, nu mai puțin puternic: Firlei.

Într-un stat aristocratic electiv ca Polonia, regele era nimic, magnații erau tot; ei stăpâneau în administrațiune, dispunând în adunări legislative de voturile cumpărate ale numeroșilor boierinași săraci; ei stăpâneau în armată, conducând numeroase steaguri feudale proprii; ei aveau curți ale lor, rivalizând cu curtea regală și adesea întrecând-o prin splendoare și prin mulțime. Regele, fiind unul, se temea de ei, pe când ei, fiind mulți, nu se temeau de nimene.

Laski reușise a introduce pe Despota în Moldova, fugărind de acolo pe Lăpușneanul; Firlei, mai puțin întreprinzător, scăpă ocaziunea de a înălța pe prietenul său Ioan; dar ne ajunge a cunoaște deocamdată legătura lor amândurora; magnatul polon era luteran, partizan aprins al Reformei, cap al tuturor protestanților din Polonia; și e învederat că pentru a putea căpăta grațiile sale, Ioan trebuia să se fi arătând și el amic al doctrinelor lui Luther.

Aceasta fu prima cunoscută apostazie a eroului nostru, carele, în tot cursul vieții sale, trecea neconținut de la o lege la alta, schimbându-le asemenea hainelor.

6. Văzând moliciunea lui Firlei, Ioan pleacă din Polonia și apare în Crâm, refugit la curtea hanului, unde captivează simpatia moștenitorului tronului, Mehmed-Calga, pe care cronica tătărească îl descrie ca pe un ilustru viteaz.

Toți oamenii cu sufletele mari se înrudesesc: aventurierul român plăcu principelui tătar.

Hanul se afla atunci în luptă cu moscoviții; Mehmed-Calga conducea oștile tătărești; pesemne și amicul său Ioan, însoțindu-l în acele expedițiuni, se va fi distins prin eroicul sânge rece și teribila putere a brațului, care îl făcură mai în urmă atât de groaznic pe un câmp de bătălie; e mai mult decât probabil; oricum să fie, legătura între Mehmed-Calga și Ioan deveni atât de strânsă, încât, la plecarea lui Ioan din Crâm, Mehmed-Calga îi dete în 1563 o scrisoare către regele polon Sigismund-August: „Te rog foarte mult să binevoiești a ținea în grațiile tale pe acest fiu de domn din Moldova”.

7. Polonia era ca și tributară tătarilor.

În toți anii regele trimitea hanului, sub numele de peșcheș, bani, postavuri, mătăsării, felurite produceri ale manufacturii.

Frica polonilor era cu atât mai legitimă cu cât hanul Devlet-Ghirai își făcuse un mare nume prin succesele sale militare: tătării îi daseră pompoasa poreclă de „cuceritor al țărilor”.

Prin urmare, Ioan avea dreptul de a crede că recoman-
dațiunile tătărăști îi vor da roduri.

Zadarnică speranță!

Regele primi scrisoarea, zâmbi lui Ioan, dar în loc de a-i da o oaste, cu care să-și cucerească tronul strămoșesc, el i-ar fi răspuns, credem noi, cam după următorul tipic: „Caută un magnat care să te ducă în Moldova, precum Laski dusese pe Despota; acel magnat lesne va ști să răspundă înaintea celorlalți din adunarea națională; iară la caz dacă ne va amenința turcul, ne vom scuza că nu e culpeșă țara, nici eu, nici camera, ci e vinovat un singur nobil, turburător de ordinea publică”.

8. Ioan nu se mai adresă către magnați, căci unul era Laski, ceilalți erau niște Firlei; el nu mai stăruie nici pe lângă niște regi tari în vorbe și slabi în fapte, ca Sigismund-August; pentru o bucată de timp îi pierdem urmele. În acel interval o teribilă tragedie se juca în Moldova: Despota fu răsturnat și ucis de către un Ștefan Tomșa; Ștefan Tomșa fu răsturnat și fugărit de către Alexandru Lăpușneanul, căruia sultanul binevoi a-i întoarce domnia Moldovei; toate acestea se petrecură în curs de câteva luni.

Când sângerosul Lăpușnean se reachează pe tron, deodată noi revedem pe Ioan; și unde? la Viena.

9. Germanii aflându-se în necurmată luptă cu turcii, împăratul Maximilian II se bucură de ocaziunea de a avea la curtea-i un pretendent românesc, pe care să-l țină ca o scânteie de revoltă dunăreană.

El dăde lui Ioan un serviciu în armata austriacă și-i promise în gura mare 7 sau 8 mii de oaste, pentru ca în fruntea lor să alunge pe Lăpușneanul din Moldova.

Erau numai promisiuni, simple promisiuni, promisiuni curat nemțești.

Cu toate astea, Poarta otomană începu a se cam îngriji.

Un ceauș fu expedit la Viena cu aparența negociațiunilor cu Maximilian, dar mai cu seamă pentru a atrage cumva la Constantinopole pe periculosul Ioan.

Ceaușul îi descrie perfidia și debilitatea nemților, care știu numai a făgădui și pe care turcii îi înfrânseseră în atâtea rânduri; îi zugrăvi generozitatea și puterea sultanului; pentru care e o nimică toată de a da Moldova, ba și zece țări ca Moldova, la cel mai de pe urmă sclav al său; în fine, îi asigură munți de aur din partea sultanului.

Ioan pășise deja cu creștinii în Polonia și avuse a face și cu mahometanii în Crâm.

El se încrezu în cuvintele ceaușului, fugi în taină din armata austriacă, trecu Dunărea și iată-l în Constantinopole.

10. Popoarele orientale adoră frumusețea fizică cu care Mahomet își împoporase paradisul.

Ioan avea o statură uriașă, cu o constituțiune vânoasă, o înfățișare bărbătească, în care se vedea că fierbe puterea.

Așadară, figura eroului nostru produse acum asupra turcilor efectul ce-l produsese mai nainte asupra tătarilor.

Vizirul Mehmed-Socoli — zise agentul francez în raportul său către Curtea pariziană — „făcând cunoștință cu Ioan, îl primi foarte bine, în așteptare de a-l recomanda sultanului”.

Dar nu trecu nici o lună de zile și, cu toată amicia vizirului, politica Porții otomane ceru depărtarea lui Ioan; pe de o parte, sultanul strângea oști pentru a merge contra împăratului Maximilian și, prin urmare, avea trebuință de a menține în liniște provinciile Turciei; pe de altă parte, Lăpușneanul, reșezat prin oștile turcești pe tronul Moldovei, se arăta în a doua sa domnie mai turc decât turcii și, prin urmare, avea dreptul de a cere ca sultanul să nu protegă pe un pretendent rival.

Ioan fu trimis la insula Rodos.

11. Aci, în patria șerpilor și a trandafirilor, cunoscută la greci sub numele de Makara, adică țară fericită; aci, unde fiecare piatră, fiecare peșteră, fiecare colnic conservau încă

proaspete suveniruri și urme de eroismul cruciaților ierusalimitani; aci Ioan petrecu un an și mai bine.

Sultanul Suleiman cel Mare muri în 1566 și-i succese fiu-său, Selim II.

Tot atunci se auzi din Moldova cum că Lăpușneanul, pesemne pentru pedeapsa crimelor sale, slăbi în corp, pierdu vederile și căzu într-un fel de copilărie periodică, mai tristă decât însăși moartea.

Profitând de aceste ocaziuni, vizirul Mehmed-Socoli, rămas la putere, chemă din exil pe amicul său Ioan.

12. Petrecerea lui Ioan în Constantinople, în curs de trei sau patru ani, ne prezintă date foarte sigure, dar pe care noi nu le putem explica.

Aventurierul ne apare deodată ca milionar, ca cel mai avut comerciant de pietre scumpe în capitala Turciei, întunecând prin bogățiile și luxul său pe pașale și pe agale!

În comerț ne întâmpină lucruri extraordinare, minuni puțin probabile și, cu toate astea, foarte adevărate; principiile de credit, de circulațiune, de concurență etc., etc., acele principii, oricât de lărgite, oricât de elastice, tot încă se refuză de a ne limpezi unele mistere: neșuitorul, ca și popa, pretinde să-l credem.

13. Un german care, peste un secol mai în urmă, scrise prima încercare critică asupra vieții eroului nostru, observă, între altele: „Ioan deveni domn din prăvăliaș, precum în vechime la romani și sarmați plugarii se urcau la cârma statului sau precum astăzi în Belgia comercianții devin capi ai marinei”.

Aceste exemple sunt frumoase; dar Ioan el însuși, desigur, nu cugetă vrodată de a imita nici pe romani, nici pe sarmați, nici pe belgi.

Planul său era mult mai prozaic.

El avea înaintea ochilor probe de ceea ce poate o marfă, și mai ales o piatră scumpă, asupra Porții otomane.

Cu treizeci de ani mai înainte, dăruind fiicei sultanului Suleiman un simplu giuvaer, Petru Rareș își redobândise domnia Moldovei.

Chiar în timpul lui Ioan, un ovreu din Portugalia, introducându-se prin mărfuri pe lângă sultanul Selim, ajunsese deodată duce de Naxos.

Giuvaergiii schimbau un rubin pe o coroană: comerțul plăcu lui Ioan; și, ca să-l poată exercita și mai cu succes, el își lepădă religiunea pentru a doua oară.

Crescut în armenism, luteranizat apoi de către polonul Firlei, Ioan îmbrățișă acum mahometismul.

14. Amic cu viziul, cunoscut cu pașalele mai de frunte, familiar cu însuși sultanul Selim, el pândea cu nerăbdare numai prima ocaziune pentru a apuca de mult visatul tron al Moldovei, unde, după moartea Lăpușneanului, se instalează fiu-său Bogdan, copil de 15 ani, despre care cronicarii zic că iubea două lucruri nenaționale: glumele și pe poloni.

În chip de neguțitor, Ioan cutreiera neîncetat hotarele țării, când prin Galiția, când prin Podolia, când la Prut, când la Nistru.

Un amic devotat și nedespărțit, boierul moldovenesc Ieremia Golia, emigrat încă sub Lăpușneanul, îl însoțea și-i înlesnea înțelegerea cu toți cei nemulțumiți de domnia lui Bogdan.

Se formă astfel un partid puternic, în fruntea căruia se puseră toți boierii cei mari, și carele adresă o plângere către Poarta otomană.

15 Sultanul de mult aștepta o asemenea manifestațiune națională.

Bogdan era trădător oficial în privința Turciei.

Îndată după moartea părintelui său, el încheiase un tratat cu Polonia, prin care se recunoștea vasal al regelui Sigismund-August, și de atunci încolo medita numai asupra momentului pentru a înceta de a mai plăti tribut Turciei.

Sultanul, încurcat în luptă cu Veneția, se făcea deocamdată că nu știe nimica, temându-se de a mai aprinde un alt război în părțile Dunării, la caz dacă moldovenii vor voi a susține pe principele lor.

Când scrisorile boierilor sosiră la Constantinopole, cu tânguiri contra lui Bogdan și cerând pe Ioan, sultanul se grăbi să-l trimită la Moldova.

Turcia tot se mai ferea însă a-și atrage cumva un război din partea Poloniei; numirea lui Ioan la domnia Moldovei rămase secretă, și plecarea-i către Dunăre fu divulgată a fi pentru treburi comerciale.

Îl întovărășea numai o mică oaste sau, mai bine zicând, o caravană de turci, ca în chip de escortă contra nesiguranței drumurilor.

Trecând prin Tesalia și Bulgaria, Ioan mai ademeni în serviciul său o seamă de voluntari serbi, greci, bulgari.

Dar în orice caz, forța numerică a armatei sale nu putea întrece cifra de 4 până la 5 mii de oameni.

Nici atâția nu-i trebuiau, căci îl chema țara.

16. Când Ioan trecea Dunărea, Bogdan cu toți ai săi se grăbi a fugi, scăpând din mâna boierilor deciși a-l extrada Turciei.

De la Galați până la Suceava nu se văzu un singur adversar.

La intrare în capitală, îl întâmpinară bierii și poporul aclamându-l după anticul obicei strămoșesc „părinte al Moldovei”, întocmai precum vechii împărați romani se numeau *patres patriae*.

Acest măreț titlu moldovenii îl dădeau acelor principii care veneau să-i scape de jugul vreunui tiran: Despotă îl primise după alungarea cruntului Lăpușnean; Ioan îl căpătă prin surparea nepopularului Bogdan, pe care, precum ziserăm, țara nu-l putea suferi din cauza gusturilor sale pentru glume și pentru poloni.

17. Pe când acestea se petreceau în Moldova, Bogdan, închizându-se în cetatea Hotinului, cerșitorea sprijinul regelui Sigismund-August și al magnaților amici din Polonia.

Regele făcu tot ce putu, sărmanul: trimise o ambasadă la Poarta otomană, dar ambasadorul se întoarse înapoi fără nici un rezultat, afară numai că fuse luat în răs de către Ioan-vodă, care-l lăsă să treacă în liniște prin Moldova, după ce însă într-o audiență îl regalase cu o cătătură atât de furioasă, încât bietul diplomat începuse a tremura, recunoscând că n-a văzut o altă mai înfricoșată.

În adevăr, eroul nostru avea niște ochi mici și negri, în care se răsfrângeau cu o deosebită energie și repeziciune toate pasiunile și toate mișcărilor sufletului: în momente de mulțumire, prin expresiunea cea mai simpatică, în momente de mânie se umpleau de sânge, fulgerând din umbra unor stufoase sprâncene ce se îmbinau, zburлите prin convulsiva acțiune a nervilor.

Magnații, cuscri ai lui Bogdan, isprăviră ceva mai mult decât regele. Cu vai, cu chiu — cum se zice — ei reușiră a aduna ca la 3000 de luptători aleși, unul ca altul, toți juni din familiile cele mai ilustre ale Poloniei.

18. Pe lângă stăpânirea Hotinului, cea mai puternică fortăreață a țării, și pe lângă ajutoare polone, Bogdan, ca toți principii destronați, mai număra vreo câțiva partizani între boieri.

Pentru a se feri de dușmani casnici, Ioan-vodă îi puse pe toți sub sabie.

Aristocrația se înfioră, văzând în mâna țiganilor, care exercitau în România profesiunea de călăi, pe boierii cei mai de frunte, pe stâlpii nobilimii, mai cu seamă pe bătrânul Ionașcu Zbierea, mare vornic al Țării-de-Jos și dintr-un neam de cele mai antice ale Moldovei.

Capul său se rostogoli la picioarele gădelui tocmai în ziua de Paști.

Ioan-vodă vru să arate că nu poate fi scuteala sărbătorii pentru a pedepsi orice amenință siguranța statului.

Țara mai întâi de toate; Paștile mai pe urmă!

19. Noul vornic de Țara-de-Jos, Dumbravă, era de neam mic, dar avea o inimă mare:

Ioan-vodă îl însărcină a respinge invaziunea polonă.

Instrucțiunea ce-i dete domnul cu această ocaziune ne aduce aminte de principiul marelui Scipion: „Lasă dușmanului nu numai mijlocul de a fugi, dar încă însuși înlesnește-i calea”.

Dumbravă avea vreo 6000 de ostași aleși, din districtele Țării-de-Jos, Soroca, Orhei, Fălciu, din vechime renumite ca cele mai belicoase în Moldova; către care se mai adause un contingent de turci basarabieni, veniți, după cererea lui Ioan-vodă, sub comanda sangiacului de Akkerman.

Cu atare oști era lesne de a sfărâma pe cei 3000 de poloni, azardați într-o țară străină și antipatică; dar domnul Moldovei nu avea nici un zor de a-și atrage ura unui puternic regat învecinat, a cărui amicie, din contra, el prevedea deja că-i va putea servi la un timp de nevoie.

Astfel, Dumbravă primise ordinul de a cruța pe dușmani.

20. Polonii trecură Nistrul mai sus de Hotin și începură a se pogori spre Prut, trecând prin faimosul Codru de la Cosmin.

Un codru teribil!

Acolo, cu optzeci de ani mai nainte, strămoșul lui Ioan-vodă, Ștefan cel Mare, strivise floarea armatei polone; și oasele celor secerați în acea zi rămâneau până acum elocvenți martori; formând numeroase movile de schelete albe pentru verdeața cea viuă a arborilor.

Tot pe acolo intrase, cu zece ani mai nainte, polonul Laski, aducând la domnie pe Despota contra Lăpușeanului.

Tactica polonilor era de a alege totdeauna acea tristă cale în invaziunile lor asupra Moldovei; curagiul lor se aprindea prin simțul de răzbunare, căci nu se afla nici unul din ei a cărui familie să nu fi plâns vreo victimă, un tată, un bunic între cei căzuți din mâna marelui Ștefan!

21. În capul polonilor se afla Mielecki, cel mai bun general al lor de atunce, pe care, cu câteva luni mai în urmă, ei cât p-aci erau să și-l aleagă rege, numai în favoarea strălucitelor sale merite personale.

Lipsit de artilerie, el trimise la Hotin de aduse toate tunurile cetății, și apoi păși la vale pe țărmul Prutului, până în dreptul Ștefăneștilor, adică pe aceeași linie cu Suceava, punctul obiectiv al invaziunii.

Aci vornicul Ionașcu Zbierea, să mai fi trăit, era să unească oastea moldovenească din Țara-de-Jos cu acea polonă și apoi urma să meargă cu toții asupra lui Ioan-vodă.

Moartea trădătorului, de care Mielecki se înștiință prea târziu, dărmă planul dușmanilor: în loc de Zbierea, ei găsiră pe Dumbravă.

Avantposturile moldovene, împrăștiate pe ambele țărmuri ale fluviului, se retrăgeau mereu denaintea polonilor și, în

fine, trecură Prutul în speranță de a-i atrage după sine asupra corpului armatei moldovene, ascuns în niște păduri nestrăbătute mai sus de Hârlău: acolo dușmanul ar fi fost silit de a depune armele chiar fără vărsare de sânge.

Polonii înțeleseră greșeala și, înfiorați de suvenirea infernală a codrilor Moldovei, începură a da dos pe o cale mai scurtă drept spre Hotin.

Atunci Dumbravă se puse a-i urmări, supărându-i din când în când prin jucăria unor mici atacuri de avantgardă, în care el ținea înadins tot pe turci, pentru ca să dea a înțelege, în cât privește pe înșiși moldovenii, că ei ar fi bucuroși de a nu avea dușmănie cu regatul polon.

În acest mod, ajungând până la Nistru, Mielecki se rezemă de cetatea Hotinului.

Dumbravă se opri și el.

Pozițiunea inamicilor devenea din ce în ce mai critică; ei nu puteau a se închide în fortăreață, unde caii lor ar fi pierit de foame; nu puteau furagea din cauza exploratorilor lui Dumbravă, ce-i pândeau în toate unghiurile; nu puteau a se întoarce în Polonia, căci Nistrul se afla tocmai atunci în periodul său de creștere.

Strânși în chingi, bieții fugari se adresa rău cu rugăminți către capul contingentului turc, cerând permisiunea de a se retrage în Polonia și jurându-i de a nu se mai vârî în trebile Moldovei.

Poate să fi fost și bani la mijloc; orientalii, începând de la sultan și până la ultimul derviș, nu fac nimic fără daruri.

Oricum să fie, sangiacul de Akkerman se dede cu oastea-i în lături.

Dumbravă, credincios politiciii lui Ioan-vodă, făcea chip că împușcă în dușmani; dar în realitate glonții alunecau tot dasupra capetelor.

În curs de cinci zile polonii abia putură opera trecerea furiosului fluviu; și când se văzură, în fine, pe țărnul opus, ei se îngenucheară și mulțumiră lui Dumnezeu.

22. „Evenimentele se repetă“, zise marele Shakespeare.

În zilele noastre Moldova privi reînnoindu-se o altă încercare polonă, soră-geamănă cu acea din timpii lui Ioan-

vodă; cu simpla diferență că în locul unui Mielecki era un Milkowski: precum vedeți, azardul seamănă până și numele capilor!

În ambele cazuri o mână de oameni nesocotiți cutezară a înfrunta o țară.

În ambele cazuri polonii — cei din 1572 prin afișarea persoanei lui Bogdan-vodă, cei din 1863 prin proclamațiunile în ziarul *Românul* — ne încredințau că vin ca amici, nu ca dușmani.

În ambele cazuri, domnii români, deopotrivă bazați pe considerațiunile de o înaltă politică, recomandară generalilor — în 1572, vornicul Dumbravă, în 1863, colonelul Călinescu — de a menagia nebunia adversarilor.

În fine, în ambele cazuri, polonii retrăgându-se cu rușine, își găsiră totuși admiratori: pe cei din 1572 îi celebrau istoricii lor naționali, pe cei din 1863 — vai nouă! — îi celebrase chiar un român, al cărui nume îl dăm tăcerii pentru a nu huli pe cine nu ne poate răspunde!

23. Hotinul tot rămase în posesiunea polonilor.

Despre apus îl apărau muri foarte înalți și șanțuri foarte adânci; despre răsărit — stâncile Nistrului.

Un călător care-l vizitase chiar în zilele lui Ioan-vodă îl seamănă cu Kockenhausen în Liflandia; un alt călător, cu Conway în Anglia; un al treilea, cu Rumilihissar de lângă Constantinopole.

O naivă tradițiune națională încredințează că prima fundațiune a fortăreței se urcă în epoca pe când domnul Hristos umbla pe pământ.

Temându-se ca polonii să nu rețină acest bulevard al țării ca o bază de operațiuni în așteptare ca destronatul Bogdan să-și adune o altă oaste mai puternică, Ioan-vodă trimise pe episcopul Isaia Rădăuțeanul cu alți deputați de frunte pentru a neguța un tractat de pace.

Polonii simțiră deja ce fel de braț ține cârma Moldovei.

Cu o amabilitate nepilduită până atunci din parte-le, ei se grăbiră a îndestula toate cererile lui Ioan-vodă.

Fugarul Bogdan ar fi fost extrădat să nu fi fugit din Polonia; în lipsă-i fu remis în mâinile ambasadorilor moldoveni un frate al său, pierit apoi fără veste în robia turcească.

Cetatea Hotinului fu înapoiată Moldovei.

Pentru a arăta toată importanța acestei achizițiuni, căpătate atât de lesne contra speranței, Ioan-vodă numi părcălabi doi bărbați pe care punea temei ca pe sine însuși; socru-său, boierul Lupea Hurul, și cel mai intim al său amic, Ieremia Golia, cu care-l văzurăm mâncând împreună pâinea străinătății...

II

DOMNUL

Era grato alli amici, alli nimici terribile; giusto con i sudditi, infedele con li esterni...

Era iubit de amici, teribil pentru inamici, just cu supușii, perfid cu străinii...

MACCHIAVELLI, *Vita di Castruccio*

1. În fine, eroul nostru se văzu stăpân liniștit al Moldovei. Hotinul era asigurat.

Pe turci îi avea patroni, pe poloni — amici.

Rivalul Bogdan rătăcea prin lume: din Polonia trecu la Viena, din Viena la Drezda, din Drezda la Paris, din Paris la Copenhaga, în sfârșit, la Moscova, unde se povestește că țarul, cosându-l într-un sac, l-ar fi aruncat în fluviu.

2. Un filozof antic zise, sunt acum două mii de ani:

„Când cerul voiește a încredința unui om ales o mare misiune, el începe totdeauna prin a ispiti sufletul și cugetul său în amărăciunea zilelor grele; îi obosește mușchii și oasele prin lucrări dureroase; îi aruncă ființa în toate lipsele sărăciei și ale nevoii; vrea ca faptele lui să capete tot rezultate contrare celor dorite; în sfârșit, îi ațâță inima, îi întărește firea, îi mărește

și adaugă forțele prin o energie fără care el n-ar fi fost în stare de a-și împlini înalta ursită”.

Așa fu trecutul lui Ioan-vodă până a dobândi tronul Moldovei: în curs de o jumătate de secol, el nu cunoscuse decât vagabonde colindări din țară în țară; speranțe la tot pasul amăgite; dureri morale și muncă fizică!

Să vedem care fu misiunea cea mare ce-i încredințase cerul.

3. Armenist din leagăn, luteran din Polonia, turcit în Constantinople, Ioan-vodă se arată creștin ortodox ca domn al Moldovei, precum s-ar fi arătat catolic să fi domnit în Spania.

Cezar în Galia adoră pe zeii druzilor.

Napoleon în Egipt se închină în geamia mamelucilor.

Oamenii cei mari, Cezarii și Napoleonii, nu au toți decât o singură religie: religie nestrămutată în fundul inimii lor ca albia mării, pe când cultul exterior se alunecă pe marginile buzelor, ca undele ce se joacă pe suprafață.

4. În mai puțin de doi ani de domnie în pace, Ioan-vodă introduse în țara sa următoarele cinci reforme, afară de câte ne mai rămân până acum necunoscute:

1. controlul personal al actelor emaneate din cancelaria domnească;

2. schimbarea capitalei;

3. eliberarea poporului de jos din jugul aristocrației clericale și laice;

4. baterea monetei naționale de aramă;

5. strictețea contribuțiilor fiscale.

Și toate acestea Ioan-vodă le făcuse fără ajutorul unei „camere legislative”: *camerele legislative* nu fac un „2 mai”.

5. Până la 1572 nu găsim asupra tranzacțiilor în interiorul țării nici un document scris cu mâna domnească.

Am văzut cu ochii noștri cel puțin vreo zece mii de documente originale: vorbim după câte am putut vedea.

Marele logofăt, ca prim cancelar al statului, întipărea pe hârtie sigilul princiar în josul crisoavelor sau îl anina pe șvară de mătăasă către pergamenă; apoi uricarul, adică scribă, își subsemna numele undeva în coadă; și, în fine, fără vreo altă

formalitate, documentul, care putea să fi fost chiar pe o sută de moșii, trecea bun dat în mâinile celui în drept.

Se întâmpla, firește, că marele logofăt, ca om și mai ales ca ministru, abuza de sigilul princiar: domnul nu știa nimica.

Ioan-vodă, cel dintâi, văzând nedreptățile ce se puteau face fără știrea-i, începu a subscrie el însuși, specificând uneori cu propria sa mână până și data documentului.

În primul an al domniei sale el schimbă, unul după altul, doi mari logofeți: cel al treilea nu mai cuteza a glumi cu încrederea lui vodă.

6. Până la 1572 capitala Moldovei fu Suceava.

Ea se bucură de această prerogativă în curs de trei sute de ani, avea 16000 de case, 40 de biserici, mai multe palaturi, un fluviu limpede, o pozițiune pitorească și un castel care, cu un secol mai înainte, respinsese toată furia unei puternice armate polone.

Totul dară se părea a-i asigura liniștita posesiune a vechilor sale drepturi, coonsânțite prin o triplă paragrafie „imemorială”.

Deodată, peste câteva luni de domnie, Ioan-vodă strămută scaunul țării la Iași.

Acesta era un orașel mic și fără apă.

Domnii cei vechi, cărora le plăcea a clădi palaturi oriunde se opreau câte două-trei zile pe an, desfătându-se cu vânatul prin codrii învecinați, zidiseră și aici un frumos castel de piatră la capătul sudic al târgului, pe margine unei râpe, încât să poată servi la nevoie și în timp de război.

Mai avea Iașul o capiște armenească, o capelă catolică și trei biserici române.

În fine, îl împodobea o baie de piatră de arhitectură orientală.

Astfel, se părea că nimic nu putea prevesti acestui târgușor un viitor strălucit între orașele Moldovei.

Se naște întrebarea: care cauză să fi putut împinge pe Ioan-vodă de a părăsi Suceava? de a îmbrățișa Iașul?

Suceava se afla așezată prea aproape de hotarele polono-ungare, prea departe de turci și de tătari, încât principele, în

caz de război, lesne putea fi surprins prin o invaziune din partea Galiției sau a Transilvaniei, pe când, totdeodată, el nu putea ajunge la timp pentru a împiedeca o invaziune de peste Nistru sau de peste Dunăre.

lașul sta în mijlocul Moldovei.

Acest suprem avantajiu strategic era de ajuns pentru a determina alegerea lui Ioan-vodă.

Decis a impune respect tuturor vecinilor, el căta să-și ridice un cuib central, de unde să poată veghea în toate părțile, ca vulturul ce de pe vârful stâncii pândește și pe pușcașul de care trebuie să se ferească, și biata turmă din care își va ochi o victimă.

7. Strigat-au oare sucevenii contra lașului în 1572, precum strigă acum ieșenii contra Bucureștiului?

E sigur că prin retragerea capitalei, Suceava, care nu mai are nici 1000 de case, pierduse peste 90 la sută.

E sigur că atunci nu era pusă în joc sublima cestiune a unirii, pentru care saltă orice inimă română.

E sigur că Ioan-vodă nu lăasă Sucevei drept mângâiere, nici măcar o curte de apel sau o universitate.

E sigur... și, cu toate acestea, istoria nu ne arată să se fi plâns sucevenii.

8. Tot ce rămăsese fostei capitale din antica-i strălucire era sicriul cu moaștele unui sânt.

Ioan cel Nou — așa-i zicea pe nume — era trapezuntean de origină; căci românii, ei singuri între toate popoarele creștine, nu produsera nici un sânt calendaristic din propriul lor sân, lăsând această sarcină oficială muscalilor și grecilor, între care cei vrednici de împărăția cerului se numărau totdeauna cu milioane.

Cu vreo doi secolii mai nainte, un domn foarte religios cumpără, aduse în Moldova și așeză în biserica mitropolitană de la Suceava moaștele fericitului, pe care-l declară a fi patron al țării.

De atunci încoace, mai mult din patriotism decât din bigotism, sântul cel cu diploma de național deveni obiectul

cele mai înfocate venerațiuni din partea moldovenilor; la ziua lui, Suceava se umplea de numeroase gloate de bărbați, femei, copii, veniți în peregrinagiu de prin toate unghiurile țării.

Străinii afirmau cum că tot cultul moldovenilor se mărginea în adorațiunea lui Ioan cel Nou: în adevăr, noi ne închinam numai aceluia pe care-l credeam că ne apără țara.

Moaștele sântului formau unul din principalele venituri ale Sucevei; Ioan-vodă respectă această proprietate; și sârmanii suceveni, atinși la slăbiciune, rămaseră mulțumiți.

9. Privind asupra stării sociale a țării sale, eroul nostru vedea o națiune mare zbuciumându-se sub apăsarea unei clase mici, asemena atletului mușcat de un șerpe: era statua lui Laocoon, dar o statuă vie și de proporțiuni imense!

De o parte sta ceea ce cronicile noastre numesc țară; de altă parte sta ceea ce nu era „țară”: boierii și călugării.

Țară erau mulți, erau aproape toți, dar vai! curat numai „suflete”.

Boierii și călugării erau puțini, erau vreo câțiva, dar „materie”: toate pământurile, toate veniturile, toate folosurile erau ale lor; și oricine nu era din ei nu avea nici atâta loc propriu cât trebuie pentru înmormântare.

Rezultatul acestei stări de lucruri îl descrie cronică țării: „În Moldova au cei mici despre cei mari acest obicei de pier fără județ, fără vină, fără seamă!”

Ți se pare că auzi răsunetul cântecelor țărănești din întunericul feudal al evului mediu: „Stăpânii ne fac numai răutăți; ei nu ne dau nici cuvânt, nici dreptate; ei au toate, iau toate, mănâncă toate, lăsându-ne a trăi în sărăcie și în durere”...

Între cronică lui Urechea și cântecul lui Robert Wace este la mijloc o distanță de trei secolii; dar între clăcașii români și servii feudali noi nu vedem nici o distanță.

10. Într-un stat astfel constituit, principele putea să-și aleagă numai una din trei căi: sau să țină cu boierii și călugării contra poporului, ori să țină poporul contra boierilor și călugărilor sau, în fine, să-i împace unii cu alții.

Câteșitrele metodele fură încercate.

Cu poporul contra boierilor și călugărilor ținuse Petru Rareș; el muri pe tron, după o domnie glorioasă aproape de douăzeci de ani.

Cu boierii și călugării împotriva poporului ținuse Alexandru Lăpușneanul în prima sa domnie: fu trădat, răsturnat și alungat.

A împăca poporul cu boierii și călugării se silise Iacob Despota: atrăgându-și o neîncredere din ambele părți, el pieri sub loviturile unei coalițiuni universale.

Aceste trei exemple erau toate proaspete; avându-le plâpânde denaintea ochilor, Ioan-vodă, chiar din egoism, își alese calea prin care scăpă națiunea din ghearele clasei, pe cei mulți din mâinile celor puțini, pe turmă din gura lupului.

11. Am văzut cum un mare vornic pieri sub cuțitul călăului chiar în ziua de Paști.

Alți boieri îi urmară unul după altul, deși nu toți avuseră plăcerea de a muri înfruptați de ouă roșii.

„De pre boierii de cinste și cei mai de jos sabia lui Ioan-vodă nu lipsea, ci cu multe feluri de morți îi omora”, zice cronica țării.

12. Monastirile consumau în trândăvie și în desfrânări sudoarea Moldovei.

Ioan-vodă dede o pildă neuzită până atunci în istoria românilor.

Un vlădică fu convins de crima celei mai negre nemoralități; divanul domnesc execută întocmai o legiuire din *Codicele Teodosian*; „Sodomitul să piară prin flăcări în prezența poporului”; mășavul episcop fu ars de viu; Ioan-vodă ținea prea mult, pesemne, la litera dreptului roman!

Mitropolitul, putred de bogății, adunate prin vânzarea cuvântului lui Dumnezeu, scăpă de caznă și de moarte fugind la munți.

Un boier, care dintâi trădase pe trei domni în șir, apoi se făcuse căpitan de haiduci de codru și, în fine, crezu a-și ascunde urâțul trecut îmbrăcând haina cea fățarnică a monachismului, fu îngropat de viu în pământ.

„Temnițele erau pline de călugări”, zice cronica țării.

Fariseii își răzbunară într-un mod curios: nici într-o monastire a Moldovei nu ni s-a întâmplat a găsi portretul lui Ioan-vodă sau numele său înscris în vreun pomelnic; iară peste o sută de ani mai încoace, un mitropolit îl șterse chiar din catalogul domnilor țării, pe care-l scrisese în versuri și în care, bunăoară, cânta în următorul mod virtuțile Lăpușeanului:

Domni ș-acesta bine, și-n Slatina-și fece
„Monastire frumoasă, pe toate le-ntrece!”
Apoi de!

13. Ura sa pentru boieri și călugări, disprețul său pentru aristocrația de tot felul, Ioan-vodă, în unele cazuri, știa să le manifeste și fără ajutorul gelaților.

În toată Moldova cei mari își mascau faptele cele neevangelice prin cea mai zeloasă păzire a posturilor; pe când țărani, din contra, destul de storși numai prin apăsare se fereau de a mai slăbi și mai mult prin lăsări de carne și, de brânză — dacă aveau cumva, din întâmplare, vreuna din acestea.

„La munteni, boierii și poporul sunt deopotrivă religioși, zice un călugăr oriental în interesanta sa călătorie; dar în Moldova chiar postul cel mare îl observă numai clasale de sus; iară încât privește pe cei de jos, ei de loc nu-l bagă în seamă, și ireligiozitatea lor, cea mai mult decât tătarească, merge până acolo încât patriarcul de Antiochia când intra în casele lor, ei nu ieșeau înaintea lui nici măcar cu fărâmătură de pâine”...

Ei bine! Ioan-vodă era întocmai ca țărani cei nelegiuți ai țării sale.

Un cronicar mare-logofăt strigă cu un fel de spaimă bigotă: „nu cred să fi fost creștin pravoslavnic, că de ar fi fost creștin, nu s-ar fi însurat în postul mare!

Un cronicar mitropolit îl numește: „Ioan cel Rău”.

Și mare logofăt și mitropolitul aveau dreptate... din punctul lor de vedere.

14. Ucizând pe boieri și pe călugări, până atunci atât de puternici, Ioan-vodă, pentru o deplină siguranță, luă măsuri ca să-i împiedice de a-și uni forțele contra tronului; măcar că orice ligă e prea slabă când nu o susține poporul de jos.

Precum ziserăm, toți aristocrații, atât clerici, cum și laici, aveau un singur Dumnezeu: egoism, interes personal, ban.

Ioan-vodă își dede un frumos spectacol făcându-i să se bată unii cu alții, pe când el îi bătea pe toți deopotrivă.

Luând, bunăoară, o moșie monastirească, el o dedea unui boier: iată călugării țipând contra boierimii!

Sau, luând proprietatea vreunei monastiri, o dedea unei alte: iată cele două monastiri intrând în luptă!

Sau, în fine, luând de la boierul cutare, dedea unui alt boier; iată boierii înșfăcându-se de păr!

Țara râdea văzând cât de proastă e lumea!

15. Ioan-vodă nu împrumătări pe țărani; nu! căci se ferea de o criză ale cărei efecte, pe de o parte, nu erau destul de limpezi, iară pe de alta, nu puteau să-și manifeste fructele lor cele bune decât numai doară după un șir îndelungat de ani, străcurați în tristă șovăitură.

Împrumătărirea țăranilor din proprietatea cea uzurpată clerico-boierească este o bucățire în urma cărei, ca rezultat imediat, cei puțini bogați sunt foarte sărăciți și cei mulți săraci nu sunt de loc îmbogății: zecimi de ani trebuie să treacă mai nainte de a reveni lucrurile la o nouă stare normală, mai bună, firește, decât starea normală cea veche... dar până atunci? până atunci egalitatea pentru toți și în toate!

Ioan-vodă împrumătărea nu numai pe țărani, ci chiar pe țigani, când acei țigani aveau mijloace de a-și plăti peșin o proprietate; când nu, nu: ci-i înzestra încet-încet cu niște atare mijloace, întrebuițând un metod prin care, departe de a produce o criză, el, din contra, înflorea finanțele statului.

Secretul eroului nostru era de o simplitate nespusă; el nu lăsă pe boieri și pe călugări să abuze cât un fir de păr de munca țăranului.

Ioan-vodă vedea că ciocoiul ia aproape tot câștigul țăranului, despoind astfel totdeodată vistieria țării, căreia boierii și călugării nu-i dădeau nimica, iară ceilalți nu mai aveau de unde să-i dea.

Jos abuzul! — numai atâta.

16. Aice e locul de a analiza cestiunea proprietății teritoriale la români, după vechile noastre legi, nescrise, dar cu atât mai raționale, bazate nu pe imaginațiunea vreunui jurist, ci pe însăși natura cea intimă a poporului.

Boierii sau monastirile nu erau proprietari, ci numai niște posesori ereditari ai respectivelor porțiuni teritoriale, care dentru-ntâi le-au fost acordate lor din partea domniei ca locuri deșerte și fără valoare, pentru a le coloniza cu oameni și de a le da astfel o utilitate.

Domnul țării rămânea totdeauna adevăratul proprietar al întregului teritoriu național, încât boierul sau monastirea, având facultatea de a vinde, de a schimba, de a ipoteca, de a dăruii moșiile lor, pentru fiecare din atare tranzacțiuni trebuia să capete o nouă specială încuviințare domnească, condiționată printr-o dare în bani sau în natură, și în care principele întărea achizițiunea noului posesor prin următoarele caracteristice cuvinte: „i-l dăm lui acel sat etc.”.

Pe baza acestei constituțiuni a proprietății teritoriale, țărani români aveau duble îndatoriri; unele către fiscul domnesc, altele către posesorul ereditar, din care cele principale erau:

Îndatoririle țărănești către fisc:

1. Dări și gloabe judiciare, precum, de pildă: bani de divorț, bani de măritiș, gloabe pentru furturi, dușegubine pentru omoruri etc.

2. O mică sumă bănească anuală și dijmă în natură de oi, de porci, de miei.

Din toate aceste venituri ale fiscului, posesorul moșiei își reține, ca un fel de răsplată pentru munca percepțiunii, câte o a treia parte.

Îndatoririle țărănești către posesor:

1. Trei zile de lucru, anume: una arând, alta cosind, a treia secerând.

2. De două ori pe an, la Crăciun și la Paști, daruri numite „cinste”, anume: ouă, găini, cașuri.

Sub domni de principie aristocratice, fie prin concesiuni formale, fie prin îngăduiri tacite, boierii și călugării reușiră,

pe de o parte, a uzurpa toate folosurile, câte se cuveneau fiscului și din care ei nu aveau drept decât numai asupra unei treimi; pe de altă parte, de a șterge cu desăvârșire condiționalitatea obligațiilor țărănești, silind pe săteni să le lucreze și să le dea mai în toate zilele!

Fiscul se fecunda mai ales prin confiscațiuni; prin vămi, câte nu încăpuseră încă în mâinile particularilor; prin dijma de ceară și de miere. Dărilor teritoriale, adevărata avuție a unui stat bine constituit, erau ca și nule.

Restrângând cu totul drepturile cele abuzive ale seniorului asupra câștigului țărănesc, Ioan-vodă ajungea la trei scopuri de o importanță supremă:

1. Îmbogățea pe țărani, adică pe cei mulți sau, și mai bine, pe cei „toți”.

2. Luând de la țărani numai 1/5, 1/10 din câte le răpea seniorul, umplu visteria ca niciodată.

3. Reuși a deveni idolul acelor ce erau „țară”.

Și, cu toate astea, el nu împrăștiase pe țărani!

17. Un alt fact concurge a proba geniul administrativ al lui Ioan-vodă.

Pentru tranzacțiuni importante, privitoare mai cu seamă la clasa de sus, Moldova întrebuița bani străini de aur și de argint, care intrau în țară, în mare cătme, în schimb pentru exportățiunea vitelor.

Dar banii de aramă erau puțini, încât țăranul, în tranzacțiunile sale cele mici, se vedea forțat de a opera mai mult în natură — moneda cea mai nedreaptă și mai nesigură.

Domnii precedenți, Despota și Lăpușeanul, făcură bani naționali de argint, ei nu se gândiră la nevoile țăranilor.

Ioan-vodă pricepu pe dată toate avantajele monetei de aramă, a cărei fabricațiune, costând puțin statului, aducea totodată foloase prin îmbogățirea țăranilor — vrea să zică a fiscului.

Gologanii naționali începură, în fine, a circula prin toate unghiurile Moldovei.

Pe lângă altele, ei familiarizau țara cu icoana frumoasei figure a principelui, în giurul căreia se citea patrioticul titlu: „Părintele Moldovei”.

E de observat că ei fură la noi nu numai cei dentâi bani de aramă, ci încă cei dentâi cu o inscripțiune românească, nu latinească, ca pe ai lui Despota și ai Lăpușneanului, nici slavonească, ca pe cei anteriori.

Boierii și călugării vorbeau latinește și slavonește; țăranul — românește.

18. Puternicul patronajiu, acordat poporului de jos contra claselor de sus, avea în ideea lui loan-vodă, precum lesne ne-am putut convinge, mai cu deosebire o țință financiară.

El făcu acum în privința țăranilor întocmai ceea ce regii occidentali făcuseră mai nainte în privința comunelor municipale, eliberându-le din jugul seniorilor feudali: imensele abuzuri neregulate ale aristocraților izolați se prefăcură într-un venit periodic al fiscului, mai moderat individualmente și colosal în totalitate; cursul apei fu schimbat și canalizat în profitul tronului, astfel încât pâraiele cele împreăștiate, numeroase și umflate, se reduseră deodată la proporțiunile unui singur fluviu de aur.

Așadar, e vederat că, îmbunătățind soarta țăranilor, loan-vodă avea dreptul de a cere din parte-le nu numai o recunoștință morală, ci încă pe acea materială, manifestată prin exactitate și sinceritate în plata dărilor fiscale, care formau acum o mică parte din câte le storceau obicinuit boierii și călugării.

Lipsa sau abundența financiară a unui stat, în cele mai multe cazuri, nu depind de sărăcia sau avuția țării, ci numai și numai de modul percepțiunii impozitelor; încât un popor sărac poate să aibe un fisc abundant din cauza unei percepțiuni energice și bine organizate, pe când, din contra, un popor avut poate să aibe un fisc lipsit din cauza unei percepțiuni moleșite și rău organizate.

loan-vodă reuși de a face ca banii să curgă, așa zicând, de la sine, în visteria domnească, fără concursul unei miriade de

agenți salariați, fără directorate statistice, fără comptabiliate franceză, fără inspectori financiari: el se mulțumi a aplica în toată rigoarea teribila lege penală contra neplatei dărilor.

Mai bine legi puține, dar bine executate!

Iată tabloul ce-l dă un biograf contemporan al lui Ioan-vodă:

„Dacă cineva vindea fără știrea domnească un strugur din vie sau orișicare lucru supus censului, pe unul ca acela Ioan-vodă, înfigându-i o verigă prin nările nasului, cu mâinile legate la spate, îl dă călăilor, ca să-l biciuiască pe piețe publice, și apoi cadavrul lăsă zăcând fără înmormântare, hrană câinilor!”

Astăzi legile noastre pedepsesc cu temnița pe debitorul unui particular, de cele mai multe ori ale unui grec sau ovreu, căci românii nu prea au bani de dat cu împrumut... debitorul statului rămâne nepedepsit.

Prefer sistemul lui Ioan-vodă.

19. Istoricii incriminează cruzimea eroului nostru.

Sunt nedrepti.

Iată ce zise peste doi secoli și jumătate Napoleon cel Mare, când istoricii îl incriminau și pe el de cruzime:

„Am ținut totdeauna cu majoritatea poporului; la ce, oare, mi-ar fi putut servi crima?”

O logică sublimă!

Ioan-vodă ținuse și el totdeauna cu majoritatea poporului.

Majoritatea poporului îl iubea, ca nici pe unul din câți l-au proces și i-au succes pe tronul Moldovei.

Înșiși istoricii cei încriminatori recunosc, toți într-o voce, suprema popularitate a lui Ioan-vodă.

Deci unde e crima?

Nu e crud acel principe care, cu prețul câtorva capete aristocratice și cu neîmblânzita păzire a legii, își cumpără idolatra iubire a țării întregi.

20. Miraculosul rezultat al administrațiunii lui Ioan-vodă se poate exprima prin puține cuvinte.

În 1572, la intrarea-i în domnie, toate calamitățile erau grămădite asupra Moldovei.

O teribilă ciumă zeciuia prin sate și prin orașe!

Un comet speria imaginațiunea poporului!

O furioasă inundație devasta câmpiile.

Visteria era secată prin nebuniile lui Bogdan-vodă, care se plimba cu trăsurile acoperite cu argint și aur.

Turcii și tătarii, veniți în ajutorul lui Ioan-vodă, nu se putură reține, firește, de a nu comite jafuri, violențe, omoruri.

În fine, era un potop de rele!

În curs de doi ani, principele nostru realizează visul domnilor celor mai mari; finanțele erau în floare și contribuabilii — mulțumiți.

21. Cronicarul Urechea servise în tinerețile sale, ca uricar sau scribă, la curtea lui Ioan-vodă; dar era aristocrat din una din familiile cele mai ilustre ale Moldovei, înrudit cu ceilalți boieri, devotat călugărismului și, prin urmare, dușman sistematic al stăpânului său.

Ei bine! cu toată ura-i personală, ce respiră mai în toate rândurile povestirii sale, încât nu se teme de a râde până și de moartea viteazului, ei bine, cu toate astea, însuși cronicarul Urechea se simte forțat a caracteriza pe Ioan-vodă în următorul mod: „Era la minte ascuțit, la cuvânt gata, și se vedea a fi nu numai de domnia acestei țări, ci și altor țări să fie cap și mai mare”.

Atare cuvinte din gura unui inamic!

22. Nu mai puțin dibace fu politica exterioară a lui Ioan-vodă; deși, din nenorocire, noi nu cunoaștem din ea, până acum, decât numai o singură cestiune, în care diplomația cea machiavelică a unui mic principe român era cât p-aci să arunce într-un grozav labirint de complicațiuni trei din statele cele mai ponderoase ale Europei: Turcia, Franța și Polonia.

23. Curând după intrarea lui Ioan-vodă în Moldova murise bătrânul rege polon Sigismund-August.

El fu ultimul din dinastia iagelonă și, tronul rămânând vacant, mai mulți principii străini se grăbiră a se prezenta ca pretendenți la coroană, între care și Enric de Valois, fratele regelui francez Carol IX.

Poarta otomană sprijinea această candidatură.

În Polonia o susținea, mai cu deosebire, faimosul Laski, care ajutase odată lui Despota, dar acum se dumeri de a se face mai bine domn el singur decât să facă pe alții, și cerea coroana Moldovei de la influința franceză în Constantinopole, ca răsplată a serviciilor sale în cesiunea lui Enric de Valois.

Franța începu a neguța în taină destituirea lui Ioan-vodă.

Astfel, politica moldoveană se afla pusă în luptă cu cea franceză.

Să urmărim peripețiile intrigii.

24. Îndată după moartea lui Sigismund-August, Ioan-vodă expedi în același moment doi ambasadori: unul la Constantinopole, către vizirul Mehmed-Socoli; altul la Cracovia, către Camera polonă.

Ambasadorul trimis în Turcia solicită un ajutor de tătari, în fruntea cărora Ioan-vodă promitea, cu mândrie, că lesne va cucerii toată Polonia, slăbită prin anarhie.

Domnul știa prea bine că sultanul, legat prin amicie cu Franța, nu-i va încuviința cererea.

În adevăr, vizirul se grăbi a-i răspunde de a se opri de la orice încălcare contra Poloniei; însă, totodată, îi lăudă zelul și îndrăzneala.

De altă parte, ambasadorul trimis în Polonia încredința cum că o armată de 100.000 de turci, tătari și munteni, profitând de moartea lui Sigismund-August, erau gata de a năvăli în Galiția; însă, din mila lui Dumnezeu, îi împiedecă Ioan-vodă prin rugămintțile sale pe lângă vizirul Mehmed-Socoli.

Polonii, pătrunși de spaimă, nu știau cum să mulțumească mai bine generosului principe al Moldovei.

Drept răsplată pentru prețiosul serviciu ce zicea că le făcuse, Ioan-vodă cerea de la Camera cracoviană două lucruri:

1. Înapoierea Pocuției.

Ștefan cel Mare o cucerise de la poloni și o reținu până la moarte; Bogdan cel Chior o pierdu; Petru Rareș o redobândi și iarăși o scăpă în vreo câteva rânduri; urmașii săi o lăsară, fără protestațiune, în curs de patruzeci de ani, sub sceptrul Poloniei;

până ce, în fine, demn strănepot al marelui Ștefan, Ioan-vodă își ridică glasul.

„Pocuția e un patrimoniu al meu”, scria el către Camera polonă.

2. Înapoierea tezaurelor moldovene, confiscate în Polonia.

În 1564, fugind denaintea Lăpușneanului, care intra în țară cu o oaste turcească, Ștefan-vodă Tomșa, ucigașul lui Despota, fu prins de către poloni și descapitat în Lemberg, din ordinea regelui Sigismund-August, sau, mai bine zicând, după porunca unui expres ambasador turc.

Tomșa ducea cu sine toată visteria țării: polonii — călăi în serviciul sultanului — confiscară sacii cu aur ai victimei, mângâindu-se cu metalul pentru rușinea de a se fi supus orbește voinței păgânilor, contra frăției creștine și contra legilor ospitalității.

Ioan-vodă pretindea acum restituirea acelei proprietăți naționale.

Ambasada moldovenească își împlini misiunea cu o așa mândrie și demnitate, încât Camera cracoviană, cuprinsă de mirare, îi arătă mai mult respect decât chiar Ambasadei imperiale de la Viena.

Polonii nu cutezară a ne tăgădui dreptul asupra Pocuției, nici asupra averilor lui Tomșa; ci, recurgând la calea amânării, ei promisera a răspunde îndată după ce-și vor fi ales un rege.

Ioan-vodă știa de mai nainte că polonii nu-i vor înapoia Pocuția, pentru care ei vărsară atâta sânge în curs de un secol; și că de ar vrea, tot încă n-ar putea să-i întoarcă tezaurele lui Tomșa, de demult împărțite, cheltuite și uitate; dar nu Pocuția, nici Tomșa formau adevărata ținută a ambasadei moldovene.

Atât în Constantinople, unde stăruise contra Poloniei, precum și în Cracovia, unde intrigase contra Turciei, Ioan-vodă reuși deplin în planurile sale:

În Constantinople el se întărea în buna opiniune a otomanilor, pentru ca nu cumva să fie destituit după uneltirile Franciei;

În Cracovia, atribuind turcilor, cu o fineță diabolică, cele zise de el însuși, îi compromitea în ochii polonilor, ceea ce-i și

trebuia pentru a surpa candidatura protegiatului otoman Enric și Valois.

25. Peste puțin timp, Ioan-vodă răpezi alte două ambasade, iarăși una la Constantinopole și alta la Cracovia.

Ambasadorul trimis la Constantinopole înștiință Poarta otomană cum că destronatul Bogdan-vodă adună în Polonia, cu ajutorul magnaților, o numeroasă oaste pentru a năvăli din nou asupra Moldovei; și că se și apropie deja de fortăreața Hotinului...

Ambasadorul trimis la Cracovia rugă Camera de a nu suferi nici o încercare din partea lui Bogdan.

Pretextul ambelor ambasade era de tot imaginar.

Bogdan de mult nu se mai afla pe teritoriul polon.

Cu toate astea, turcii se înfuriară contra Camerei cracoviane, iară Camera cracoviană, crezând că în adevăr Bogdan s-ar fi ținând ascuns undeva în Polonia, răspândi în toate direcțiunile curieri și emisari, pentru a prinde pe nenorocitul fugar; atât de groaznic știuse a deveni Ioan-vodă față cu unul din cele mai puternice regate ale Europei.

Care să fi fost scopul cel secret al domnului moldovenesc în aceste două ambasade?

1. De a provoca în Constantinopole din partea otomanilor vreo demonstrațiune dușmană contra polonilor, făcând astfel o lovire indirectă, dar dureroasă, în candidatura lui Enric de Valois;

2. Sub apariința de a urmări pe Bogdan, să câștige timpul și ocaziunea de a lucra prin ambasadorul său în Cracovia, împrăștiind bani și intrige contra politicii franceze.

26. Văzând că Turcia, după sollicitațiunile Curții de la Paris, tot mai cruță hotarele Poloniei, Ioan-vodă expedi un al treilea ambasador la Constantinopole.

Reproducem chiar cuvintele agentului francez pe lângă Poarta otomană în scrisoarea sa către Enric de Valois:

„M-am înștiințat că domnul Moldovei trimise aice un ceauș, carele asigură că țarul moscovit fu primit în Vilna și în toată Litvania, cu voia și îngăduirea țării întregi, și că este de temut

că și Camera polonă i se va supune, știindu-l armat și așa de aproape; care veste a fost turburat foarte mult pe turci, făcându-i să hotărească în divanul de ieri un război contra Poloniei.”

Iată dară că diplomația lui Ioan-vodă era cât p-aci să răstoarne candidatura lui Enric de Valois, dacă polonii nu s-ar fi grăbit a risipi bănuielile Turciei.

27. În fine, puțin mai nainte de momentul decisiv al elecțiunii de rege, sosi și la Cracovia un al treilea trimis moldovenesc.

Ioan-vodă reușise a pune mâna pe două scrisori turcești din partea vizirului Mehmed-Socoli, una către Camera cracoviană, cealaltă către episcopul Montluc, ambasadorul francez în Polonia.

În epistola-i către Cameră, vizirul poruncea polonilor de a alege pe Enric de Valois, încheiându-o așa: „să nu întârziati cu împlinirea ordinilor sultanului”; în epistola către Montluc mărturisirea înalta sollicitudine a Turciei pentru interesele Franciei.

Scandalul fu universal.

Păgânul dedea porunce „inclitului” regat polon!

Enric de Valois apărea ca un cireac al sultanului!

O indignațiune generală cuprinse pe mândrii magnați, cu atât mai vârtos că trimisul moldovenesc le mai citi în ședință plenară următoarea ironică scrisoare din partea lui însuși Ioan-vodă:

„Din cele alăturate aflați porunca măriei-sale sultanului de a pune în capul vostru pe fratele craiului franțuzesc; veți fi având, credem, destulă pricepere ca să puteți înțelege că măria-sa sultanul nu lucrează pentru binele creștinătății.”

Speriat prin efectul vicleniei lui Ioan-vodă, Montluc striga, jura, șoptea, zbuciumându-se a dovedi cum că cele două epistole sunt născocite din capul moldovenilor.

Totuși, secretarul Ambasadei franceze, Jean Choisin, recunoaște în memoriile sale că infernală diplomație a principelui român pusese candidatura lui Enric de Valois într-un pericol extrem, din care abia-abia o putu scăpa renumita abilitate politică a lui Montluc.

28. Oare pe cine să fi dorit Ioan-vodă de a vedea pe tronul Poloniei?

Pe Ernest, fiul împăratului Maximilian?

Nu; căci el apăruse deja o dată, prin propria experiență, caracterul nedecis și egoistic al austriacilor.

Pe Sigismund, fiul regelui Sveziei?

Nu; căci venea prea de departe...

Simpatiile lui Ioan-vodă erau câștigate anume pentru acela de care mai cu deosebire se temeau otomanii ca nu cumva să apuce coroana Poloniei: țarul moscovit, faimosul Ivan cel Groaznic.

Cu acest scop, episcopul Isaia Rădăuțeanul, — inteligentul diplomat pe care vi-l aduceți aminte la începutul istoriei noastre negociând tratatul de pace cu Polonia, — fu trimis în taină la Moscova.

Ce va fi insprăvit acolo? Nu știm.

29. Astfel, principele Moldovei, în cei doi ani ai domniei sale, desfășură o activitate diplomatică de o finețe rară, de o întindere extraordinară, și ale cărei toate mișcările manifestau din ce în ce mai clar mărețul vis al eroului:

Scuturarea jugului musulman!...

30. Moldova plătea Turciei un tribut anual de 40 000 de galbeni; dar măiastra administrațiune a lui Ioan-vodă o aduse într-o stare atât de înflorită, încât Poarta otomană se crezu acum în drept de a pretinde o dare mult mai mare.

Sultanul Selim II și vizirul său Mehmed-Socolli erau atunci doi oameni cei mai lacomi de pe fața pământului.

Un ceauș prezintă lui Ioan-vodă înalta poruncă de a plăti 80 000 de galbeni.

„Patruzeci mii să plătești ca bei al Moldovei, iar celelalte patruzeci mii ca ghiaur, de vreme ce ai cutezat a te lepăda de credința lui Mahomed”, scria epistola vizirală, ascunzând mârșava aviditate sub o sofismă bigotă.

Trimisul turcesc sosi la Iași tocmai în ziua în care Enric de Valois primea în Cracovia coroana regală a Poloniei; fatalitatea

vru să triumfe în același moment, la nord și la sud, dușmanii lui Ioan-vodă.

31. Pentru alegerea domnului, pentru facerea legilor, pentru cestiuni de o mare importanță, românii procedau prin convocarea unei Adunări Obștești, așezate în principiu pe niște baze mult mai largi decât chiar „votul nostru universal”.

În termeni generali luau parte la deciziuni, ca și după legea actuală, „boierii, popii și țara”; dar analizând cu amănuntul această definițiune, descoperim în ea elemente dezmoștenite astăzi de anticul lor vot.

Nobilimea electorală se compunea atunci din toți boierii fără distincțiune: boierii cei mari, cei de clasa a doua, cei de clasa a treia, cei în demisiune, boiernașii de prin județe și toți capii militari.

Clerul electoral se compunea din mitropolit, toți episcopii și toți egumenii.

În fine, „toată țara”.

Cu toate astea, nu numai inițiativa, ci încă discuțiunea proiectelor era o sacră prerogativă ministerială, Adunarea Obștească fiind strict mărginită în dreptul de a pronunța o afirmațiune sau o negațiune.

Divanul domnesc, adică cei opt sau nouă miniștri, hotărau de mai nainte în ascunsul cabinetului; apoi mitropolitul ori marele logofăt, sau chiar însuși domnul ieșea pe esplanada curții princiare și, adresându-se către gloatele grămădite pe piață, îi întreba: „Vreți lucrul cutare?”

Poporul răspundea din inspirațiune: „da” sau „ba”, fără dezbateri, fără șicane, fără amendamente.

Era just.

Gloatele nu raționează; dar ele pricep foarte bine, prin un fel de instinct, tot ce e bun și ce e rău. [...]

Așadară, legislațiunea noastră cea veche era bazată în aceasta pe o profundă cunoștință a naturii umane: majoritatea, adică instinctul adevărului cel înnăscut și spontan, aproba sau dezaproba minoritatea, adică raționamentul cel supus erorilor sistemii și ale interesului.

Inima sancționa mintea.

„Inima este care simte pe Dumnezeu!” zise marele Pascal.

Am putea adăugi: „Inima este care simte pe Satana”.

Cu alte cuvinte, în planurile minții, inima simte când pe Dumnezeu, și zice „da”, când pe Satana, și zice „ba”.

Da sau ba... nu cereți alta de la un vot universal, care nu e și nu poate fi decât un juriu în cauzele națiunii întregi.

23. Istoria ne-a conservat propriile cuvinte ale lui Ioan-vodă către Obșteasca Adunare a țării⁶⁷:

„Dragii mei boieri și voi, iubitele mele slugi!

Greul de astăzi întrece toate grelele de mai nainte.

Lăcomia turcilor cere un haraci îndoit.

De-l vom da, ea nu va zăbăvi a ne stoarce și mai mult, până ce ne va stinge cu totul, căci aceasta o vrea păgânul.

De nu vom da, ne așteaptă război, stricarea țării, foc și sabie.

Cugetați și alegeți!

Supunându-ne orbește vrăjmașului nostru, vom pieri desigur, și vom pieri ca mișei; sculându-ne asupra-i, chiar de nu vom izbuti pentru păcatele noastre, tot încă vom avea mângâierea de a pieri bărbătește, noi, femeile noastre, copiii... cu toții!

Voi știți că haraciul nu-l plătesc eu; ci voi și ai voștri.

Puțin dară mi-ar păsa de nu m-ar dura inima pentru țară!

Mi-e milă de voi, și pentru voi îmi voi pune capul meu, dragilor mei tovarăși!

Să chemăm pe Dumnezeu într-ajutor, ca să plece pe vrăjmașii noștri sub picioarele noastre.

Să trăim slobozi ori să ne piară pân'și urma noastră!

Fiți cu mine și cu noi va fi izbânda!”...

33. Pentru a putea înțelege impresiunea produsă prin electrica voce a principelui asupra numeroșilor săi ascultători, trebuie mai întâi să cunoaștem poporul moldovenesc din 1574.

Tocmai atunci un călător polon cutreieră Moldova în toate direcțiunile, vizită orașele, avu curiozitatea de a vedea unele monastiri, petrecu prin case boierești și prin bordeie de țărani

și învăță un cântec pe care-l auzise în atâtea rânduri, încât chiar fără voie i se întipărise în memorie.

Vreți aprofunda caracterul unui popor? Studiați poezia sa națională.

Cântecul moldovenesc, memorat de acel călător și reprodus de el polonește, fu:

Ștefan, Ștefan, domn cel mare,
Seamăn pe lume nu are:
Seamăn pe lume nu are,
Decât numai mândrul soare!

Ștefan, Ștefan, domn cel mare,
La Suceava cuibu-și are:
La Suceava cuibu-și are,
Și din el ades el sare!

Ștefan, Ștefan, domn cel mare,
Pune pieptul la hotare:
Pune pieptul la hotare,
Ca un zid de apărare!

Ștefan, Ștefan, domn cel mare,
Bate oardele tătare:
Bate oardele tătare,
Și turcii pe zmei călare!

Ștefan, Ștefan, domn cel mare,
Bate leși fără cruțare:
Bate leși fără cruțare,
Și unguri fără-ncetare!

Ștefan, Ștefan, domn cel mare,
Are-o țară mică tare:
Țara-i mică, țara-i tare,
De stă lumea la mirare!

Ioan-vodă, marele strănepot al acelu mare Ștefan, se adresa acum către niște oameni deprinși a celebra în toate

zilele, cu sonul alăutei, suvenirul strălucitelor victorii de la Lipineț, de la Racova, de la Cozmin, de la Baia!

Trecuse abia șeptezeci de ani după moartea viteazului: ici-colea mai întâlneai încă centenari, care au servit o dată sub steagurile sale și ale căror povestiri volcanizau inimile noii generațiuni.

Ioan-vodă știa către cine vorbește!

34. Născuți cu tradițiuni eroice în piept și pe buze; entuziasmați prin tonul, prin cuvintele principelui; îmbătați prin iluziunea unui viitor glorios, moldovenii strigară cu glasuri mari — scrie cronica țării: „Vom pieri toți lângă măria-ta! toți vom pieri!”

Fu adus sântul Evangeliu.

„Nu cer să-mi jurați mie, — sună Ioan-vodă, — nu mie, ci jurați unul altuia.”

A jura unul altuia se zicea a se face „frați de cruce”; una din cele mai nobile instituțiuni cavalierești d-ale străbunilor noștri, care se însoțea de simbolica formalitate a gustării dintr-o pâine făcută în forma crucefixului; cei legați prin un asemenea jurământ deveneau nedespărțiți la viață și la moarte.

Toți jurară.

Jurară că, dacă vreunul din ei își va vicleni credința, atunci să-l bată pământul, focul, apa, văzduhul, pâinea, vinul, sabia, Dumnezeu și Maica Domnului!

Așa era jurământul ostașului român.

Sunt momente sublime în trecutul nostru!

35. Ioan-vodă promisese a nu-și cruța viața pentru libertatea patriei.

Trebuia dară a se asigura, mai întâi de toate, situațiunea Moldovei, la caz dacă o lovitură dușmană va precurma zilele generosului principe.

Adunarea Obștească încuviință două măsuri:

1. Tezaurul țării și familia domnească fură trimise la fortăreața Hotinului, unde se grăbiră a refugi și casnicii boierilor, sub paza socrului princiar, părcălabul Lupea-Huru.

2. Pruncul Petru, fragedul fiu al lui Ioan-vodă, fu declarat erede al tronului moldovenesc, și numele său începu a figura în documente alături de al părintelui.

Patriotismul, trezit din amorțire în fața pericolului, înțelese necesitatea eredității tronului: fie-ne drept învățătură!

36. Ioan-vodă chemă atunci pe ceaușul turcesc.

„Pleacă! îi zise cu mândrie principele român.

Pleacă și spune împăratului tău că de azi nainte necum să-i plătim optzeci mii de galbeni, dar nu va vedea nici cât primea pân-acuma: cu banii haraciului îmi voi face oști și apoi... apoi vom vorbi.

Pleacă!”

III

CĂPITANUL

*...Aber der Krieg laesst die Kraft
erscheinen.*

Alles erhebt er zum Ungemeinen!

*...Dar războiul face să apară forța,
înaltă toate până la sublim!*

SCHILLER, *Die Braut von Messina*.

1. Înfricoșată era pozițiunea Moldovei.

În Țara Românească și în Transilvania stăpâneau doi vasali orbi și muți ai Turciei.

În Polonia se încoronase Enric de Valois.

Germania era departe; muscalii — și mai departe...

Niciodată istoria nu ne arată un popor mai mic și mai izolat, chemând fără sfială la o luptă de moarte pe un dușman mai puternic!

2. Știți cine erau turcii în 1574?

Iată ce zice faimosul Robertson:

„O lungă succesiune de principii ageri dede o așa vigoare și tărie guvernului otoman, încât el ajunsese în secolul XVI la putincioasa culme a dezvoltării sale; pe când statele cele mari

ale creștinătății erau încă departe de a se urca în sfera lor la o treaptă analogă.

Tot atunci oastea turcă se bucura de toate avantajele câte se nasc din superioritatea disciplinei militare.

La întronarea lui Suleiman, corpul ienicerilor era deja vechi de un secol și jumătate; și pășea, fără contenire, tot nainte pe calea disciplinării.

Ceilalți soldați, recrutați de prin provinciile imperiului, fură ținuți neîncetat sub arme în diferite războaie ale sultanilor, aproape fără nici un interval de pace.

Contra unor armate astfel organizate și exercitate, forțele statelor creștine ieșeau la luptă cu un mare dezavantajiu.

Autorii cei mai inteligenți și cei mai nepărtinitori din secolul XVI recunosc și deplâng inferioritatea militară a creștinilor față cu turcii”...

Ambasadorul francez în Constantinopole scria în 1572 către Curtea pariziană:

„Niciodată n-aș fi crezut că turcii sunt atât de groaznici, să nu-i fi văzut cu ochii”...

După calculul unui matematic de atunci, venitul anual al sultanului se compunea din șeszeci butoaie mari cu aur...

Iată pe ce fel de dușman cutează a-l înfrunța domnul Moldovei, deși-l cunoscuse de aproape!

3. Primind insolentul răspuns ce i-l adusesse bietul ceauș, revenit cu rușine, sultanul Selim destitui pe Ioan-vodă și numi domn în locu-i pe Petru, poreclit cel Șchiop, fratele domnului muntenesc și care, după mumă, descindea din sângele vechilor domni moldoveni.

Acesta era un june crescut între greci, amic al boierismului: prin urmare, urât poporului.

El promisese Turciei un tribut îndoit.

Pe dată Poarta otomană expedi ordini la sangiacul de Nicopole, la munteni și la transilvani de a intra cu oștile lor în Moldova.

Sultanul trimisese și la Enric de Valois, dar moldovenii surprinseră pe ceauș, căci altfel cine știe dacă turcofilul rege al Poloniei nu s-ar fi grăbit a lua parte la vânatul leului român.

Fost-a cineva să ajute lui Ioan-vodă contra acestei formidabile coalițiuni?

Țăranii moldoveni și... o mână de cozaci!

4. Peste Nistru, la marginea Poloniei cu țara Tătărească, se formase cu vreo cincizeci de ani mai înainte o mică republică de oameni desperați, a căror deviză era nimicirea dușmanilor creștinătății.

Acea cavaleriească republică se contopise din trei popoare învecinate: români, poloni și moscoviți, care uitau aci urile lor naționale pentru a nu mai urî cu toții decât numai pre mahometani.

Ei vorbeau în o limbă amestecată, pe care lesne o învățau căteșitrele națiunile.

În toți anii sau, mai bine, pentru fiecare expedițiune militară, ei își alegeau prin sufragiu universal câte un cap numit „hatman”.

Reședința lor era la gurile Niprului, unde ei își închipuiră o mică flotilă de luntri sau „seice”, cu care devastau, fără frică, țărmii Crâmului și al Turciei.

Erau călăreți, pedestri, marinari, de toate pe rând, după cum le venea mai la socoteală: călăreți pe câmpie, pedestri în munți, marinari pe apă.

Cetele lor se compuneau din câte o sută de oameni comandați de centurioni sau „sotnici”.

Strategia lor era mai mult tătărească, tactica — mai mult polonă.

Viața lor se petrecea într-un neîncetat vagabundagiu la pânda vrăjmașului; armele erau arc, sabie, sulită, dar mai ales pușca, din care nu știau a da greș.

Toți erau băieți fără femei și fără copii, reinnoindu-se mereu prin voinici, prin criminali, prin aventurieri, care se adăposteau aci din toate părțile.

Astfel, ei deveniră groaznici sub numele de cozaci, adică oameni ușori ca o căprioară.

5. Pe acești nelegiuți — *outlaws* — îi chemă Ioan-vodă, cu leafă mare, la luptă contra sultanului Selim.

Douăsprezece centurii de bravi veniră la chemare.

Era pe la mijlocul lui martie; primăvara română începea a-și dezboboci frumusețile; Ioan-vodă se afla în coorturi la marginea Iașului, pe întinsa câmpie de la Copou.

El făcu cozacilor o primire strălucită: le ieși întru întâmpinare, încungiurat de floarea boierimii, cu împușcăturile tunurilor și zgomotoasa armonie de trâmbițe, tobe, fluiere, tâmpene...

Urmă un prânz, după care toți cozacii căpătară generoase daruri de aur și de argint.

Șase buți cu vin fură desfundate pentru scumpii oaspeți, care le deșertară cu veselie în sănătatea lui Ioan-vodă.

„Nu sunteți decât o mie două sute — le zise principele — dar fiecare sută face cât o mie!”

6. Cu toată puținătatea mijloacelor sale, deciziunea lui Ioan-vodă de a sfărma robia otomană era bazată nu pe temeritate, ci pe cea mai profundă convicțiune că va putea reuși:

El știa ce poate el însuși!

El știa ce pot românii!

7. Ioan-vodă studiase arta militară la poloni, la tătari, la germani, la turci; și imensa-i inteligență, apropiindu-și în sinteză toate rezultatele progresului epocii, merse și mai departe.

Astfel, noi vedem cu admirațiune că principiile sale ostășești, elaborate prin propriul său geniu, diferesc, în mare parte, de ale tuturor domnilor români de mai înainte; diferesc, în mai multe privințe, chiar de starea lucrurilor de atunci la popoarele cele mai civilizate; și se înrudesc de minune cu percepțele științei de astăzi.

Ne va fi permis a da aci din capul locului două exemple mai generale.

Pe când în Franța artileria era încă atât de puțin aprețuită, încât abia peste treizeci de ani mai în urmă Enric IV izbuti a avea în arsenalul de la Paris 100 guri de foc, ei bine! Ioan-vodă, în scurta-i domnie de doi ani, își înzestră armata cu un număr îndoit mai mare.

Pe când în toată Europa nu era încă destul de simțită predominanța importanță a infanteriei în comparațiune cu cavaleria — deși celebrul Machiavelli se silise de demult a dezamăgi această rătăcire — ei bine! Ioan-vodă ajunge deja la concluziunea cum că oastea călărească trebuie să formeze numai o mică parte din cifra totală a armatei.

Artileria și infanteria ca temelie, cavaleria ca accesoriu — așa credea eroul nostru; cavaleria ca temelie, artileria și infanteria ca accesoriu — așa crezuseră Ștefan cel Mare, Țepeș, Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanul; ba așa credeau pe la 1574 mai toți generalii italieni, francezi și germani.

Puteți judeca cine era Ioan-vodă.

8. Armata moldovenească se împărțea din timpii cei mai vechi în *arcași*, sau infanterie, și *călărași*, sau cavalerie.

Unii și alții deveniră celebri.

Arcul moldovenesc era de dimensiuni mari; dar ostașul îl mânua cu atâta artă, încât „întreca vântul prin răpeziciunea zborului și covârșea zăpada prin mulțimea descărcăturilor”, după expresiunea unei balade germane din evul mediu.

Numai doară renumiții arcași englezi ar fi putut intra în rivalitate cu arcașul moldovean.

Astăzi, când pușca înlocui cu totul întrebuintarea arcelor, s-a calculat că, în fiecare bătălie, se pierde în deșert aproape 1 500 de gloanțe sau 80 oca de plumb până a ucide sau răni un singur dușman; oare un bun arcaș de mai nainte nu întrecea prin rezultate pe un pușcaș modern?

Turcii și tătarii păstrară uzul arcelor mai până mai dăunăzi: săgețile lor făceau șirurilor creștine niște pierderi cel puțin egale cu efectul puștelor.

Arcul costa mai nimica: încât nu era poate nici un moldovean care să nu fi avut această armă și să nu se fi exercitat din ea așa zicând din leagăn.

Pușca posedă oare un asemenea avantaj?

Toate aceste supreme rațiuni erau cauza că arcul prea cu anevoie s-a putut dezrădăcina din oastea moldovenească, și nici până la 1700 nu-l alungase încă muschetul sau arcabuza.

Ș-apoi, curios lucru: epoca gloriei noastre militare fu tocmai epoca arcășiei!

Pe lângă arce, infanteria moldovenească mai avea ciomege, care, ca armă curat națională, merită un cuvânt aparte.

Ele se numeau „ghioage” și „fușturi”.

Erau subțiri în mănuchi, groase și ghintuite cu cuie la capătul opus.

Ciomagul era în privința arcului ceea ce baioneta este în privința puștii: teribilul său aspect, într-un atac de pedestrimă, arunca spaimă, demoralizând curagii dușmanilor.

Cu această armă țăranul era deprins de mic și o fabrica el singur: două mari avantaje.

În fine, unele părți din infanterie erau înarmate cu coase, cu care secerau când picioarele cailor inamici, când pe prizonieri: de acolo se născu expresiunea „a snopi pre vrăjmași”.

Erau niște snopi glorioși pentru țara noastră!

Cavaleria moldovenească se compunea din toți proprietarii teritoriali, mari și mici, numindu-se oaste nemeșească.

Caii, străpunși la nări pentru înlesnirea răsuflării, se deosebeau nu prin mărime sau frumsețe, ci prin repeziciune și neoboseală.

Unde este astăzi acea mândră rasă, care ațâța odată admirațiunea străinilor și era oprită cu totul de a se exporta afară din hotarele Moldovei?

Unde este? unde, ah! unde sunt multe lucruri!

Cavaleria nu costa statului nici un ban: era un serviciu feudal.

9. Din legea marțială a vechilor moldoveni cunoaștem un singur articol:

„Fugarul carele va lăsa câmpul bătăliei să fie pedepsit cu o moarte mai cumplită decât aceea ce i s-ar fi putut întâmpla în luptă din partea vrăjmașului.”

10. Vom aduce o serie de mărturii despre proverbiale bravură a moldovenilor în secolul XVI.

Cităm numai o mică parte din câte lesne s-ar putea cita.

1. Graziani:

„Ei se bat cu o așa îndrăzneală, cu un așa dispreț pentru dușman, cu o așa încredere în sine, încât adesea cu o mână de oameni înfrânseră mari armate ale vecinilor”...

2. Vigenére:

„E un popor totdeauna foarte ciudat, caprițios, țăfnos; dar atât de dur și războinic, încât nu o dată a dat învățătură acelor ce nu-l lăsau în pace”...

3. Reichersdorf:

„Neamul moldovenesc e feroce, cam barbar, dar foarte ager, după propria sa manieră, în arta militară”...

4. Ruggieri:

„Sunt oameni foarte viteji, dar nu prea au arme, întrebuițând în ofensivă mai ales arce”...

5. Veranzio:

„Moldovenii întrec pe munteni în bravură: dar muntenii întrec pe moldoveni în ospitalitate”...

6. Bielski:

„Ostașii moldoveni sunt viteji și meșteri de a mânuși sulia și a se apăra cu scutul, deși sunt niște țărani proști luați de la plug”...

7. Miedzieleski:

„Domnul Moldovei are 30 000 de soldați, din care 15 000 sunt ostași de cei mai buni și luptători de cei mai viteji”...

8. Gorecki:

„Fiecare moldovean, până și cel mai sărac, cată să aibă un cal, pe care-l încălecă pentru pradă și pentru război”...

9. Orzechowski:

„Sunt oameni groaznici și foarte viteji; și nici că este pe fața pământului un alt popor care pentru gloria războinică și eroism să apere o țărișoasă mai mică contra mai multor dușmani, atacându-i sau respingându-i fără încetare”...

11. Dar ceea ce făcea pe un ostaș moldovean formidabil în ochii vrăjmașilor era nu atât furioasa-i vitejie, precum o virtute a anticului legionar roman.

Scipionii, Metelii, chiar străbunul nostru Traian își mulțumeau stomacul, în timp de război, cu o bucățică de slănină și cu o fărmitură de caș.

Un burduf de brânză și o pâine de grâu ajungeau soldatului moldovean pentru o expedițiune.

Chemându-i sub steaguri, principele îi înștiința de mai nainte de numărul zilelor pentru care trebui să se aprovizioneze cu hrană; niciodată ei nu luau mai mult decât ceea ce puteau acăța de șa sau a purta de-a umeri.

Astfel, istoria nu ne arată nici un singur caz unde armata moldoveană să se fi plâns sau ar fi suferit din lipsa proviziunii.

Fără această frugalitate cu greu ne-am putea explica ilustrele campanii ale lui Ștefan cel Mare și Petru Rareș.

12. Artileria română, deși prea puțină în număr până la domnia lui Ioan-vodă, totuși, ar merita prin caracterul său o mențiune de tot aparte în istoria artei militare moderne.

Se știe că fusese român acela carele dirigease tunurile sultanului Mahomed la luarea Constantinopolei: constatăm aptitudinea națională, jelind însă din inimă împregiurarea prin care își dobândise primul său lustru.

Meșteri în artileria de asediu, românii se distinseră și mai mult în privința artileriei de câmp.

Răposatul Bălcescu făcu cel dentâi următoarea profundă observație, pe care o reproducem întregă: ea este de Bălcescu!

„Artileria la români a fost mult mai în bună stare decât la cele mai multe neamuri.

La aceste, tunurile fiind prea mari, capii nu puteau, nici nu știau a le schimba poziția dentâi, și astfel de multe ori ajungeau a fi nefolositoare în bătălie.

Pentru aceea, în Europa scăzu mult artileria și începu a se întrebuița mai cu seamă în izbirea și apărarea cetăților; astfel a urmat până în veacul al XVII.

Tunurile românești erau mici: de aceea erau mai mobile și le putea trage tot folosul dintr-însele.

În planurile din cartea lui Georgio Tomasi se văd tunurile românești și moldovenești târate numai de doi cai, în vreme ce cele împărătești sunt târate de patru cai.”

Vom completa această prețioasă notiță prin cuvintele unui autor polon din epoca lui Ioan-vodă, și care vorbește nu de prea auzite, ci ca martor ocular:

„Tunurile moldovenești de câmp sunt de fier.

Ele se formează din câte șase sau câte opt tuburi, așezate numai pe două roate mici, în așa mod încât, dându-se foc unuia din tuburi, pe dată izbucnesc pe rând și celelalte, urmând șase sau opt detunete.

Cartușele sunt învăluite în hârtie.

Încărcarea se face cu multă ușurință.

Lungimea tuburilor e ceva peste un cot.

Gloanțele sunt de fier sau de plumb, cum se întâmplă.

Nimic nu poate fi mai bun și mai trebuincios pentru infanterie decât aceste tunuri, care lesne se strămută din loc în loc, încât o oaste pedeastră, încungiuându-se în marș de un atare zid, înfruntă orice atac de cavalerie...”

Iată dară că moldovenii cunoscură, sunt acum trei secol, nu revolvere cele în miniatură din zilele noastre, ci tunuri-revolvere!

Aci admirațiunea devine prea vie pentru ca s-o putem exprima prin cuvinte...

13. Am arătat cine era Ioan-vodă.

Am văzut ce fel era oastea moldovenească.

Închipuți-vă acum o oaste moldovenească sub un Ioan-vodă!

14. Sultanul Selim uită că, cu un secol mai înainte, Ștefan cel Mare cu 40 000 de moldoveni bătuse 120 000 de turci conduși de însuși sultanul Mahomet; și că mult mai încoace ilustrul sultan Suleiman crezu de trebuință 300 000 de otomani pentru a putea alunga din Moldova pe Petru Rareș.

Dormitând pe sofalele haremului sub vaporile vinului de Chipru, el credea că o armată de șeszeci mii de bașibunzuci lesne va călca în picioare mormântul lui Ștefan cel Mare și al lui Petru Rareș, prinzând și legând cot la cot pe bezmeticul Ioan-vodă.

20 000 de turci de la Nicopole, 40 000 de munteni cu domnul lor în frunte și vreo 20 000 de secui trimiși din partea

beiului transilvan pășeau cu sunetele tabulhanalei, ducând cu triumf pe Petru cel Șchiop pentru a-l așeza pe tronul Moldovei...

15. Ioan-vodă prânzea.

Erau întinse două mari mese: la una ședea principele, având la dreapta-i pe marele logofăt, la stânga pe hatmanul și în giur pe căpeteniile cozacilor; la acealaltă masă ședea boierimea țării.

Deodată un călăraș aduce știre despre mișcarea dușmanilor. Ioan-vodă se scoală din mijlocul prânzului.

El are adunați lângă sine, deocamdată, numai 9 000 de cavalerie și cele douăsprezece cete de cozaci.

Dar nu se sperie Ioan-vodă: planul său e gata.

El cheamă pe credinciosul vornic Dumbravă, cunoscut deja prin artistica respingere a invaziunii polone.

„la pe cozaci; zboară cu răpeziciunea vântului și apucă pe neașteptate străjile vrăjmașului...”

Zis, făcut.

Însuși eroul, cu rămășița cea mai grea a micii sale oștiri, urmează mai încet pe Dumbravă...

16. În județul Slam-Râmnicului, pe malul râulețului Râmna, în o depărtare aproape egală de la hotarele turce, transilvane și moldovene, se află satul Jiliște.

Acolo fu punctul natural unde se concentrară muntenii, secuii și otomanii, pentru a năvăli asupra lui Ioan-vodă.

Dosul armatei lor era spre vadul Râmnei, fața privea spre Focșani, avantposturile se întindeau până la țarmii Siretului.

Plini de încredere în puterea forței numerice, siguri că moldovenii sunt prea slabi pentru a se putea opune, bazați pe ura aristocrației către Ioan-vodă, inamicii sperau că vor ajunge la scopul lor chiar fără vărsare de sânge.

Astfel, oprindu-se la Jiliște, Petru cel Șchiop trimise porunci la toți boierii Moldovei să vină a i se închina la marginea țării, primindu-l ca pe un stăpân nou, venit cu steag de domnie de la înalta împărăție.

Până atunci, în așteptare, domnul muntenesc bea vin de Drăgășani în sănătatea frățâne-său; turcii beau hașiș în

onoarea prorocului; secuii beau ce găseau pentru a nu rămânea nici ei în urmă...

Tabăra era fără șanțuri.

Străjile stăteau la o mare distanță...

Ce le păsa lor, fie oricum va fi, când victoria era atât de sigură?

17. Vornicul Dumbravă, înaintând în cea mai mare tăcere, surprinse într-amurgul serii, înconjură și dezarmă 400 munteni, care păzeau de departe intrarea taberei.

Mai nainte de zori sosește Ioan-vodă cu grosul oștii.

Află numărul, spiritul și dispozițiunea vrăjmașilor; și concertează la moment, cu scânteia giganticului său geniu, schița acțiunii.

Dimineața era brumoasă, ca mai totdeauna în învecinările apelor.

Inamicii dormeau în liniște, iar caii lor pășteau în voie pe câmp.

Ioan-vodă trimite înainte pe bravul Dumbravă cu cozacii, pentru a încungiura tabăra și a lovi din dos despre vadul Râmnei.

El însuși își desfășură armata într-o singură linie puțin profundă, reține centrul, înaintează aripele și se răpede asupra inamicilor din celelalte trei părți, izbind cu centrul său fața taberei, cu aripa stângă" pe acea dreaptă și cu aripa dreaptă pe cea stângă a vrăjmașilor.

18. Tabăra dușmană, după maniera turcă, introdusă atunci și la munteni, era așezată în următorul mod.

Parcul, compus din căruțe și cămile, forma dosul.

Mai încoace, spre mijlocul taberei, se aflau corturile căpeteniilor, în jurul cărora stătea în cuadrat infanteria.

Baterii de tunuri o acopereau: unele denainte, celelalte la spate.

Cavaleria se lungea în două linii perpendiculare parcului, în interiorul cărora era închisă toată tabăra, ca între două ziduri paralele.

19. Inamicii visau.

Visuri dulci de victorie, de triumf, de pradă!

Turcii visau paradisul lui Mohamed pe undoiosul sân al frumoaselor roabe moldovence.

Muntenii și secuii, smeriți tovarăși ai otomanilor, dobândeau în vis tot ce nu trebuia păgânului: turme de porci!

Deodată, când abia se lumina de zi, îi trezește o muzică infernală: strigăte de furie, țipete de durere, tropotul cailor, zângânitul armelor...

Vornicul Dumbravă sfarmă parcul și pătrunde până la corturile capilor; iar unde nu e vornicul Dumbravă, acolo este Ioan-vodă: Ioan-vodă din față, Ioan-vodă din dreapta, Ioan-vodă din stânga!

20. Las pe oamenii de atunci a face tabloul măcelului:

„Era un spectacol hidos; spațiul câmpului sta așternut de cadavre, presărat de arme, îmbuibat de sânge; numai pe alocurea vedeai câte un rănit mai zbuциumându-se încă între viață și moarte, vrând să fugă, vrând să se țină pe picioare, încercând a se ridica din țărână și iarăși căzând”...

Orgolioasa armată a lui Satana, zdrobită de mânia cerului, în poemul lui Milton!

21. Cincizeci de mii de inamici își dederă sufletele, invocând în agonie unii pe Crist, alții pe Mohamed.

Petru cel Șchip scapă, nu se știe cum, la învecinata Brăilă.

Frate-său, domnul muntenesc, fugi la Floci, datorind mântuirea vieții eroismului unei ilustre familii, în care virtuțile se par a fi fost ereditare.

Cu treizeci de ani mai înainte vesternicul Radu Golescu fuse celebru prin vitejiile sale.

El lăsă doi fii demni de tată: clucerul Alb și vornicul Ivașcu Golești.

Aceștia sunt care scăpară în bătălia de la Jiliște zilele domnului muntenesc, precum o mărturisea mai în urmă el însuși într-un act oficial: „Mai mare dragoste am văzut de la jupânul Ivașco vel-vornic și de la frate-său, jupânul Alb vel-clucer decât de la toți ceilalți; fiind foarte bucuroși a-și pune ei capetele lor pentru capul domniei mele, căci să nu se fi întors ei asupra

oștii moldovenești cu sulițele, apoi capul domniei mele ar fi căzut; și atunci jupânul Ivașco vel-vornic a scăpat din război rănit; iar jupânul Alb vel-culcer și-a lăsat capul său acolo, la vadul ce se zice Râmna, lângă satul Jiliște, pentru capul domniei mele”...

Goleștii, nu Petru cel Șchiop, meritau de a se bate cu un Ioan-vodă... o, nu! fericită ar fi fost România dacă tocmai cei aleși ai săi n-ar fi ridicat niciodată o fratricidă armă unul asupra altuia!

22. Pe când boieri munteni scăpau viața domnului lor, domnul moldovenesc scăpă viețile boierilor săi.

Părcălabul Ieremia Golia, de care avurăm deja ocaziunea de a vorbi în vreo câteva rânduri și vom mai vorbi și mai la vale, combătea cu o deosebită bravură alături de Ioan-vodă, adică acolo unde lupta era mai crâncenă, rezistența mai înverșunată, pericolul mai mare.

O armă inamică se ridică asupra viteazului boier.

În focul bătăliei nu e chip a te feri de toate loviturile.

Încă o clipă, și părcălabul era mort.

Ioan-vodă preveni acea clipă; buzduganul principelui turti pe îndrăznețul dușman.

Ieremia Golia rămase viu...

23. Pentru a micșora gloria eroului nostru în strălucita victorie de la Jiliște, un critic malițios ar putea, la prima vedere, s-o reprezinte ca un rezultat al neștiinței și al neglijenței capilor armatei celei biruite.

1. De ce oare să se fi oprit ei la Jiliște, pe când trebuia să pășească drept înaintea asupra lașului?

2. De ce, oprindu-se cum au făcut, ei nu-și întăriră pozițiunea?

Aceste două imputări, ce se par a fi capitale, devin puțin serioase în fața unei aprofundate expozițiuni de motive.

Era forța majoră ca dușmanii să se oprească la Jiliște, și dacă nu era de asemenea o forță majoră, cel puțin era o puternică rațiune militară ca ei să nu se retrânșeze în pozițiunea lor.

Să analizăm.

24. 1. Armata lui Petru cel Șchiop se compunea din trei elemente eterogene, turci, munteni și secui, care, venind din diferite părți, nu puteau năvăli în Moldova mai înainte de a se fi întâlnit și concentrat undeva afară din hotare: Jiliștea fu, prin natura sa, punctul cel mai nimerit pentru atare operațiune.

Sosirea câteștrelor detașamente nu putea ocurge în aceeași zi, fiind plecate din distanțe și în împrejurări variate; astfel încât detașamentul sosit la Jiliște cel dintâi trebuia să aștepte acolo sosirea celui de al doilea, și apoi ambele să adaste până la sosirea celui de al treilea: iată deja un interval de mai multe zile.

Turcii veneau de departe, secuii de peste Carpați, chiar muntenii nu erau toți de pe aproape, cele mai brave fiind tocmai de la Olt; încât, după un marș foarte îndelungat până la Jiliște, le trebuia tuturora deopotrivă un timp de odihnă.

În acest mod se respinge acuzațiunea strategică cea mai gravă ce se putea face armatei lui Petru cel Șchiop: de ce nu merse înainte?

2. De la Focșani până la Iași este o distanță de 18 mile de marș ordinar, 8 zile de marș forțat pe drum mare, 6 zile de marș forțat pe drumuri lăturașe; iar cu toate înlesnirile câte se mai pot procura prin un sezon frumos — cel puțin 5 zile.

Astfel, o depărtare minimum de 5 zile se întrepunea între armata de la Jiliște și reședința lui Ioan-vodă.

Către această considerațiune se mai adaogă o altă și mai ponderoasă: Petru cel Șchiop știa că domnul moldovenesc nu avusese încă timpul de a-și aduna o armată, de care se afla în o prea mare lipsă, deoarece se văzuse sislit a alerga la sprijinul câtorva sute de cozaci.

Neavând de cine a se teme și mai fiind și de tot depărtată de la dezarmatul său adversar, contra cui oare să-și fi retransațat tabăra armata de la Jiliște?

În fine, până și într-o necesitate vegheată, tot încă fortificarea taberei ar fi fost prea vătămătoare, dând celor retransațați o idee exagerată de puterea adversarului și de propria lor slăbiciune, ceea ce i-ar fi demoralizat de mai înainte.

25. Care dară să fi fost greșeala celui bătut?

Geniul, numai geniul aceuia ce-l bătuse!

26. Prin minunata exercițiune a ordinilor lui Ioan-vodă, vornicul Dumbravă fu principalul instrument al victoriei de la Jiliște.

Ambele sale misiuni, aceea de a surprinde avantposturile inamicilor și aceea de a-i lovi în dos, fură deopotrivă de o greutate extraordinară.

Să fi scăpat un singur om din avantposturi, vrăjmașii s-ar fi pregătit, și atunci totul era pierdut!

Să fi întârziat o singură clipă lovirea din dos — dușmanii ar fi avut spațiul deschis ca să fugă peste Râmna, unde ar fi putut a se reorganiza.

Pentru a izbuti în aceste două artistice operațiuni, prin repeziciunea mersului, tăcerea mișcării, calculul timpului, apropozitul atacului, se cerea din partea capului detașamentului inteligența cea mai vie unită cu sângele cel mai rece.

27. Dar sublimul victoriei constă în modul în care însuși Ioan-vodă atacă pe vrăjmași.

În arta militară acea specie de atac se numește „ordine concavă“.

Din cauza acestei ordini Annibal fu biruitor la Cana, Narses la Casilino, Eduard III la Crecy.

Tot din cauza acestei ordini, Petru Rareș fu biruit la Obertin.

Ea prezintă, prin urmare, și avantaje și dezavantaje, pe care le pot apreenți în minutul decisiv numai crierii unui adevărat general.

Iată ce zice renumitul Montecuculli:

„Ordinea concavă reușește mai cu samă pe un timp nouros, când e praf, când e fum, sau în alte asemenea ocaziuni, când adversarul nu poate observa mișcările tale.”

Ce e dreptul, întinzându-ți prea mult fruntea armatei, ca să încingi pe vrăjmași, rărești peste măsură șirurile și le expui a fi rupte.

Aceasta se putea aplica mai cu deosebire către oastea lui Ioan-vodă, care era mai mult decât mică în comparațiune cu cea a rivalului.

De aceea nici eroul nostru nu recurse la ordinea concavă decât numai o singură dată: când avea a face cu niște dușmani orbiți prin somn și prin bruma dimineții. El ghicise pe Montecuculli!

28. Victoria de la Jiliște dezleagă una din problemele politice cele mai vitale: un principe poate el oare a pune temei pe o armată mică și compusă din recruți?

Astăzi România are sub arme întreit atâția cu câți Ioan-vodă înfrânsese pe Petru cel Șchiop.

Petru cel Șchiop avea o oaste de șase ori mai numeroasă decât cea a lui Ioan-vodă.

Dacă atunci 10 000 de moldoveni bătuseră 60 000 de inamici, de ce oare acuma 30 000 de români n-ar fi în stare de a bate 180 000 de dușmani?

Atunci, ca și acuma, învingătorii erau adunați în pripă, rău disciplinați, nedeprinși cu focul, fără experiență.

Atunci ei aveau în fruntea lor un căpitan mare; un căpitan mare ne trebuiește acuma...

29. Imense fură consecințele acestei prime bătălii:

1. Ea supuse lui Ioan-vodă toată Țara Românească;
2. Ea topi una din cele mai frumoase armate dușmane;
3. Ea fu câștigată mai fără nici o pierdere din partea moldovenilor...

O asemenea victorie merită cu tot dreptul de a fi recunoscută ca una din cele mai remarcabile din istoria modernă.

3. Ioan-vodă rămase patru zile pe câmpul de bătălie:

Îngropă pe cei căzuți, între care avu desplăcerea de a nu găsi și pe Petru cel Șchiop;

împărți între ostași bogata pradă, surprinsă în tabăra inamicului;

dete obositei sale armate un timp de repaos;

se mai întări cevași prin noi soldați de prin județele mai de aproape ale Moldovei.

Apoi se mișcă spre centrul Țării Românești; arzând, tăiând, jefuind toate în cale-i, după obiceiul timpului; căci Hugo Grotius

nu venise încă pentru a respinge setea sângelui la proporțiunile strictei necesități.

Astfel, Ioan-vodă ajunsese la București.

31. Eroul nostru era al doilea domn moldovenesc căruia i s-au închinat țarmii Dâmboviței.

Cu o sută de ani mai înainte, bucureștenii văzură aci pe strămoșul său, marele Ștefan, care, după ce bătuse pe domnul muntenesc de atunci într-o bătălie generală de pe la marginea țării, merse cu iuțeala săgeții, întocmai ca Ioan-vodă, drept asupra capitalei: o regulă de strategie.

Dar în acele timpuri Bucureștiul fusese mai tare: pe înălțimile malului nordic al Dâmboviței, unde rămase până în zilele noastre memoria „Curții Vechi”, se afla o citadelă, numită „Cetatea Dâmboviței”, care în curs de o zi întregă respinsese armata lui Ștefan cel Mare.

Vechile fortificațiuni risipindu-se de atunci încoace, Ioan-vodă putu intra acum în București fără a fi întâmpinat cea mai mică opozițiune, nu de o zi, ci astă dată nici măcar de o oră.

32. Studiind istoria română, adesea ne cuprinde mirarea cum de n-a luminat niciodată în mintea străbunilor noștri, deși ocaziuni au fost prea destule, mântuitoarea idee de unire administrativă a unor țări mai mult decât surori.

Văzurăm steaguri moldave în București, văzurăm steaguri muntene în Suceava și în Iași; dar unire tot nu era.

Mircea cel Mare a fost cuprins Moldova și, în loc s-o încorporeze pentru totdeauna cu Țara Românească, el se mulțumise a-i da un domn din mâna și sub protecțiunea sa.

Ștefan cel Mare imită acest exemplu în privința muntenilor.

Mult mai târziu Mihai Viteazul reuși a întruni sub sabia sa Transilvania, Țara Românească și Moldova; ei bine! el își lăsa sie numai Transilvania, dând Țara Românească unui fiu și Moldova unui nepot de frate.

De unde oare să fi provenit acea curioasă tendință tradițională, pe care abia-abia o putu stârpi ieri-alaltăieri murmurul Europei întregi?

33. Răuvoitorii românilor reprezintă acest fenomen ca o consecință a unei antipatii care ar fi despărțind din timpii cei mai vechi pe munteni de moldoveni.

Dar să fi fost așa, Mircea și Mihai n-ar fi dat moldovenilor un domn separat, nici Ștefan muntenilor; ci fiecare din ei și-ar fi întărit propriul jug, fără care nu putea să-și exercite ura.

Purtarea lui Ștefan, Mihai, Mircea fu simpatică, nu antipatică.

Muntenii se băteau cu moldovenii, precum în antichitate atenienii se bătuseră cu baețianii, spartanii cu arcadianii, toate orășelele Eladei unul cu altul, fără a rumpe prin atare „petreceri” legământul frăției grece.

Când venea vorba de un Omer, toți elinii grăbeau a striga cu mândrie: al nostru.

La munteni și moldoveni sentimentul gloriei naționale panromâne fu, poate, și mai dezvoltat.

Vom da un singur exemplu.

Ștefan cel Mare strivise în mai multe rânduri pe munteni; dar el ilustrase prin eroismul său numele tuturor românilor; și muntenii, uitând toate câte au fost suferit din parte-i, nu numai cântau cântece în onoarea-i, ci încă portretul său îl găsi însuși Ioan-vodă în palatul domnesc din București, făcut *fresco* chiar pe peretele ietacului princiar, în toată statura, cu coroana pe cap și cu un toiag în mână.

Cronicele muntene merseră și mai departe: ele pretind că viteazul Moldovei ar fi domnit șasesprezece ani asupra Țării Românești.

Unde dară fost-a vreodată antipatie? numai doară în imaginațiunea cabinetului vienez sau în alucinațiunile Turciei!

34. Mircea, Ștefan, Mihai fură oameni de geniu: ei nu puteau a nu fi înțeles supremele avantaje ale unei uniri, prin care se duplicau forțele lor și se micșurau în același grad acele ale dușmanilor; prin urmare, cată să fi fost o cauză foarte serioasă, pentru ca să-i fi împiedicat pe ei de a pune culme mării naționale.

Noi, unii, întrevvedem în misteriu trecutului aceeași tristă cauză care era cât p-aci să zădărnicească realizarea Unirii în zilele de acum: aristocrația.

Boierii preferau să fie mai multe tronuri, mai multe logofeții, mai multe vornicii, mai multe visterii, mai multe postelnicii, mai multe „locuri boierești”.

Boierii munteni se temeau de rivalitatea boierilor moldoveni și viceversa.

Boierii din ambele țări doreau a se ține mai în familie, pentru a fi cu atât mai tari.

În fine, boierii, de la început și până mai deunăzi, formau un zid nestrăbătut contra a orice încercare de unire administrativă.

În 1859 opozițiunea boierească fu învinsă, pentru că boierii nu mai erau decât o fantomă a trecutului lor; dar în secolii XV și XVI îi apărau încă două arme formidabile:

1. Fiecare boier nutrea sute de slugi ce-i lingeau tipsiile și jurau în numele său;

2. fiecare avea facultatea de a revărsa în tot momentul asupra țării sale o invaziune turcă, maghiară, polonă.

Și la 1859 boierii ar fi vrut să lucreze tot prin slugi, și prin invaziuni; dar slugile se împușinară, se moleșiră, se săturară de atâta slugărit; iar politica Europei închise calea invaziunii, pentru a nu se călca „echilibrul” — idee necunoscută în zilele lui Ștefan, Mihai, Mircea.

35. Ioan-vodă făcu și el în cestiunea unirii tot ce-i permitea starea împregiurărilor.

El vroia să vadă Țara Românească dentâi mulțumită și al doilea unită cu Moldova prin cea mai strânsă legătură.

Pentru a satisface pe munteni, el le dede un principe dintre ei și din neam domnesc; însă, firește, dintr-o familie dușmană de moarte cu cea a lui Petru cel Șchiop.

Cu vreo douăzeci de ani mai nainte, domnise acolo un bastard — bastarzii erau prea mulți nu numai în Moldova — un bastard renumit prin caracterul său blând și pașnic, și care, otrăvit de către boierii săi, deși ei înșiși îi recunoscuseră titlul de „cel Bun”, lăsa orfani trei fii:

1. Petru Cercel;
2. Mihai cel Viteaz;
3. Vintilă.

Câteșitrei rămaseră despoiați de tron, pe care-l apucase o altă dinastie de asemenea bastardă, anume: tatăl lui Petru cel Șchiop.

În interval, cei trei frați dezmoșteniți cercau valurile lumii sub orizonturi străine: Petru Cercel călătorea prin Italia și Franța, învăță aproape toate graiurile Europei, scria versuri în limba lui Tasso și atrăgea asupra-și, prin maniere și învățătură, admirațiunea curtezanilor celor mai rafinați și a oamenilor celor mai instruiți ai epocii; Mihai cel Viteaz era încă mic, dar deveni gigant peste treizeci de ani; Vintilă își găsisse un refugiu în Moldova, și Ioan-vodă îl puse acum domn al Țării Românești.

Devotamentul acestui nou principe muntenesc era asigurat nu prin recunoștința ce o datorea binefăcătorului său, — căci recunoștința, de cele mai multe ori, e muma vrăjmașiei, — ci-l asigura simțul ereditar de răzbunare contra familiei lui Petru cel Șchiop: amicii cei mai buni sunt tocmai aceia ce uresc împreună același lucru.

Cu toate astea, într-o cestiune atât de gingașă, eroul nostru nu se mulțumi cu o singură garanție; spre deplină liniște, el lăsă în București, pe lângă Vintilă, pe gloriosul vornic Dumbravă cu vreo câțiva moldoveni, ca să-l apere, să-i slujească... să-l prevegheze.

Era oarecum o semiuniure.

36. După patru zile de odihnă în capitala Țării Românești, Ioan-vodă sună acum trâmbița plecării și conduse triumfătoare-i armată la Brăila, unde se afla refugit rivalul său, Petru cel Șchiop.

37. Ne întrerupem aci un pic pentru a face o observațiune asupra muvamentului numeric al oștirii moldovene: altfel cu greu ne-am putea orienta în urmarea acestei campanie.

Am văzut că, în lupta de la Jiliște, Ioan-vodă avuse 9 000 de ai săi, cavelria grea, și peste 1 000 de cozaci, cavalerie ușoară: infanteria îi lipsea cu desăvârșire, și nici că i-ar fi fost de vreun folos, atât din cauza miraculoasei răpeziciuni a mersului, precum și din acea a caracterului curat ecvestru al luptei.

Dar el se gândise la importanța pedestrimii chiar din ziua declarațiunii de război: „crainicii”, adică heralzii domnești, umblau din județ în județ, din oraș în oraș, din sat în sat, chemând oameni buni care să meargă cu leafă mare să servească principelui lor contra urgiei păgâne.

Era timpul lucrului de câmp, dar oricum să fi fost, tot încă voinici s-au găsit destui și se înmulțeau mereu pe zi ce mergea.

Astfel, vreo câteva mii din infanterie ajunseră la Ioan-vodă în intervalul repaosului după victoria de la Jiliște; cei mai mulți, desigur, din învecinații munți ai Vrancei, popor totdeauna vestit ca cel mai dârz între moldoveni.

Apoi în cursul trecerii prin țara Românească și în timpul șederii în București, infanteria moldovenească crescă prin un mare număr de munteni, veniți unii de bună voie, pentru a se distinge sub stindardele viteazului; alții din antipatie contra fostei dinastii; o seamă puși sub arme din obligațiune de alianță din partea lui Vintilă-vodă.

În acest chip, sosind sub murii Brăilei, Ioan-vodă avea deja aproape 14 000 de infanterie.

38. Cu o sută de ani mai înainte un istoric bizantin numea Brăila „cea mai celebră piață în toate țările române”.

Negoțul era atât de întins, încât în cursul evului mediu o vizitau până și vasuri spaniole, venite din depărtatele țărmuri ale Barcelonei.

Turcii, cuprinzând-o, după ce alungaseră pe faimosul Țepeș, nu numai nu desființară comerțul Brăilei, ci încă îl înălțară până la culme.

Pentru a-și asigura această importantă pozițiune, ei încongiurară orașul cu un parcan și zidiră pe o stâncă a Dunării o formidabilă citadelă cu cinci bastioane.

Un bei comanda garnizana.

39. Ca și la București, Ioan-vodă fu al doilea domn moldovenesc venit sub murii Brăilei.

Cu un secol mai înainte ea fusese arsă de către Ștefan cel Mare, pe ale cărui urme pășea acum viteazul său strănepot.

40. Ioan-vodă ceru extrădarea lui Petru cel Șchiop.

Capul cetății trimise patru turci cu zece ghiulele, zece gloanțe și două săgeți, pentru ca să spună domnului moldovenesc că-l va ospăta cu acest fel de mâncări, dacă nu se va grăbi a se retrage cu pace denaintea Brăilei.

Ioan-vodă dede pe cei trimiși pe mâinile calâilor; le tăie nările, buzele și urechile; îi răstigni cu cuie de fier pe o prăjină, cu capetele în jos; și-i expuse astfel în fața înspăimaților orașeni, strigând că aceeași soartă așteaptă pe toți păgânii.

Apoi, fără a lăsa pe uimiții spectatori ai teribilului supliciu să revină din înlemnirea lor, el porunci pedestrimii a escalada murii.

Scările de asediu erau gata: imitate după acele întrebuițate atunci în Germania, ele conservară în limba noastră militară până și numele lor cel nemțesc „loitre” de la *leiter*.

Infanteria moldovenească nu avusese încă ocaziuni de a se distinge sub ochii eroicului principe.

Pe de altă parte, ea știa din famă cât de avută era neguțătoreasca Brăilă.

Amorul propriu și lăcomia unite făcură minuni: pedestrașii se aruncară asupra zidului cu atâta furie, risipiră pietrele și făcură o lată breșă cu atâta iuțeală, încât garnizoana turcă nu avuse nici timpul, nici curagiul de a respinge turbatul asalt: câți putură fugiră în citadelă.

Virtutea infanteriei noastre la escaladarea Brăilei egală pe acea a cavaleriei la surprinderea taberei de la Jiliște.

Arcașul era demn de călăraș, călărașul era demn de arcaș.

41. Ioan-vodă dede acum armatei sale o deplină libertate de a se scâlda cu toții în sângele vrăjmașului, de a se răsfața în pradă, de a se îmbuiba în păcate.

Jaful Brăilei fu din același secol și avu același caracter cu faimosul jaf al Romei, despre care un istoric italian ne lăasă următorul tablou:

„După luarea orașului, soldații se împrăștiară în toate direcțiunile.

Trecând pe poduri, ei văzură pe părinți, tați și mume șezând pe pragurile locuințelor, plângând moartea copiilor uciși în luptă și jelind calamitatea patriei.

Acești nenorociți, îmbrăcați în haine de doliu, ofereau soldatului casele, mobilele, toate averile lor, cerând cu o voce sfâșietoare și cu lacrimi pe gene numai grația vieții.

În zadar!

Împinși la măcel prin sunetul tobelor și al trâmbițelor, sălbaticii învingători se aruncară asupra bietelor victime și le bucăriră, sub distincțiune de sex sau de vârstă, pe strade, prin case, sub altarele bisericelor.

Apoi urmară scene nu mai puțin oribile.

Vedeai copile azvârlindu-se în brațele nefericitelor mume, care, despletite, apucau pe soldați de barbă, de păr, silindu-se în deșert a-i opri de la crimă: iritați și mai mult prin rezistență, ei dezonorau femeie peste femeie și apoi le măcelăreau pe toate sub ochii părinților sau a bărbaților, pe care îi țineau legați, muți, înțepenți, desuflețiți ca niște statui — privind cumplitul spectacol!

Unele mume își scoaseră ochii cu degetele, ca să nu fie martore acestor scene!

Iată și un alt tablou, mai scurt, dar mai energic, asupra jafului Brăilei: „Nimene nu fu cruțat; sângele curgea pârău în Dunăre; nu rămase nu numai un om, ci nici măcar un câine viu; nu rămase piatră pe piatră; pojarul nimici tot ce scăpase de sabie...”

Așa erau oamenii pe atunci.

Dacă Ioan-vodă fu barbar, snopind pe musulmani, apoi cu cât oare mai barbar fusese ducele de Bourbon, aducând o armată de găzi asupra grandioasei capitale a creștinătății!

Pentru a judeca de gradul civilizațiunii unui popor nu trebuie să ne bazăm pe propriile noastre idei moderne, ci să-l confruntăm, fără prevențiune, cu toate celelalte popoare din aceeași epocă.

42. După obiceiul său, Ioan-vodă permise armatei sale numai patru zile de odihnă.

Patru zile la Jiliște.

Patru zile la București.

Patru zile la Brăila.

Acest interval de patru zile de repaos după o izbândă se pare a fi fost una din regulile militare d-ale lui Ioan-vodă.

Ștefan cel Mare, în asemenea cazuri, se odihnea totdeauna numai trei zile.

43. Citadela Brăilei rămase în posesiunea otomanilor.

Ioan-vodă o lăsă în pace din următoarele cauze:

1. Petru cel Șchiop nu mai era acolo, fiind fugit peste Dunăre la Constantinople;

2. Asediul ar fi adus multă scădere în cifra armatei moldovene;

3. Generalii cei mari, începând de la Alexandru și până la Napoleon I, nu-și pierdu niciodată timpul denaintea cetăților, ci băteau pe adversar în câmp deschis; și apoi fortărețele cele mai tari, rămânând fără speranță de sprijin, se închinau de la sine.

44. Asigurat din partea Țării Românești prin victoria de la Jiliște, ruina Brăilei și instalarea amicului său Vintilă, Ioan-vodă nu mai avea temeri din această parte.

Dar acum îl mai amenința Răsăritul: turcii și tătarii se concentrau în sandjacaturile otomane de peste Prut, gata a revărsa „ceambulurile” lor asupra Moldovei.

Ioan-vodă își mișcă armata, al căreia număr sporea neconținut pe drum prin înrolarea noilor amatori de glorie și de pradă.

În avangardă mergea hatmanul domnesc Slăvilă cu cozacii și cu 8 000 din cavaleria moldovenească.

După el urma însuși principele cu toată infanteria.

Rămășița cavaleriei închidea mersul și voltigea, pentru pază, la flancurile oștirii.

45. Teatrul luptei se strămută în Basarabia.

Astăzi sub acest nume se înțelege tot teritoriul românesc, lungit între Prut și Nistru, cu picioarele muiate în Marea neagră și cu fruntea umbrită la poalele Carpaților.

În vechime, numai partea sudică a acestei regiuni se numea Basarabie, nordul purtând un singur nume cu restul Moldovei.

Într-o vreme, mai ales până la moartea lui Mircea cel Mare, tot țărmul Dunării, de la Severin până la gura Nistrului, aparținea muntenilor, a cărora țară, după porecla dinastiei princiare, se numea Basarabie sau Țara Basarabilor.

După ce moldovenii se lățiră cu încetul, bucată câte bucată, și, în fine, sub Ștefan cel Mare, tăiară tocmai la Milcov hotarul Țării Românești, teritoriul dintre gura Nistrului și Dunărea conservă el singur, ca suvenir, numele de Basarabia.

Sub Petru Rareș, sultanul Suleiman cucerind de la Moldova acest prețios petic de pământ, stabili acolo două sandjaceuturi otomane: unde fusese Cetatea-Albă a românilor se auzi numele turcesc de Akkerman, iară Tighina moldovenească deveni Bender.

De atunci încoace, Basarabia pierdu aproape cu totul primitiva-i populațiune română, împlându-se de osmanlâi și, mai cu seamă, de tătari, năvăliți cu mii de peste Nistru și care îi dederă până și un nume în limba lor: „Bugeac”, adică *unghi*.

Un șanț antic, cunoscut la popor sub numele de Troian de Sus, începându-se de la Prut mai jos de Fălciu și sfârșindu-se la Nistru mai sus de Bender, despărțea Moldova proprie de această nouă provincie musulmană.

46. Natura Basarabiei diferește și diferea totdeauna cu desăvârșire de cea a celorlalte țări române.

În loc de maiestose păduri și daurite holde nu vezi acolo decât monotone deșerturi, așternute cu luciul nisipului sau presărate cu debile arbuste, păduci sau măceși și cu sălbaticie ierburi și buruieni, iar între ele, ceva caracteristic, fantasticul scaiete, al cărui cap, rotund ca o mince, spinos ca un arici și ușure ca puful, se dezlipește toamna de putrezitul său trunchi, și apoi, gonit de cea mai slabă suflare a vântului, rotește mereu d-a lungul pustiului, pân'ce se îneacă în Nistru sau în Dunăre.

În loc de posomorâții Carpați, urieșe sentinele ale Moldovei, nu vezi acolo decât pitulate și împrăstiate grămezi de pământ, care se par a fi înălțate cu mâna omului, căci producerile naturii nu pot fi atât de meschine.

În loc de nenumărate ape și râulețe, vezi câte o baltă sărată, câte un pârau efemer ce nu-l vei mai găsi mâine, sorbit de arșița soarelui; sau dai din întâmplare peste un puț... vei umbla mult, sărmane, până a-i descoperi o pereche!

47. Astăzi pacea și industria împoporară Bugeacul cu vreo câteva orășele și mai multe sate.

În secolul XVI, sub tâmpitoarea dominațiune turco-tătară, afară de Akkerman și Bender, împlântate tocmai la margine, nu întâmpinai acolo nici o locuință umană pe suprafața pământului.

Bordeiele erau săpate pe sub pământ, și numai fumul ce se furișea din fundul acelor îngrozitoare suterane putea conduce câteodată pașii rătăcitului călător.

Mai zăreai ici-colea câte o turmă albind la picioarele vreunei coline...

Adauge o peștiță societate de mierle, ganguri, grauri... și vei avea o idee completă despre toată vitalitatea Basarabiei.

48. Mai sus de Bender, cam în prejmele Lăpușnei, deja pe teritoriul moldovenesc, avantgarda condusă de hatmanul Stăvilă surprinse un detașament de inamici, turci și tătari.

Ei erau siguri că Ioan-vodă se află departe, la Brăila.

Atacați în pripă și descurageați chiar înainte de lovire, dușmanii fură înfrânți, risipiți, alungați, secerăți.

Abia o mie reuși a scăpa teferi la Bender, ducând cu sine ciurma spaimei.

49. Ioan-vodă, ajungând la câmpul luptei, nu permise nici un moment de zăbavă.

Înainte cu toții!

Pe șes, sub murii Benderului, stătea un alt detașament de vrăjmași, către care se adăuseră acum fugarii de la Lăpușna.

Astă dată îi lovi însuși Ioan-vodă.

Goniți până la porțile Benderului, învingătorii intrară o dată cu învingătorii.

Orașul fu cuprins; puțini izbutiră a se închide în citadelă.

Urmă, firește, un jaf frate gemen cu acela de la Brăila, cu acea numai deosebire că, în cazul de față, prada, din necesitate, fu mai modestă.

50. Bătăia de la Lăpușna și cuprinderea Benderului se succeseră cu atâta repeziciune și se realizară cu atâta ușurință, încât nu credem să mai fie în istoria română un alt exemplu către care mai bine să se poată aplica sublimul laconism al lui Cesar: „venii, văzui, vinsei”.

51. După izbândă, eroul nostru, lăsând fără asediu citadela, după cum făcuse la Brăila, se așeză cu tabăra denaintea Benderului, cu fața spre inamic și cu dosul spre hotarul Moldovei.

Aci el dede armatei sale, pentru prima oară, un dublu interval de repaos: opt zile.

Această neobicinuită prelungire avea o gravă cauză politică.

Încă la începutul răzbiului, Ioan-vodă scrisese către doi dintre cei mai puternici din aristocrația polonă, rugându-i să-l ajute la nevoie chiar contra poruncilor turcitului lor rege.

Unul era celebrul Laski, prea adesea menționat în cursul acestei istorii.

Cellalt era principele Ostrogski, guvernatorul Poloniei meridionale.

Laski era furios pe turci pentru că în locul lui Ioan-vodă puseră domn pe Petru cel Șchiop, iar nu pe dânsul, după cum stăruise; era furios pe Enric de Valois pentru că nu-și pusese pe lângă Poarta otomană toate silințele în această cestiune; era furios și pe turci, și pe Enric de Valois și, prin urmare, din rival periculos deveni acum amic devotat al principelui moldovenesc.

Ostrogski, pe de o parte fiind de rit grecesc, simpatiza cu coreligionarii români și disprețuia fanaticul papism al noului rege polon; pe de altă parte, fiind cap al marginilor meridionale ale Poloniei, el nu se putea răsufla de necurmatele invaziuni tatară și căpătă o ură nestinsă pentru tot ce era musulman; încât rugămintea lui Ioan-vodă îl atinse la coarda cea mai delicată.

Așadară, Laski și principele Ostrogski răspunseră amândoi într-o voce că, deși deosebite împregiurări nu le iartă a veni în

persoană în ajutorul scumpului prieten, totuși, se vor grăbi a-i trimete ostași, munițiuni, bani, orice le va sta în putință.

Ambii magnați erau în stare de a pune sub arme 20 000 de oameni aleși, călări sau pedestri, prevăzuți cu arme de mână, însoțiți de artilerie și conduși de căpitani deștepți; ei bine! pentru un asemenea contingent, mai frumos decât acel al regelui Sardiniei în campania de la Crimeea, pentru un asemenea contingent Ioan-vodă putea pierde patru zile peste număr.

Pozițiunea de la Bender era în cazul de față cea mai potrivită: puțin mai sus, de cea parte a Nistrului, se începea teritoriul polon, până la care era abia vreo câteva ore de depărtare.

52. Aflând de bătălia de la Lăpușna și de arderea orașului Bender, sandjacul de Akkerman trimise 10 000 de păgâni în sprijinul citadelei, rămase până acum în mâinile otomanilor.

Ioan-vodă cheamă pe Swierczewski, cel mai renumit dintre căpitanii cozacilor.

„Voiesc a-ți arăta astăzi o deosebită a mea încredere, îi zise principele; ia cozacii voștri și trei mii din călărirea moldovenească; o oaste vrăjmașă se apropie pentru a ne respinge de aici; așteapt-o după acele movile, — el arăta cu mâna, — așteapt-o și zdrobește-o; fă astă dată ca slava biruinței să fie numai a ta!”

Cozacul se simți măgulit până în adâncul amorului propriu: cuvintele lui Ioan-vodă l-ar fi făcut erou să nu-l fi făcut erou natura.

53. De ce oare principele nu porni cu toate forțele sale într-o întâmpinare a inamicului?

Sau de ce oare, detașând un corp de oaste, el nu-i porunci a merge mai departe, iar de a aștepta pe dușman chiar în apropierea Benderului?

Aceste două întrebări sunt foarte legitime; un general e dator a da seamă de toți pașii săi, arătând limpede pentru ce a făcut așa cum a făcut, și nu altminterea, și probând lămurit că trebuia să facă anume cele făcute.

Să se fi mișcat Ioan-vodă cu întreaga armată, el lăsa garnizoanei din citadela Benderului facultatea de a-l lovi din dos, încât s-ar fi pus el singur între două focuri.

Să fi înaintat detașamentul său prea departe, rămânea fără sprijin la caz de nenorocire; iar detașamentul fiind învins, pe de o parte demoralizarea intra în toată masa armatei moldovene, pe de altă parte garnizoana din Bender se unea cu contingentul de la Akkerman și ne ataca cu un adaus de forță materială și morală.

Așadară, Ioan-vodă fu constrâns a nu porni cu toate forțele sale, ci numai a dezlipi un detașament, poruncindu-i a nu se prea depărta cumva de prejmele Benderului.

54. Locul unde stătu Swierczewski, așinând calea turcilor, era într-o așa distanță de la tabăra lui Ioan-vodă, încât urcând vreo movilă din acele cu care e acoperit aci în abundență tot litoralul Nistrului, principele observa cu ochii săi toate evoluțiunile bătăii.

Citadela de la Bender se afla la mijloc între dosul detașamentului lui Swierczewski și între fața taberei lui Ioan-vodă.

Această ingenioasă dispozițiune a armatei moldovene îi asigura victoria chiar mai înainte de a se fi încins lupta; căci:

1. Să fi ieșit garnizoana turcă din citadelă pentru a lovi pe dindărăt detașamentul lui Swierczewski, în aceeași clipă Ioan-vodă s-ar fi repezit, lovind-o tot pe dindărăt pe ea însăși, ceea ce ar fi adus după sine căderea citadelei în mâinile moldovenilor.

2. Contingentul turc, venit de la Akkerman, să fi reușit a turbura detașamentul lui Swierczewski, Ioan-vodă pe dată ar fi mișcat în ajutoru-i alte două sau trei mii de oameni, fără a înceta de a ținea totodată închisă ieșirea din citadelă.

55. În bătălia de la Bender, Swierczewski fu ceea ce fusese Dumbravă în bătălia de la Jiliște: cel mai inteligent executor al ordinilor unui om de geniu.

Fără doi-trei ca aceștia, oare s-ar fi putut realiza miraculoasele izbânde ale lui Ioan-vodă?

Atingem o cestiune care interesează toate popoarele și toți secolii în genere; și care ne va interesa mâine-poimâine pe noi înșine, în specie.

A întreba cum ar fi mers Ioan-vodă fără un Dumbravă sau un Swierczewski este a întreba cum ar fi mers Bonaparte fără un Ney, un Murat, un Lannes.

A întreba cum ar fi mers Bonaparte fără un Ney, un Murat, un Lannes este a întreba cum ar fi mers Columb fără busolă.

Columb ar fi inventat busola, și tot izbutea a merge înainte; Bonaparte ar fi descoperit pe mareșalii săi în toate unghiurile Franciei; Ioan-vodă ar fi creat pe un alt Swierczewski și pe un alt Dumbravă.

Prima și fundamentală trăsătură a oamenilor mari, în orice ram, este că lor nu le lipsesc niciodată instrumente; prima și fundamentală trăsătură a oamenilor mici, iarăși în orice ram, este că ei nu văd instrumentele zăcând la picioarele lor și în zadar își frâng capul căutându-le aiurea.

Sub Ludovic XVI, Ney ar fi murit dogar, Lannes — vezeteu, Murat — birtaș; trebuia un Bonaparte ca să recunoască în ei stofa de generali.

Swierczewski nu fusese nimic cât timp se afla în Polonia, Dumbravă era necunoscut sub predecesorii lui Ioan-vodă...

Oamenii de geniu creă tot, tot, până și uneltele creației!

Prin dogărit, prin birturi, prin grajduri, mulți Nei, Lanni și Murași români oftează în tot momentul după un soare care să pătrună cu razele sale până la soiosul lor întuneric.

56. Swierczewski își așează detașamentul în următoarea ordine.

Cozacia formau linia de bătaie.

La aripa stângă patru centurii cu sulite, în centru patru centurii cu puștile, la aripa dreaptă patru centurii cu arce.

La spatele acestora se lungea un șir de colnice, din dosul cărora se ascuseră trei mii de călărime moldovenească.

Dentâi pușcașii și arcașii descărcară o ploaie de săgeți și de gloanțe, pentru a produce o dezordine în centrul și în aripa stângă a dușmanilor.

Apoi sulitașii făcură atac asupra aripii drepte.

Inamicii concepură, și trebuia să conceapă ideea, pe acest corp, azardat prea înainte, să-l despartă de celelalte două corpuri cozace, rămase pe loc.

Deci ei își mișcă centrul și dreapta asupra pușcașilor, punându-se la mijloc între aceștia și între sulitașii cei încăierați cu aripa dreaptă.

Pe baza atării combinațiuni, turcii își închipuiau a fi căpătat un avantaj decisiv, putând acum a încongiura pe cei opt sute de cozaci, lipsiți de o aripă, al căreia teren rămase gol, și care, și aceea, izolată la o parte fără nici un sprijin și compusă numai din patru sute de sulitași, căta neapărat a fi tăiată în bucăți.

În acest mod câmpul bătăliei, în urma evoluțiunilor, prezenta două grupe: mai încoace, peste 6 000 de turci strângând 800 de cozaci; mai încolo, din dos, 400 de cozaci strânși de peste 3 000 de turci...

Sosi momentul oportun.

Pușcașii și arcașii cozaci, precum ziserăm, stăteau răzemați de niște colnice, la spatele cărora se ținea în embuscadă cavaleria moldovenească.

Când cornurile atacului turc, silindu-se a încinge pe cei 800 de cozaci, se apropiară de linia colnicelor, deodată moldovenii săriră cu răcnete la dreapta și la stânga.

Turcii se treziră înconjurați ei înșiși.

Îi cuprinse o panică.

Victoria fu completă.

Lupta durase numai o oră.

Toată pierderea detașamentului moldovenesc abia trecea peste o sută de morți.

Din turci, cei mai mulți așternură câmpul, puțini scăpară cu fuga, vreo două sute fură prinși.

Ioan-vodă, privind din tabăra de lângă Bender, aplauda pe copiii geniului său.

Oare să fi aplaudat și garnizoana turcă, privind la spectacol și mai bine din vârful citadelei?

57. Meritul lui Swierczewski se cuprinde în următoarele:

1. El permise turcilor să vază în voie toată puținătatea cetii cozace, ceea ce-i făcu a nu se forma în două linii, mai lăsând și o rezervă după obiceiul lor, ci să se grupeze cu toții într-o

singură linie de bătaie, în speranță de a scurta astfel lupta, turtind în clipă o mână de cozaci sub greutatea mulțimii.

2. El puse în risc o aripă întregă, micșurându-i înadins lungimea frontului, ceea ce, înlesnind turcilor facultatea de a încongiura pe cozaci, îi îndemnă a profita de o greșeală imaginară și-i atrase drept asupra embuscadei.

58. Bătaia de la Bender dede naștere unui episod pe care îl reproducem aci, ca o poezie purtând cașetul epocii.

Un mare filozof a zis:

„Când cineva devine faimos în bine sau în rău, poporul se grăbește a și-l închipui în cutare sau cutare împregiurare, și inventează apoi asupra-i fabule în armonie cu caracterul eroului; care sunt minciuni factice, dar verității ideale, căci gloatele nu imaginează decât ceea ce este analog cu realitatea.

Detășamentul lui Swierczewski prinsese, între alții, pe însuși agaua, capul armatei turce, bărbat frumos, nalt, plin de farmecul manierelor, și atât de bogat, încât, voind a se răscumpăra din mâinile cozacilor, pentru ca să nu-l ducă denaintea teribilului loan-vodă, le-ar fi propus să-l cântărească de șase ori, contra balanțându-l o dată cu mărgăritar, de două ori cu aur ori cu argint.

Mărgăritar în greutatea unui om trupeș... nu știm, zău, dacă Rotschild ar fi în stare a se răscumpăra cu un așa preț să fi căzut în robia păgânilor; dar fabula nu căuta la atare șicane de detaliu; ea tindea numai a da o idee pitorească de bogăția pașalelor turci de atunci și, în această privință, minciuna e adevărată.

Urmăm mai departe cu narațiunea.

Oricât de splendidă fuse oferta prinsulu agă, totuși, cozacii nu se lăsară a se corumpe, ci-l depuseră viu în mâinile lui loan-vodă, punând credința cea jurată principelui mai sus de orice avuție.

Nu-i de crezut că fidelitatea cozaciloor se va fi urcat vreodată tocmai până la un așa grad de cavalerism; dar chiar câtă a fost, ea tot încă era prea mare și, am putea zice, neprobabilă din partea unei oștiri mercenare din secolul XVI;

încât fabula avea oarecum dreptul de a iperboliza acea minunată fidelitate, caracterizându-o mai în relief.

În fine, adus denaintea lui Ioan-vodă, nenorocitul agă fu interogată de către principe în curs de câteva zile asupra celor atingătoare de Turcia și apoi dat soldaților să-l taie în bucăți cu coasele, deși nici lui Ioan-vodă, desigur, el nu va fi uitat să-i propună cele șase măsuri de mărgăritar, de aur și de argint.

Mult mai erau urâți păgânii în ochii eroului român: din acest punct de vedere, bine îl cunoscuse fabula!

59. Pe când Swierczewski triumfa asupra inamicilor, douăzeci și cinci de luntri, pogorându-se pe Nistru de la fruntariile polone, aduseră lui Ioan-vodă prima mică dovadă cum că Laski și Ostrogski sunt în adevăr decși a-i trimite ajutoare; erau 600 de cozaci pedestri sub comanda unui vechi marinar, Pokotilo.

Oricât de slab, acest contingent fu de o valoare nespūsă pentru trebuința momentului.

Ioan-vodă porunci noilor-veniți a se re-mbarca în luntrile lor, câte 24 în fiecare, lăsându-se în josul Nistrului asupra Akkermanului unde nu puteau întâmpina multă rezistență, precedându-i spaima victoriei de la Bender.

Însuși principele rămase în excelenta-i pozițiune, având la spatele său hotarul Moldovei, de unde își procura în abundență proviziuni și-și mărea cadrele oștii, și în învecinarea Poloniei, de unde aștepta pe toată oara deplina realizare a promisiunilor lui Laski și Ostrogski.

Să se fi mișcat el singur pe uscat asupra Akkermanului, ariditatea nisiposului sol, lipsa de apă, ucigătoarea căldură a acelei semiafricane regiuni, pe care am descris-o cu câteva rânduri mai sus, n-ar fi întârziat a introduce foamete, sete și boale într-o armată crescută deja la o cifră destul de considerabilă.

Luntrașii cozaci erau mai potriviți pentru atare misiune.

Debarcând pe neașteptate la Akkerman, ei surprinseră orașul, măcelărind orice li s-a părut a fi musulman sau musulmanit, se încărcară de bogată pradă, și, dând foc caselor,

lăsară numai citadela, înălțându-se ca un monument funebru deasupra mormintelor...

60. Să observăm că Ioan-vodă fu unicul principe român victorios pe uscat și pe apă.

61. Trecură numai două luni de la exploziunea războiului.

În acele două luni fu câștigată marea victorie de la Jiliște, fu cucerită toată Țara Românească, fură luate Brăila, Benderul și Akkermanul; mari detașamente inamice fură frânte, o dată lângă Lăpușna și de două ori lângă Bender...

În acele două luni pieriră, de incendiu și de sabie, cel puțin 200 000 de dușmani, pe când moldovenii nu se vede a fi pierdut peste tot nici o mie de oameni...

Trecură numai două luni de la exploziunea războiului!

62. Până aci avurăm ocaziunea de a analiza numai resoartele parțiale ale fiecărei din bătăliile lui Ioan-vodă, explicând victoriile sale una câte una, fără legătură cu celelalte.

Până aci văzurăm cauzele succeselor în varietatea mijloacelor: diferite terenuri, diferite arme, diferite ordini de bătaie, diferite timpuri...

Până aci arătarăm, bunăoară, cavaleria ilustrându-se în ordinea concavă pe șesul de la Jiliște în bruma dimineții, infanteria culegând lauri prin o furioasă escaladare a Brăilei, marina aruncând dezolațiune în Akkerman, embuscada reușind pe terenul unduios de lângă Bender, și așa mai departe.

Până aci, în fine, nu ne atinserăm de loc de acele principii sintetice care fac să reușească nu o singură bătălie, — ceea ce se poate întâmpla chiar unui general mediocru, prin efectul azardului, — ci care fac să reușească o campanie întregă ceea ce nu se poate întâmpla decât unui geniu militar prin forța combinațiunilor...

63. Elementele, adunate mai sus, ne permit acum a atribui minunile lui Ioan-vodă, în țara Românească și în Basarabia, la trei cauze mari și generale, care planează deasupra tuturor celorlalte, mici și speciale:

1. marșul;
2. alegerea teatrului luptei;
3. maniera personală a capului.

64. Toate mișcărilor lui Ioan-vodă fuseră astfel încât inamicii nu-l puteau surprinde niciodată, pe când el, din contra, îi surprindea la tot pasul.

Armata sa mergea închisă din față, din laturi și la dos prin o întinsă rețea de așa-numite străji, compuse din oaste ușoară, și pe care le străjuiau iarăși o mulțime de sentinele, presărate în toate direcțiunile, prin sate, pe înălțimi, în strâmtori, la trecătorile apelor...

Cea mai ascunsă urnire a dușmanului era pe minut cunoscută lui Ioan-vodă, care se azvârlea asupra-i, îl sfârma, îl măcelărea, făcea să se simtă trăsnetul mai înainte de a se fi văzut fulgerul.

Principalele rezultate ale acestei extreme repeziciuni, unită cu o extremă pază, fură:

1. forțele mici învingeau forțe mari;
2. inamicii pierdeau mii de oameni, iar ai noștri rămâneau mai-mai intacti.

65. Alegerea teatrului luptei fu și mai fecundă în consecințe.

Ioan-vodă nu lăsă pe dușmani să calce Moldova, ci-i înfruntă în propria lor țară, dentâi în Muntenia, apoi în Bugeac.

În acest chip, el ajunse la trei scopuri de o supremă importanță:

1. Moldovenii, scutiți înăuntrul patriei de nemulțumirile, zăpăceala și pagubele războiului, rămaseră ca o nesecată rezervă de bani și de brațe.

2. Inamicul, simțindu-se atacat în propriul său cămin, primea pericolul asupra-și în loc de a-l da altora, exagera în imaginațiune-i puterea adversarului, se descuragea.

3. Aflându-se într-o țară vrăjmașă, ostașii lui Ioan-vodă, din care cei mai mulți fără soldă, aveau drept impuls perspectiva pradei.

66. Un vechi autor polon, care avu bunul-simț de a cuprinde și pe români în tratatul său universal asupra artei militare, —

cea ce n-a făcut până acum nici un autor nou francez sau german, — zice, între altele:

„Ioan-vodă din Moldova, Mihai cel Viteaz din Țara Românească și Gustav Adolf, regele Sveziei, știa a înfrâna pe numeroșii lor ostași numai prin prestigiul elocvenței și prin familiaritate”...

67. Trebuia oare să mai spunem că Annibal, Cesar, Wallenstein, Frederic cel Mare, Napoleon nu avură nici ei alte principii afară de cele de mai sus, deși fiecare le aplica în modul cel mai potrivit cu împregiurările propriei sale epoci?

IV

CATASTROFA

Thus, sometimes, hath the brightest day a cloud... Sirs, what's o'clock"
Astfel, uneori ziua cea mai senină
are un nor... Domnilor, câte ceasuri sunt?

SHAKESPEARE, Henry IV; II, 4

1. Turcia din Europa prezintă o mare asemănare cu planta numită senzitiva: de-ndată ce atingi cu indiscreta-ți mână una singură din foile sale, toată floarea resimte atacul și se strânge de durere.

Românii, bulgarii, sârbii, grecii și arnăuții sunt cele cinci foițe ale senzitivei otomane: cea mai mică mișcare produsă în vreuna din aceste naționalități trage după sine imediata convulsione a tuturor celorlalte.

Românii sunt latini, bulgarii și sârbii — slavi, grecii — o degenerațiune elenică, arnăuții — o viță tragică, astfel diferența sângelui îi dezbină, dar îi unesc doi nervi puternici: frăția religioasă și frăția de sclavie.

Când Mircea cel Mare bătea pe turci, bulgarii și sârbii se îndesau sub steagurile eroului român, a cărui memorie rămase până astăzi în poeziile lor naționale.

Când Petru Rareș se pregătea a scutura jugul otoman, grecii îi serveau în toate modurile cu cel mai curajos devotament.

Armatele lui Mihai cel Viteaz erau pline de sârbi, bulgari, greci și arnăuți...

În fine, câteșicinci popoarele recunoșteau totdeauna solidaritatea intereselor respective față de faptul comun al apăsării turce.

2. Dar din toată această grupă, legătura fără îndoială cea mai strânsă și cea mai trainică unește, din vechime și până astăzi, pe români și pe bulgari.

În evul mediu ei formau un singur imperiu, de la Alpii Carpatici până la Alpii Balcanilor, sub sceptrul unei glorioase dinastii române, de care tremura Constantinopole și pe care o lingusea Roma.

În secolul XIII acea grandioasă monarchie se rupse în trei trunchiuri: Moldova și Țara Românească începură a se naște, Bulgaria începuse a muri.

În loc de un singur suveran apar pe scenă trei principii neatârnați; dar tradițiunea unității primitive nu fu uitată: câteșitrei adăugau către propriile lor nume sacramentalul prenume de Ioan, conservând astfel nemuritoarea memorie a împăratului Ioan Asan, fondatorul mării romano-bulgare unite.

În secolul XIV, Bulgaria căzu cu desăvârșire sub jugul otoman; de atunci încoace nefericiții săi fii refugiau în toți anii cu miimi pe teritoriul rămas pe jumătate liber al românilor, așteptând cu răbdare mântuirea lor de la aceia dintre care avuseseră într-o vreme generozitatea de a-și primi o dinastie.

Ziarul româno-bulgar *Viitorul*, apărut și din nenorocire apus mai an pe ospetoasele maluri ale Dâmboviței, fu cea mai proaspătă, dar nu ultima manifestațiune a acelei eterne simpatii internaționale...

3. Inima bulgarilor putea ea, oare, a nu fi tresărit în profundul său când freamătul fluviului-rege le aducea răsunetul miraculoaselor fapte ale lui Ioan-vodă?

Serbii, arnăuții, grecii rămâneau ei, oare, de tot surzi la depărtatul echo de libertate?

Un luminos incendiu ardea cu văpaie dencoace de Dunăre; tăciuni înflăcărați zburau până la Balcani; vreo două-trei scânteii cădeau și mai departe; undeva, pe stâncile Croiei sau pe ruinele Panteonului!

4. Mare fu spaima Porții otomane văzându-se în pericol de a pierde, prin o conflagrațiune generală, tot ce uzurpase din astă parte a Bosforului.

În zăpăcirea lor, pe turci nu-i tăia capul, un prințușor vasal, un simplu bei, un sclav cum să cuteze el a întreprinde și cum să reușească a conduce o revoltă atât de extravagantă, ale cărei consecințe amenințau însăși inima Imperiului otoman.

Sultanul Selim recurse, în fine, la trei măsuri:

1. Se ruga Alahului și prorocului său Mohamed în geamia Sânteii-Sofie.

2. Fulgeră contra guvernului polon, pentru ca să curme orice comunicațiune cu Moldova.

3. Trimise asupra lui Ioan-vodă o nouă armată, de care s-ar fi speriat atunci cel mai puternic monarc al Europei...

5. Ahmed-pașa, beglerbeiul Rumeliei, și Adel-Ghirai, fratele hanului Crâmului, primiră ordini de a intra cu toate forțele în Moldova; de a prinde viu sau mort pe „nebunul târâie-brâu și vântură-țară” — așa numeau pe Ioan-vodă turcii supărați peste măsură — și de a pune domn pe Petru cel Șchiop.

O sută mii de turci spre Dunăre; o sută mii de tătari pășeau spre Nistru...

6. Aflând dispozițiunile dușmanilor, Ioan-vodă nu mai putea rămâne lângă Bender; el trecu Prutul și-și puse tabăra la marginea Moldovei, în Huși.

Cu un secol mai înainte, acest orașel fu descălecat de o colonie de huseiți, alungați din Boemia și din Ungaria, și pe care Ștefan cel Mare, iertându-le eresul în favorul industriei, îi primise și-i căsnicise în Moldova.

Fugarii își aleseseră un cuib care să le poată aminti pierduta patrie: dealurile și pădurile Hușului reproduc până acum imaginațiunii călătorului pitoreștile situri de lângă Carlsbad.

Până a sosi momentul oportun, această fortăreață firească era, pentru eroul nostru, cel mai nimerit și, putem zice, unicul punct de așteptare.

Pozițiunea Hușului prezenta următoarele avantaje principale:

1. Înlesnire pentru hrană și pentru recrutațiuni din interiorul Moldovei;

2. Apropiare de la fruntaria polonă, de unde Ioan-vodă tot încă nu despera de a căpăta ajutoare mai serioase;

3. Localitate retranșată prin însăși natura și în care nu putea fi forțat într-un caz de năvală neprevăzută;

4. Facultatea de a porni, într-un moment, sau la Nistru contra tătarilor, sau la Dunăre contra turcilor...

7. Aici Ioan-vodă congedie toată infanteria compusă numai din țărani.

Fiecare pedestraș fu însărcinat de a sbura la satul său, de a aduce brânză și făină pentru mai multe zile, de a răspândi în țară dulcea poveste despre victoriile deja obținute și de a înrola pe acei ce ar voi să ia parte la gloria și câștigul victoriilor viitoare.

Apoi dede poruncă la cei 600 de cozaci marinari, care arseseră Akkermanul, să se tot plimbe cu luntrile lor pe Nistru, pe Marea Neagră și pe Dunăre, în linia dintre Bender și Brăila, pândind mișcările și intențiunile turce și tătare.

Celelalte centurii cozace, ecvestre, fură rânduite în altă parte, autorizați de a cutreiera Bugeacul în toate direcțiunile, tăind, arzând și apucând tot ce le va sta în cale.

În fine, rămânând în tabăra de la Huși, deocamdată numai cu garda personală sau curtenii, toată cavaleria moldovenească Ioan-vodă o expedi la Dunăre, cu misiunea de a opri pe otomani.

8. Operând în unire cu tătarii, turcii nu se puteau transporta în Moldova decât prin un singur punct, între Prut și Marea Neagră, pe la cetatea Isakcia, numită în vechile noastre cântece istorice: „Vad de la Obluciță”.

Ceva mai sus, Dunărea, lărgită prin numeroasele-i guri, nu mai prezintă nici o puțință de trecere; ceva mai jos, începându-

se Prutul, turcii nu puteau trece fără a cădea în imposibilitatea de a se întâlni cu tătării.

Astfel, stând zid în fața Isakcei, mai fiind susținută și prin cele 25 lunturi ale cozacului Pokotilo, cavaleria noastră fără greutate putea să apere trecătoarea Dunării în curs de mai multe zile, respingând cu succes toate încercările turcilor.

9. Pe când Ahmed-pașa cu otomanii ar fi stătut în nemișcare pe țărmul opus al Dunării, Adel-Ghirai cu tătării ar fi trecut Nistrul lângă Bender sau lângă Akkerman, unde nimic nu-l putea împiedica, fiind protejat de artileria cetăților.

În acel interval Ioan-vodă, concentrându-și toată infanteria, garda personală și cavaleria cozăcească, s-ar fi repezit cu furie asupra tătării, ar fi zdrobit-o și apoi, cu o oaste deja înaripată prin victorie, s-ar fi întors cu iuțeală la Dunăre contra turcilor.

Această măreață combinațiune adera de felul acelor care, cu un secol mai în urmă, ilustrară pe mareșalul de Luxembourg în bătălia de la Fleurus și pe celebrul Turenne în bătălia de la Sintzheim.

A preveni unirea duor armate inamice, bătând dentâi pe cea mai slabă și apoi pe cea mai tare, este una din operațiunile cele mai frumoase în arta militară.

10. Astfel, toată reușita campaniei depindea de la detașamentul trimis la vad de la Oblucița.

În fruntea lui fu pus pârcălabul Ieremia Golia, care, precum văzuserăm, se distinsese prin bravură în bătălia de la Jiliște.

El era cel mai intim amic al lui Ioan-vodă;

el însoțise pe Ioan-vodă în străinătate;

el intrigase pentru a procura lui Ioan-vodă coroana Moldovei;

lui îi încredințase Ioan-vodă fortăreața Hotinului, una din cheile țării;

lui, deja în timpul războiului, Ioan-vodă îi dăruie două mari moșii;

lui îi scăpă Ioan-vodă viața în focul unei bătălii, cu pericolul propriei vieți;

Înainte de a pleca la Dunăre, el jură lui Ioan-vodă pe sânta cruce și pe sântul *Evangeliiu* de a fi credincios până la moarte...

Garanțiile erau oare destule?

Ei bine! pentru treizeci pungi cu aur, al doilea Juda, pârcălabul Ieremia Golia, vându o suvenir, un amic, o patrie, o religiune!

11. Turcii trecură Dunărea. Trădătorul înștiință pe Ioan-vodă cum că ajunsese prea târziu pentru ca să-i fi putut opri; dar că forța dușmanilor nu se ridică peste 30 000 de oaste nedisciplinată.

Planul primitiv e răsturnat: domnul se vede silit a bate dentâi nu pe tătari, ci pe turci.

Fiecare minută e prețioasă.

El trece Prutul și zboară spre gura Dunării...

12. Cu toate astea, veselie și speranța domnea în oastea eroului.

Cu câteva zile mai înainte, la 2 luni, ea serbase în fecundele podgorii ale Hușului o zi mare, națională, de bun ogur: ziua Sfântului Ioan de la Suceava, patronul Moldovei și totodată patron al viteazului principe.

Acum ea pășea la luptă cu voioase cântece: zgomotoasa muzică de tobe, trâmbițe, surle, fluiere o ducea la cununie... cu moartea!

13. Apropiindu-se de tabăra turcă, Ioan-vodă trimise pe hatmanul Slăvilă, cu cozacii și câteva mii de cavalerie moldovenească, să afle numărul precis și dispozițiunile inamicului.

Ei dederă peste 4 000, ce formau avantposturile armatei dușmane; dar, fugărindu-i nu putură prinde decât un singur turc, greu rănit și carele expiră mai înainte de a fi putut răspunde la întrebările hatmanului.

Atunci însuși Ioan-vodă, luând cu sine 5 călăreți, care erau garda-i personală, se sui pe o înălțime, sperând a putea judeca de cifra inamicilor după spațiul se va fi ocupat armata lor.

Dar nu văzu nimic, afară de vreo patru cete, care păzeau în diferite direcțiuni intrarea taberei păgâne.

Astfel, pentru prima oară, îi lipsea acum neapărata prefață a unei băătăii: să afle puterea, situațiunea și planul adversarului.

Norocul începu a-și schimba pasul.

Dar însăși fatalitatea dede astă dată peste un Prometeu gata a provoca la luptă toate fulgerele Olimpului!

14. Când ostașii, turburați prin fel de fel de șoapte, citind nedumerire pe frunțile căpitanilor și silabisind în propriile lor inimi presimțimântul catastrofei, veniră să întrebe pe Ioan-vodă de numărul păgânilor — „îi vom socoti în luptă!” le răspunse eroul.

15. Mai rămâne la mijloc o noapte!

A doua zi se va dezbate cestiunea emancipării creștinilor de sub jugul Turciei.

Până acum stăpân al Moldovei, cuceritor al Țării Românești, dezrobitor al Basarabiei, Ioan-vodă mâine... peri-va?

Mai rămâne la mijloc o noapte!

Să aromim în așteptarea zilei.

Ioan-vodă mâine va trece Dunărea, al cărei gemet răsună deja până la tabăra moldovenească; va înarma brațele vânoșilor bulgari și, înălțând pe culmea Balcanilor steagul libertății, va striga: „După mine la Constantinople!”

Mai rămâne la mijloc o noapte.

16. Când se luminează de zi, trei boieri lipseau din tabăra moldovenească.

Le punem aci numile pentru a rămâne în vecii vecilor stigmatizate în memoria strănepoților.

Fu vornicul Murgu, stolnicul Bilăe și hatmanul Slăvilă.

În cursul nopții ei fugiră la turci.

Cronicarul Urechea se încearcă a-i scuza, zicând: „Se temeau să nu cază în primejdie”.

Curios!

Cronicarul trebuia să fi fost boier pentru a scuza pe alți boieri cu atâta naivitate.

17. Cu toate dezavantajele sale, ba să mai fi fost altele și mai mari, Ioan-vodă fu nevoit de a grăbi cu orice preț băătăia din următoarele cauze:

1. Pentru a preveni sosirea lui Adel-Ghirai cu tătarii.
2. Pentru a profita de prima ardoare a ostașilor.
3. Pentru a curma calea dezertjunii...

18. În fața cetății Isakcia, din astă parte a Dunării, se lungește, perpendicular fluviului, lacul numit Cahul, ale cărui maluri despre răsărit, unde se petrece scena, prezintă un creștet rădicat, cu mai multe ramuri laterale, formând văi și vâlcele, sau mai bine amfiteatruri închise fiecare prin câte trei pereți de pământ.

Mai înainte de a deveni celebră în anele românilor, această localitate își câștigase deja un nume istoric din timpii cei mai depărtați: ea se deprinsese a vedea catastrofe!

Aci, undeva în apropiere, se afla într-o vreme un oraș dacic, dărâmat de macedonii lui Alexandru cel Mare în expedițiunea lor dincoace de Dunăre.

Aci perșii lui Darius Iasp trecură și retrecură Istrul în nefericitul lor război cu nomazii sciți.

Aci, mai târziu, împăratul roman Valinte o pășise azardându-se contra goșilor.

Aci, până astăzi, în prejmele satului Cartal, se dezgroapă în toți anii din misterul țărânei prețioase anticități grece și latine, testamente ale unei lumi pierdute.

19. La dreapta moldovenilor se întindea în lungime lacul, lat de peste 2 000 de stânjeni și fără vaduri; în centru terenul era foarte accidentat; la stânga se desfășura un șes; la spate — o terasă naturală.

Din partea turcilor lacul era la stânga; iară la dreapta și în centrul terenului, formând o ridicătură cam paralelă cu frontul moldovenilor, se pogora înapoi până la țărmul Dunării.

Armata noastră avea peste vreo câteva mii de gloată sau recruți; peste 20 000 de infanterie, peste 10 000 de cavalerie, peste 1 000 de cozaci, 80 obuziere și 60 tunuri de câmp de cele mici moldovenești, pe care le-am descris cu o altă ocaziune; adică peste tot până la 35 000 de oameni și 140 piese de artilerie.

Turcii erau peste 130 000 de oameni, cei mai mulți, după obiceiul lor, cavalerie; și 120 guri de foc.

Fiecare moldovean căta a se lupta, el singur, câte cu patru păgâni; dar Ioan-vodă, ca un general adevărat modern, își asigurase un mare avantaj prin infanterie și artilerie, mai ales având a face pe un câmp unduios, precum sunt totdeauna țărmii lacurilor.

Pe lângă astea, fiecare călăraș moldovenesc avea câte un cal de rezervă, pentru a înlocui pe cel trudit sau ucis.

Parcul abunda în arme: săgeți pentru infanterie, pentru cavalerie sulite...

Acestea erau mijloacele respective ale ambelor armate.

20. Despre ordinea turcilor avem prea puține indicii după care să ne putem orienta.

Istoricii o laudă: cu atât mai rău trebuia să fi fost pentru Ioan-vodă.

Tot ce se știe este că:

1. Linia lor de bătaie avea la aripa stângă 20 000 de luptători.

2. Artileria nu se afla denaintea frontului, ci la dosul lui, după coline.

3. Armata avea multe linii, lungite, una după alta, până la țărmul Dunării.

4. Batalioanele și escadroanele erau profunde...

21. Ordinea de bătaie a lui Ioan-vodă se poate desfășura cu destulă claritate.

În România, ca și în Franța, armata națională se împărțea în pâlcuri sau regimente câte de 1 000 de oameni sub câte un căpitan, subdivize în despărțiri câte 500 de oameni, sub hodnogi, vatavi sau locotenenți.

Ioan-vodă conservă această diviziune, afară numai de cozaci, al căror număr nu se putea tăia decât cu cel mult în centurie; afară de gloată, care nu avea nici o organizațiune regulată; și afară de garda personală, o mică unitate excepțională.

Pe această bază, principele își împărți acum armata moldovenească proprie în 30 de regimente, 20 de infanterie și 10 de cavalerie; căuta a da celei una mie de cozaci o așa

pozițiune, încât fiecare centurie a lor să aibă efectul unui regiment românesc; iar gloata o lăasă a fi deocamdată numai spectatrice, călindu-se încet și de departe, ca într-o școală, pentru ocaziuni viitoare, cu focul luptei.

Formațiunea tactică a acestor unități prezenta trei linii, compuse fiecare, în proporțiuni diferite, din câte trei elemente separate: în centru stătea infanteria, la aripa stângă — cavaleria, la aripa dreaptă — cozacii.

Toate aceste elemente speciale erau prevăzute fiecare cu un element comun: artilerie.

Prin câteșitrele liniile treceau trei intervaluri de o lărgime egală: unul despărțind cavaleria de infanterie sau aripa stângă în centru, un altul tăiând infanteria sau centrul în două jumătăți, un al treilea despărțind infanteria de cozaci sau centrul de aripa dreaptă.

În intervalul din mijlocul infanteriei, între prima și secunda linie, stătea principele, încongiurat de garda personală, 500 voinici aleși din toată armata.

Acolo, la văzul oștii întregi, se înălța steagul cel mare al țării, cu capul unui zimbru înstelat pe de o parte și o cruce pe revers.

Compozițiunea fiecărei linii diferea de celelalte două prin putere, fiind cu atât mai tare în toate cu cât mai mult se apropia de sfera acțiunii inamice: cei mai mulți oameni și cele mai multe tunuri se îndeseau în prima linie, linia secundă era mai puțină și mai rară; proporțiunea mai scădea încă în linia a treia.

Astfel:

Prima linie număra 16 000 luptători, anume: 10 000 infanterie, 5 000 cavalerie, 500 cozaci și 500 garda personală.

Secunda linie număra ca la 9 300 luptători, anume: 6 000 infanterie, 3 000 cavalerie, 300 cozaci.

A treia linie număra ca la 6 200 luptători, anume: 4 000 infanterie, 2 000 cavalerie, 200 cozaci.

Prima linie avea 30 tunuri de câmp, secunda — 18, a treia — 12.

Dispozițiunea precisă a celor 80 obuziere e necunoscută, fiind însă mai mult decât probabil cum că o parte ocupa înălțimea predominantă ce se ridică pe țărmul lacului, la dreapta armatei moldovene, adică din partea cozacilor; iar rămășița va fi fost distribuită, ca și tunurile de câmp, în calcul de câte două pe regiment.

Prima linie era menită a inaugura lupta; secunda trebuia să re-nceapă pe prima la caz de retragere sau s-o susțină la caz de debilitate: a treia forma rezervă.

Această caracteristică a fiecărei linii îndeosebi implica luarea următoarelor măsuri necesare:

1. Prima linie fu dezvoltată în lungime, pentru a avea un front egal frontului inamic.

2. Prima linie avea între regimente și centurii intervaluri foarte mici, pentru a prezenta o rezistență compactă.

3. Liniiile a doua și a treia fură formate în coloane, pentru a putea păși mai în ordine la ajutorul liniei precedinți respective.

4. Secunda linie avea între regimente și centurii intervaluri mari, în care să se poată încadra la nevoie prima linie.

5. Linia a treia avea între regimente și centurii intervaluri și mai mari, în care să se poată încadra la nevoie prima și secunda.

6. Distanța dintre prima și secunda era mică, pentru ca sprijinul să poată fi mai grabnic.

7. Distanța dintre secunda și a treia era mare, pentru a păstra rezerva intactă de loviri proiectilelor vrăjmașe până la momentul trebuinței extreme.

În fine, afară de cele trei linii de mai sus, mai era o a patra linie, suplimentară, îndată la spatele rezervei, în care se afla parcul, cai, munițiuni etc., având la dos un lung brâu de coline, iar gloata la flancuri.

22. Această ordine primitivă de bătaie ni se pare a fi un cap d-operă de bun-simț militar: nu era cu puțință a profita mai bine de toate condițiile terenului și de marcata specialitate a diferitelor arme.

În privința terenului:

1. Un lac apărând într-un mod inaccesibil aripa dreaptă a oastei moldovene, Ioan-vodă, după un principiu foarte vechi în tactică, putu să-și strămute toată cavaleria la aripa stângă; unde, pe lângă forța-i numerică aglomerată, ea devenea groaznică iarăși prin un alt avantaj natural, prețios anume pentru acțiunea călărimii: șes.

2. La aripa dreaptă, asigurată prin pozițiunea locului și prin o nălțime garnită de artilerie grea, Ioan-vodă crezu prea de ajuns a lăsa numai o mână de cozaci, voinici devotați și care, fiind călări sau pedestri, după trebuință, lesne se acomodau cu tot felul de teren.

3. Știind că tătarii vor putea supraveni chiar în cursul bătăliei, lovindu-l din spate, Ioan-vodă și-l acoperi prin căruțele parcului și prin o ridicătură de teren, lăsând, din necesitate, mai descoperită numai cavaleria din aripa stângă, care însă, precum veți vedea, era să aibă un rol mai important numai la începutul luptei.

În privința armelor:

1. Ioan-vodă știu a se feri de o greșeală comună generalilor europeni din secolul XVI, și chiar mai târziu lui Gustav Adolf, care toți obicinuiu a amesteca armele la un loc, făcând monstruoase batalioane ecvestro-pedestre; în armata eroului nostru, din contra, cavaleria stătea la o parte, infanteria la o parte, cozacii — un fel de dragoni — iarăși la o parte.

2. Deși în Europa nu se stinsese încă uzul feudal din evul mediu de a planta în centrul armatei cavaleria, în care servea mândra nobilime și pentru care mojica pedestrimă abia avea dreptul de a forma aripe; deși o asemenea ordine se perpetuase, mai cu seamă la vecinii noștri unguri și poloni; totuși, Ioan-vodă, ghicind prin geniul său toate misterele artei militare moderne, nu se sfii a aborda o cale de tot opusă obiceiului: el puse infanteria în centru și cavaleria la aripe.

23. Studiind acum în chintesență întregul ordin de bătaie al armatei moldovene, lesne deducem următoarele trei puncturi principale:

1. Aripa dreaptă — cozacii — prin lac și prin tunuri era tare în privința defensivă.

2. Aripa stângă — cavaleria — prin șes și prin număr era tare în privința ofensivă.

3. Centrul — infanteria — așezat pe terenul accidentat cel mai propriu pentru această armă era gata a susține, ofensiv sau defensiv, pe oricare din aripele sale.

24. Mai înainte de a începe bătălia, Ioan-vodă mai urcă, pentru a doua oară, piscul de pe malul lacului și văzu, astă dată, toată armata turcă ieșind în ordine din văi.

Era o mulțime spăimântătoare!

Eroului tot însă nu-i venea a-și închipui că l-a trădat pârcalabul Ieremia Golia, acela căruia, — după sublima expresiune a lui Tacit, — el îi dase tot ce poate primi un supus!

În loc de a aresta pe criminalul, el se mulțumi cu scuzele sale; în loc de a-i tăia capul, el îi lăsă cea mai importantă operațiune a bătăliei.

La Waterloo Napoleon cel Mare crezu pe Grouchy!

25. Buciumii începură a cânta.

Răsună fiorul răcnet: „Ucide! ucide!”, rămas nouă, ca moștenire, de la vechii romani, care strigau în momentul atacului: „Feri! ferii!”

Planul lui Ioan-vodă, precum se putea judeca din însăși dispozițiunea armatei sale, în care una din aripele, cea stângă, concentrase în sine toată forța ofensivă, era de a începe bătălia în așa-numita *ordine oblică*, ca Epaminonda la mantinea, Cesar la Farsale, Gustav Adolf la Leipzig, Bonaparte la Marengo.

(26) Admirat deja în antichitate, acest gen de atac căpătă niște sufragie și mai ponderoase și se sancționează prin niște exemple și mai strălucite în timpii moderni.

Frederic cel Mare rezumă prețioasele avantaje ale ordinii oblice în următoarele câteva cuvinte:

1. „Cu o oaste mică înfrângi o oaste mare.

2. Lovești pe dușmani din partea de unde însuși te știi a fi mai tare.

3. Expui pericolului numai o porțiune din armată, restul conservându-se proaspăt”...

Ar putea crede oricine cum că eroul prusian justifică aci anume motivele eroului românesc!

27. Ioan-vodă comanda centrul.

Swierczewski — dreapta.

Stânga... pârcălabul Ieremia Golia.

28. Precum văzurăm, această din urmă trebuia să înceapă atacul.

Cele cinci regimente de cavalerie se aruncară asupra aripii drepte a turcilor.

Învecinatele cinci regimente de infanterie se mișcară înainte pentru a sprijini lovirea, amenințând centrul inamicului.

Dar vai!

Ioan-vodă vede infanteria retrogradând, iar cavaleria plecând steagul, ridicând cușmele pe sulite și trecând la dușmani.

În capul acelei cavalerii, — o mai repetăm o dată, — fu mascatul până atunci trădător, care, după ce vânduse păgânului trecătoarea Dunării, se grăbea acum a câștiga deplin prețul patricidului: fu pârcălabul Ieremia Golia.

29. Secolul XVI fuse fecund în cruzimi: Sânt-Bartelemi, domnia lui Ivan cel Groaznic, furorile Incuizițiunii îl împestritează ca niște pete de țigru.

Varietățile de pedepse, întrebuițate atunci mai la toate popoarele Europei, îți ridică părul, îți încrețesc fruntea și-ți încheagă sângele.

Dar nu fu, nu este, nu poate fi nici o penalitate destul de crudă pentru a corespunde cu fapta unui vânzător de patrie!

A împinge milioane de frați pentru secolii în abisul sclaviei este un atentat nu contra unui om, nici chiar contra unei singure națiuni, ci contra a zece, a douăzeci de popoare, ce se nasc unul după altul și se numesc generațiuni.

Crima este atât de monstruoasă, încât imaginațiunea se refuză a-i inventa o pedeapsă analoagă: penalitatea cea mai potrivită ar fi de a da mizerabilului viața Jidovului Rătăcitor, pentru ca să auză și să simță în curs de o miriadă de ani necurmatele blăsteme ale posterității.

Cain fusese sânt alături de pârcălabul Ieremia Golia!

30. O descurajare generală cuprinse pe moldoveni.

Numai Ioan-vodă conservă o frunte senină: el devenea cu atât mai mare cu cât mai mare devenea furtuna.

Turcii aşezară pe trădători denaintea liniei lor de bătaie.

„Iată vânzătorii noştri!” strigă Ioan-vodă, poruncind ca toate focurile, toate împuşcăturile, toate loviturile să fie aţintite spre acea parte.

Mişeii pieriră până la unul; curagiul renăscu în piepturile celor credincioşi.

Ioan-vodă înaintă cavaleria din secunda linie la locul celei trecute la duşmani, apropie cavaleria din rezervă, regulă din nou pedestrima, restabili orânduiala în toate...

31. Folosindu-se de momentana teroare a infanteriei moldovene şi păşind pe cadavrele trădătorilor, turcii ne atacară acum în *ordine conică*, adică mişcându-se cu centrul lor asupra centrului nostru şi aţintindu-şi aripele.

Ei sperau a rumpe armata română în două.

Ioan-vodă era gata.

Toate tunurile fiind deocamdată descărcate, el formă planul de a lua din coaste conul cel înaintat al păgânilor, poruncind cozacilor să-l lovească cu puştele din dreapta, pe când cavaleria cea re-noită din stânga îl strângea cu suliştele, iar infanteria din centru ploua nouri de săgeţi.

Turcii dederă jos.

Retrăgându-se, intenţiuna lor era de a trage pe moldoveni asupra bateriilor ascunse după coline.

Ei uitară că Ioan-vodă, fost amic al vizirului Mehmed-Socoli, cunoştea toate fineţile tacticii otomane.

După o scurtă goană, moldovenii primiră ordinul de a reveni înapoi în şiruri strânse.

Turcii nu puteau presupune că Ioan-vodă să le fi pregătit lor întocmai aceeaşi embuscadă în care ei nu reuşiră a-l ademini pe dânsul.

Aşadară, văzând retragerea noastră, ei se aruncară din nou. Deodată, şirurile moldovenilor se desfăcură în laturi şi, demascând artileria, fulgerară, ameţiră, alungară pe inamic.

Două atacuri fură respinse.

Neștiind ce să mai facă, turcii năvăliră pentru a treia oară, acum cu toată linia lor de bătaie, silindu-se a încongiura mica oaste românească...

32.

Zbor topoarele-aruncate,
Zbârnâi arcele-ncordate,
Și săgețile ușoare
Nourează mândrul soare.
Caii saltă și nechează,
Lupta urlă, se-ncleștează,
Și barbarii toți grămadă
Morții crude se dau pradă!
Zece cad, o sută mor,
Sute vin în locul lor;
Mii întregi se risipesc,
Alte mii în loc sosesc!
Dar viteazul cu-a sa pală
Face drum pîntre năvală,
Și pătrunde prin săgeți,
Că-i român cu șapte vieți!
În zadar hidra turbează,
Trupu-i groaznic încordează,
Geme, urlă și crâșnește,
Și-mpregiur se-ncolăcește,
Fiul Romei se aprinde,
Hidra-n mâine-i o cuprinde,
Ș-o sugrumă, și o sfarmă,
Ș-o învinge, și o darmă...*

33. După un potop de sânge din îmbe părțile, turcii, respinși pentru a treia oară, fură goniți cu atâta înverșunare, încât garnizoana otomană de la Isakcia, pe malul opus al Dunării, în mică depărtare de la câmpul luptei, văzând neregulata lor mișcare îndărăt, crezu bătălia de tot pierdută și rupse la fugă.

* Autor: Vasile Alecsandri.

34. Pentru înlesnirea memoriei, rezumăm aci, prin câteva cuvinte, într-un mod plastic, tot mersul acțiunii în această primă fază a bătăliei, rămasă în avantajul lui Ioan-vodă.

Liniiile duble semnifică armata inamică; acele simple pe ai noștri.

1. Aripa stângă moldovenească, susținută de jumătatea centrului, atacă aripa dreaptă a turcilor;

2. Centrul inamic, susținut de ambele sale aripi, atacă centrul moldovenilor;

3. Ambele aripi moldovene atacă din coaste centrul turcilor;

4. Ambele aripi turce atacă pe ambele moldovene;

5. Toată linia de bătaie a turcilor atacă pe acea a moldovenilor.

35. Apoi, analizând în detaliu muvamentul corpurilor moldovene pe câmpul bătăliei, noi admirăm, mai ales, preciziunea și apropozitul momentului când, după al doilea atac din partea turcilor, aripele noastre, precum arătarăm, își despică rășirurile, golind focul artileriei: o evoluțiune foarte grea în genere, iar mai cu seamă în retragerea unei cavalerii.

Până atunci turcii se credeau oarecum numai ei singuri capabili de a opera această artistică mișcare, pentru care se exercitau în specie din timpii cei mai depărtați, socotind-o ca pe unul din principalele resoarte ale propriei lor tactice, prin care câștigaseră mai multe victorii strălucite asupra creștinilor, între altele pe acea de la Mohacs.

Văzurăți cum că moldovenii lui Ioan-vodă îi întrecură până și în această privință!

36. După ultimul atac și dezordinata respingere a păgânului, să fi avut eroul nostru o călărime proaspătă, adică să nu-l fi părăsit la începutul bătăliei, prin trădara pârcașului Ieremia Golia, cele mai alese cinci regimente de cavalerie, victoria era completă.

O dată întorși la fugă, turcii trebuiau goniți fără un minut de zăbavă: linia lor de bătaie, alungată și tot lovită cu furie, s-ar fi răsturnat peste celelalte linii, deja descurageate; iar neputința

de a scăpa peste Dunăre ar fi topit într-o clipă toată armata, prin fierul românilor și prin undele fluviului.

Dar lipsit de floarea și cea mai mare parte a cavaleriei sale, mica rămășiță fiind stoarsă de oboseală, ce oare putea face marele erou al Molodvei?

37. Și, cu toate astea, oricare va fi de aci înainte rezultatul final al bătăliei, analele militare trebuie să admire cu entuziasm pe acela care, înfruntând o armată de trei ori mai numeroasă, fiind în trei rânduri vândut, după ce susținuse trei atacuri teribile, tot încă părea a fi el învingător.

38. Obosiți de crâncena luptă, turcii se opriră; moldovenii se puseră la repaos din dosul tunurilor.

„Și așa stând și privind unii la alții — zice cronicarul Urechea — a dat o ploaie mare de a muiat praful cel de pușcă, de unde aveau moldovenii nădejde de ajutor“.

Precum văzurăm, numai prin inafanterie și, mai ales, prin artilerie loan-vodă întrecea pe turci, contrabalanțând grozava disproporțiune a forței numerice.

Infanteria era ostenită; artileria fu abimată.

Elementele se uniră cu trădătorii!

39. Ploaia domolind praful, și împrăștiind fumul ce s-au fost rădicat de sub picioarele luptătorilor, cai și oameni, și din detunetele artileriei, turcii se încredințară acum limpede de toată puținătatea armatei lui loan-vodă.

La aripa dreaptă, ei văzură o adevărată miniatură; numai vreo câteva sute de cozaci, pe care îi apăraseră până atunci formidabile bătălii, dar în urma ploaiei nu-i mai apăra nimica.

Astfel, cei 20 000 de turci care formau aripa stângă a păgânilor se grăbiră a se azvârli cu toată furia siguranței asupra vitejilor aliați ai lui loan-vodă.

Contra acestei inundațiuni de brațe stăteau peste tot 300 de cozaci: 900 căzuseră morți mai nainte în cursul bătăliei.

Erau 70 de turci pe un singur cozac.

40. Spre culmea fatalității, sosește în același moment Adel Ghirai cu 100 000 de tătari, realizându-se nenorocirea pentru a cărei înlăturare loan-vodă pripise a da bătălia cu o oră mai nainte.

Pe când aripa dreaptă a armatei turce năvălește din față asupra restului cavaleriei noastre din stânga, tătarii trec terasa din dosul moldovenilor și lovesc dindărăt.

Nu aveam în totul nici 5 000 de călărași, care, puși între două focuri, simțiră acum o sută de brațe rădicate asupra fiecărui cap!

41. Cozacii aveau puște, se sprijineau de o parte de țărmul lacului, de cealaltă de infanterie, și erau atacați numai din față: ei rezistară contra aripii stânga a păgânilor.

Cavaleria moldovenească, lipsită de armă de foc, având o coastă descoperită și fiind atacată totodată din față și din dos, de tătari și de aripa dreaptă a turcilor, nu era chip a rămâne pe loc.

42. Infanteria se conservă până acum din trei cauze:

1. prin pozițiunea-i centrală, care nu permitea inamicului a o distruge mai înainte de a fi nimicit aripele;

2. prin parcul ce-i acoperea dosul, apărând-o de năvala tătărimii;

3. prin naturala-i stabilitate în comparațiune cu esențiala mobilitate a unei cavalerii.

43. Gloata scăpă furișându-se printre căruțe.

44. Rămas numai cu infanteria, cozacii și gloata; pierzând o aripă întreagă; părăsindu-l orice speranță, orice posibilitate de victorie, ce oare mai putea întreprinde Ioan-vodă?

În acest moment i se arătă la lumină toată mărimea de suflet.

El ar fi putut să-și scape propria sa viață.

Străvestit într-o haină țărănească, încălecând pe un mândru cursier domnesc, nimic nu era mai lesne decât a ieși pe din dosul armatei, a ocoli lacul Cahulului în direcțiunea Prutului, pe unde nu pătrunseră încă inamicii, a trece în Moldova și a fugi d-aci în Polonia, recurgând acolo la ospitalitatea lui Laski sau a principelui Ostrogski.

Cine știe dacă, în cursul timpului, el nu se va fi reconciliat cu Poarta otomană?

Cine știe dacă nu va fi adus din Polonia, ca Lăpușneanul sau ca Despota, o nouă armată, cu care să-și recucerească țara...

Ei bine! aceste impulsuri egoistice, deși au putut străbate în pieptul unui Pompei sau Carol XII, totuși, nu-și găsiră loc în sublimul cuget al lui Ioan-vodă.

A scăpa rămășițele armatei moldovene, fără a se gândi un minut la sine însuși, sau dacă nu, apoi cel puțin a pieri cu glorie dempreună cu iubita patrie... numai una din aceste două putea alege restrănepotul mumei lui Ștefan cel Mare, care învăța pe fiii săi *că paserea în cuibul său piere!*

45. Tătarii, împinși de nenfrânata lor lăcomie, purceseră în goană după împrăștiata cavalerie, compusă din boieri și boiernași, adică, mai bine zicând, din blăni de samur, din săbii cu pietre scumpe, din lanțuri de aur.

Această capitală imprudență eliberând deocamdată spatele armatei moldovene, Ioan-vodă — minte limpede în împregiurări turburi — se grăbi a profita de greșeala vrăjmașului.

El descalecă de pe cal, pedestrește pe cozaci, grupează gloata cu infanteria și, strigând eroicele resturi ale oștirii sale: „Fraților! cază capul meu unde vor cădea capetele voastre!”, face un atac atât de furibund, încât apucă de la turci artileria lor, o strică pentru ca să nu le mai poată servi și-i lasă înlemniți de amețală și uimiți de admirațiune!

Cu propriile sale mâini, în furia aceluia moment suprem, el trase din mijlocul păgânilor un tun de cele mari: atât de colosală era puterea fizică a acestui Ercule român.

Apoi formând o compactă, nestrăbătută coloană, moldovenii se retraseră până la apropiatul munte, pe vârful căruia fumegau ruinele satului Roșcanii, ars cu câteva minute mai înainte de către urdiile tătare.

46. Ultimul atac, mai înainte de a se retrage, ca și toate celelalte manevre ale acestei memorabile bătălii, este un strălucit testimoniu de știință militară.

Mult mai în urmă, ilustrul Montecuculli zise:

„Cată să ataci pe dușmani cu o violență extraordinară mai cu seamă atunci când voiești a te retrage.”

Plecați dară fruntea denaintea lui Ioan-vodă, care înțelesese aceasta la 1574, în momentul cel mai desperat al unei bătălii

deja pierdute, nu denaintea lui Montecuculli, care rumega cu un secol mai târziu în liniștea cabinetului!

47. Din aproape 35 000 de oaste, eroul rămase abia cu 7 000.

Cel puțin 20 000 de români au căzut într-o jumătate de zi, apărându-și cele trei idoluri, pe care le recomandase odată marele Ștefan în instrucțiunile sale militare: Crucea, Țara și Steagul!

48. Scriind aceste rânduri în singurătatea nopții, când misterul naturii și tăcerea oamenilor duc imaginațiunea departe, departe — la ceea ce nu mai este sau ceea ce nu este încă, uitând prezentul și confundând într-o rază trecutul și viitorul — mă cutremură bătaia inimii, mă arde focul capului, mă furnică prin sânge fluvii de forță, mă electrizează o șoaptă ce vine nu știu de unde, din mine sau din afară: „mare e Românul!”

Dar deodată se aude trosnetul unei birje zdrobind pavelele stradei; mă arunc la fereastră; luna întinde o melancolică lumină; un june cu mânuși albe, cu geam la ochi, cu havana în gură, se întoarce palid de oboseală după o petrecere nocturnă...

49. Așezându-se printre dărămături, Ioan-vodă ocoli cu șanțuri platoul muntelui; puse în fața inamicului, în giurul așa-numitei „creste militare” (*crête militaire*), adică pe linia cea mai înălțată a pogorâșului, pe cei mai buni arcași și pușcași; îi întări prin o secundă linie; și, în fine, formă o rezervă, pentru a susține la caz de trebuință puncturile cele mai amenințate.

Cu apropierea nopții turcii și tătarii, unii revenind din zăpăceală, ceilalți din goană după fugărita cavalerie, blocară noua tabără a lui Ioan-vodă.

Războaiele franceze în Algeria probează până astăzi cât de greu este a ataca o înălțime chiar lipsită de fortificațiuni și apărată de un mic număr de beduini; cu cât dară mai tare era pozițiunea moldovenilor, plantați pe un munte șanțuit, grupați în număr de mai multe mii de cei mai bravi și unind avantajele înălțimii cu niște avantaje nu mai puțin prețioase ale ruinelor: „atacul unui sat costă prea mulți oameni”, zicea Frederic cel Mare.

Mai adăugați că Ioan-vodă, în ultimul său atac, stricase o mare parte din artileria turcă; iar câte tunuri le mai rămâneau bune, toate își pierdeau în zadar gloanțele printre zigzagurile ruinelor, fără a nimeri pe moldoveni, pe când aceștia, din contra, ținând dintr-ascuns și în liniște, trimiteau păgânilor cu fiecare descărcătură un singur mesaj de moarte.

50. Istoricii acuză pe Ioan-vodă de a-și fi ales o pozițiune fără apă și de a nu fi luat nici o măsură pentru a și-o procura prin mijloace artificiale.

Acuzațiunea e bazată pe necunoștința localității:

1. În tot cuprinsul Bugeacului apa e aproape tot atât de rară ca și în centrul Africii.

2. Căutând izvoare pe vârful unui munte, trebuia săpat pământul până la o adâncime foarte mare.

3. Chiar reușind în asemenea azardoasă și grea operațiune, o fântână n-ar fi ajuns pentru îndestularea a 7 000 de oameni...

51. În curs de trei zile și trei nopți Ioan-vodă respinse toate atacurile a 200 000 de păgâni.

Lipsiți de o picătură de apă, moldovenii așteptau venirea nopții pentru a întinde petice de pânză deasupra ierburilor: ei își ungeau buzele cu rouă!

Adesea cu Ioan-vodă în frunte, o seamă ieșeau din șanțuri, se repezeau cu turbare asupra celor mai expuse posturi inamice, tăiau, măcelăreau, doborau toate dinaintea lor, și apoi, crunți de sânge, se întorceau cu mulțumirea lui Ugolino din infernul lui Dante când roade capul vrăjmașului său Ruggieri!

52. În cursul acelor trei zile și trei nopți, demne de timpul lui Orațiu Cocles, Ioan-vodă, să se fi gândit el cât de puțin la propria-i siguranță, scăpa.

Vorbind turcește ca un turc, el putea trece în crepuscula serii chiar prin mijlocul păgânilor, precum deja făcuse odată Țepeș.

Dar toate demonstrează că eroul nostru, groază numai pentru păgâni, pentru ciocoi, pentru călugări, își iubea țara mai mult decât pe sine însuși.

53. În a patra zi turcii încep a parlamenta.

Ioan-vodă arată celor trimiși tăria pozițiunii sale și numărul vitejilor ce-i mai rămân.

„Precum vedeți, — le zice el, — sunt în stare de a mai susține lupta.”

Apoi le propune următoarele trei condițiuni:

1. Mâna dușmanilor să nu se atingă de ostașii moldoveni, care să fie liberi a merge pe la casele lor, fără a fi prigonii vreodată pentru trecut de către viitorul domn al Moldovei.

2. Cozacia să fie lăsați a se întoarce la țara lor.

3. Însuși principele să fie trimis, viu și nevătămat, d-a dreptul la sultanul Selim...

54. Păgânii primiră tractatul.

Condițiunile fură jurate de șapte ori de către beglerbeiu Ahmed-pașa și de șapte ori de către Petru cel Șchiop, devenit în fine în realitate domn al Moldovei.

Ahmed-pașa le jură de șapte ori pe cartea lui Mahomed.

Petru cel Șchiop le jură de șapte ori pe cartea lui Crist...

55. Cu lacrimi în ochi, fără a putea vorbi de emoțiune, Ioan-vodă se despărți de credincioșii săi tovarăși.

Cozacilor, oameni străini, veniți a servi pentru plată, el le lăsă toate sculele ce avea lângă sine.

Moldovenilor, frați ai săi, care se luptau pentru libertatea patriei, le lăsă suvenirul de a le fi fost un mare domn și vaga speranță de întoarcere a sa la domnie...

Eroul era convins că va reuși prin profunda-i diplomație a recâștiga grațiile sultanului Selim, precum altădată, tot într-o asemenea situațiune, Petru Rareș, numai prin bărbăteasca-i elocvență, reușise a împlânzi mânia sultanului Suleiman.

Oamenii mari nu desperă nici chiar pe insula Elba!

Până atunci — adio!

Cozacia plâneau; moldovenii nu puteau plânge: excesul durerii seca izvorul plânsului.

56. Capitulațiunea de la Roșcani amintește o altă, încheiată tot cu turcii, nu mai departe decât cu vreo trei ani mai nainte, pe când însuși Ioan-vodă petrecea încă în Constantinople.

După o eroică apărare a cetății Famagusta la Chipru, comandantul Bragadino, redus nu prin arme, ci prin foamete, impusese păgânilor condițiunea de a permite garnizoanei o liberă retragere.

Seraskirul turc iscălise fără greutate, și tot fără greutate se grăbi a-și călca iscălitura: după deșertarea cetății, viteazul Bragadino și floarea juneții venețiene pieriră în torturi.

Cunoscând dară perfidia otomană, Ioan-vodă nu se mulțumi cu o simplă iscălitură a pașalelor: el ceru și dobândi, ca garanție, un septuplu jurământ, mahometan și creștin, din partea lui Ahmed-pașa și din cea a lui Petru cel Șchiop, de la inamic și de la rival...

Ei bine, prin aceasta tratatul deveni el oare mai sacru?

57. Povestirăm trădarea, să povestim sperjuriul.

58. Pe lângă persoana lui Petru cel Șchiop, pentru a-l instala cu firman — o inovațiune nepilduită până atunci în Moldova — se afla capigibași sau prim-ușierul Porții otomane, un personaj de deja important, dar care mai în urmă ajunsese și mai sus, vizir, ginere și cumnat al sultanilor...

Era Scipione Cigala, dintr-o familie aristocratică neapolitană, renegat sub numele de Djigala-zade: un june moale, desfrânat, nestatornic, mâncăcios, bețiv... dar cu atât și mai puternic la curtea unui sultan ca Selim II.

Când Ioan-vodă intră în cortul beglerbeiului, Ahmed-pașa era încongiurat de ieniceri, agale, bei, sangiaci, care toți se îmbulzeau să vadă pe teribilul erou de la Jiliște, Brăila, Lăpușna, Bender...

Seraskirul începând cu mustărari, Ioan-vodă îi răspunse cu toată demnitatea unui principe că, pe baza capitulațiunilor sale, el nu are a da seamă decât numai când îl va fi întrebat însuși sultanul.

Mândria viteazului înfioră pe musulmani; dar grandoarea-i se părea a fi înlănțuit brațele lor: ei se uitau nedumeriți unul la altul, îndemnându-se care de care a da prima lovitură, și nimine nu cuteza... trebuia un apostat; trebuia un om îndobitocit prin excesul banchetelor și un dobitoc amețit prin

furia opiului: trebuia un monstru pentru a face un asemenea pas contra onoarei și contra jurământului.

Acel monstru fu căpigibași Djigala-zade.

59. Munteanul Petru cel Șchiop aduse armele păgânilor asupra eroului Moldovei.

Italianul Scipione Cigala îi înfipse cuțitul în inimă.

Un muntean, un italian, un moldovean.

Se sfâșiau frații: râdea otomanul, zâmbea neamțul, se pregătea a rânji muscalul.

60. Când gigantul fu căzut sub perfidul pumnar al neapolitanului Cigala, ienicerii, îmbărbătați prin inițiativă, se azvârliră asupra victimei, tăiară majestosul cap ce-i speria mai deunăzi până și-n taina visurilor și-l înălțară pe o sulită.

Apoi temându-se, poate, ca un al doilea cap să nu răsară cumva pe desfiguratul corp, ei legară trunchiul martirului de coadele a două cămile, care, gonite în direcțiuni opuse, îl rupseră în hidoase fragmente.

61. După ce finitul spectacolului le răcise mințile, păgânii nu putură a nu recunoaște propria lor nulitate în alăturare cu sublimul eroism al mortului.

Crezând că virtutea lui Ioan-vodă își va fi avut izvorul în oasele din care fusese țesut și în sângele ce-i circulase prin vine, ei își împărțiră între sine, ca moaște, fărâmurile acelor oase și-și înfruntară săbiile în acel sânge, rugându-se lui Allah ca să le dea și lor tuturor inima principelui român!

Călăii purtau pizma jertfei lor.

62. Cât timp a trăit Ioan-vodă, turcii, boierii și călugării nu-l sufereau deopotrivă.

După ce murise, inamicii străini se arătară mai generoși decât inamicii casnici.

Pe când ienicerii se puseră a adora rămășițele viteazului, ciocoi cei cu ișlice și cu comanace crezură sosit momentul de a-și bate în fine joc de acela denaintea căruia ei nu îndrăzneau până atunce să ridice ochii de la pământ.

Pentru a-i răpi chiar gloria postumă, ei răspândeau acum în popor odioasa anecdotă cum că în momentul când îl

rumpeau cămilele Ioan-vodă să fi zis: „Ah! caută că eu multe feluri de morți groaznice am făcut, iar caznă ca aceasta n-am știut să fac!”

Dar cine oare să fi putut rosti această barbară și atroce glumă: capul cel lipsit de trunchi? sau trunchiul cel lipsit de cap?

Nu pentru prima și nu pentru ultima oară o neputincioasă ură inventa absurdități!

63. Cronicarul Urechea — o mai ziserăm deja nu o dată — este un echo al partitului aristocratic.

Așadar, el nu numai profanează prin satiră ultimele divine momente ale lui Ioan-vodă, ci încă se încearcă a scuza mârșava trădare națională a pârcălabului Ieremia Golia.

Când vine vorba de vânzarea trecătorii Dunării, analistul-cocon declamă cu un aer de criminală inocință: „Cu greu este celor puțini a opri pe cei mulți și celor slabi pe cei tari; căci trecând întâi puștele cu ieniceri și cu pedestriimea să apere vasele, aci și toată alaltă oaste turcească a sosit, unde văzând Ieremia pârcălabul că nu-i poate opri, s-a întors...”

Când ajunge la defecțiunea celor cinci regimente de cavalerie, el se ferește măcar de a menționa numele pârcălabului Ieremia Golia, alunecând numai în treacăt următoarea frază obscură și diminutivă: „La începutul războiului zic că o seamă de moldoveni să se fi închinat la turci”...

Înșiși cronicarei otomani sunt mai români!

64. După măcelul de la Roșcani, Petru Șchiopul se grăbi a trimite caimacam la Iași, ca să-i păzească tronul, pe unul din mizerabilii vânzători ai lui Ioan-vodă, stolnicul Bilăe, înălțat acum la demnitatea de mare vornic al Țării de Jos, ocupată până atunci de bravul Dumbravă.

65. Nu numai vitejii de la Cahul, nu numai „frații de cruce” ai lui Ioan-vodă, dezarmați prin jurământ și măcelăriți prin sperjuri, avură soarta de a pieri, ca tâlharii cei osândiți la moarte, fără a se putea apăra; nu! nu numai pe țărmiile Cahulului și pe ruinele Roșcanilor curse cel mai pur sânge și căzură cele

mai nobile capete ale Moldovei; nu! „S-au pornit tătarii în pradă peste toată țara — zice cronica — cât n-a fost niciodată mai mare pustietate decât atunci; că pre toți i-au cuprins pe la casele lor fără grijă, unde până astăzi între Prut și între Nistru de atunci a rămas pustietate, de nu s-a mai împlut de oameni...”

Petru cel Șchiop, în fruntea urdiilor păgâne, privea cu o sacrilegă nepăsare cum inamicii românilor și ai Crucii îi așterneau până la lași o cale domnească de purpură din sânge și arcuiri triumfale din capetele moldovenilor.

66. Moartea lui Ioan-vodă fu semnal de pierdere pentru trei miniștri, credincioși până în fine luceafărului libertății naționale:

Vintilă-vodă,
Vornicul Dumbravă,
Episcopul Isaia Rădăuțeanul.

67. Fostul principe muntenesc, alungat dimpreună cu fratele său Petru cel Șchiop, expedi acum o armată turcă să cuprinză Bucureștiul.

Deși Vintilă-vodă nu avea lângă sine decât pe viteazul vornic Dumbravă cu o mână de moldoveni, totuși, lupta, încinsă pe câmpia unde este astăzi Radu-vodă, fu atât de cruntă, încât învingătorul crezu de cuviință a-i eterniza memoria, zidind o biserică pe locul bătăliei și înființând o serbare anuală, rămasă până astăzi sub numele de „Moși”.

O victorie, o biserică, o serbare care ne aduc aminte de rușinea discordiilor române!

68. Vornicul Dumbravă reușise a scăpa în Transilvania, având noblețe de a căuta refugiu la generozitatea unui inamic ale cărui oști se luptară contra moldovenilor în bătălia de la Jilște.

Un erou muntean fu trimis pentru a cere moartea unui erou moldovean: Ivașco Goleșcu mijloci extradițiunea vornicului Dumbravă.

Ce infamie, ce timpuri, o, Doamne!

Călcând acele legi, care prin sublimul lor meritară ca oamenii să le numească divine, Ștefan Batori, beiful transilvan,

dede pe Dumbravă, legat la mâini și la picioare, în dispozițiunea ambasadorului muntenesc.

Sosind la București, demnul tovarăș al lui Ioan-vodă fu descapitat.

69. Vlădică Isaia Rădăuțeanul nu întârzie a fi scos din scaunul episcopal de către Petru cel Șchiop; de atunci încoace numele său, ilustrat un moment prin negociațiuni diplomatice cu Polonia și cu Moscovia, dispăre pentru totdeauna din analele țării...

70. Nu putem trece cu tăcerea, în acest dureos martirologiu, pe bravul Swierczewski.

Fără a fi fost român, el merită să-l punem și pe el în numărul sâniților: epitet ce poporul nostru îl dedea în vechime nu ipocriziei ascetice, ci numai apărătorilor țării.

După bătălia de la Cahul, Swierczewski nu mai apare pe scena istoriei: product al geniului lui Ioan-vodă, el se stinse o dată cu creatorul său...

71. Cellalt cozac, marinarul Pokotilo, învingătorul de la Akkerman, după ce se văzuse în imposibilitate de a apăra el singur trecerea Dunării contra colosalei armate otomane, lăasă portul Galațiului, unde se ținuse în embuscadă, și... nu-i găsim urme în istorie!

72. Mai pieri atunci, pieri fără de veste, o ființă gingașă, de care n-am vorbit nimic în tot cursul acestei tragedii, pline de caractere sau prea mari, sau prea mici, dar numai bărbătești: îi rezervam pateticul finalului.

Era o femeie care iubea atât de mult pe Ioan-vodă, încât îl întovărășea în toate bătăliile sale, dempreună cu un prunc de țâță...

Nu vă mândriți, româncelor: era o străină, o săsoaică, un blond și melancolic căpșor german din Transilvania.

În focul ultimei lupte, cuprinsă de acel presimțământ profetic ce însoțește totdeauna un amor profund și pur, — fie acel amor pentru un bărbat, pentru o patrie sau pentru însuși Dumnezeu! — „ea nu lăsa pe Ioan-vodă — zice cronica țării — să stea între oastea cea călăreață, temându-se să nu-l viclenească boierii!”

Câzând prizonieră, văduvă a fericirii sale, condusă în robie la Constantinopole, ea se evaporază din istorie, după expresiunea poetului:

Ca o fantasmă dragă, ce-n vise lungi și rele,
Trecând printre morminte, șoptește: am trăit!...*

Sugarul său, născut așa zicând pe un câmp de bătălie, crescú în haremul unui pașă.

Peste douăzeci și cinci de ani, Turcia, sigură că natura părinților degenerase cu desăvârșire în această rămurea transplantată a unui neam eroic, îl trimise domn în Țara Românească.

El domni ceva peste un an, nu făcu nimic și abia figurează în cronice sub porecla de „cel Surd”.

În adevăr surd, surd la vocea măreței sale origini: fiu desnaturat al unui tată erou și al unei mame eroine, mai purtând spre deriziune numele strămoșesc al marelui Ștefan!

Bruma sclaviei ucide în rădăcină chiar florile cele mai alese.

73. De la amorul nelegitim, dar pasionat și poetic al junei germane, să trecem la călduța proză a căsătoriei lui Ioan-vodă cu fata marelui boier Lupea Huru.

Văzurăm că doamna, dempreună cu fiu-său Petru, declarat prin votul țării moștean al tronului moldovenesc, refugise contra neliniștii războiului la marginea Poloniei, după mureii formidabilului Hotin.

Însuși socrul princiar comanda cetatea, ca unul ce avea un interes personal în mântuirea fiicei sale și a coronatului său nepoțel.

Familia celor mai însemnați boieri cautară siguranța lor pe lângă familia domnească.

Ajungând știrea despre calamitatea de la Cahul, ei cu toții trecură Nistrul, ducând cu sine tezaurul princiar, însoțiți de 200 nobili poloni, care se grăbiră a forma o frumoasă escortă

* Autor: Dimitrie Bolintineanu.

în giurul nefericitelor românce, și familia domnească se retrase la moșia unui magnat, vechi amic al lui Ioan-vodă.

În zadar Turcia ceruse în mai multe rânduri extraditațiunea fugarilor, mai ales a principesei cu copilul și cu bogățiile lui Ioan-vodă: ospitalierul magnat, credincios suvenirului amicitiei, respinse toate stăruințele Porții otomane și chiar ale regelui polon, până ce, în fine, fiind amenințat, el se căsători cu văduva eroului moldovenesc, și numai așa o putu scăpa de robia păgână.

Doamna Moldovei deveni soția lui Cristof Strus.

Pe lângă prestigiul său de mântuitor, noul bărbat al văduvei lui Ioan-vodă avea o calitate ce-l făcea demn de o asemenea însoțire: el se trăgia dintr-o familie atât de eroică, încât în Polonia devenise proverbial că fiecare Strus moare pe câmpul bătăliei.

Douăzeci și patru din acest neam pieriră în lupte cu păgânii.

Peste treizeci de ani, fiastrul lui Cristof Strus, eredele lui Ioan-vodă, strângând o mână de cozaci, năvăli în Moldova ca să cuprindă tronul părintesc, pe când domnul Aron-vodă se afla atunci dus la Constantinopole: după o domnie de două luni, neputând să reziste unor forțe centuple, el fu silit a se întoarce în Polonia, fu arestat și trimis în exiliu la fortăreața Marienburg.

Prin un azard curios, tot acolo în exiliu și-a fost petrecut junețea un strămoș și omonim al său, faimosul Petru Rareș.

74. Așa finiră cele două femei și cei doi fii ai lui Ioan-vodă.

75. Voind a încheia acest registru mortuar, îmi tremură mâna, ca și când prin descrierea crimelor aș resimți eu, în locul ucigașilor, remușcările conștiinței!

Puțin în urma bătăliei de la Cahul, un străin vizită Bucureștiul.

Pe poarta palatului domnesc el văzu expuse două domnești capete.

Unul, de curând secerat, conserva încă ceva sufletească, asemenea undei de care atingându-se în zbor aripa unei păsări întipărise în ea pentru o clipă o vagă mișcare.

Cellalt, cosit de demult și adus de departe, livid, fix, speria prin un aer de ironie mortală, nu din astă lume, ci din niște sfere superioare: teribila expresiune a capetelor moarte de pânzele lui Caravaggio!

Acele două infernale trofeuri erau capul lui Vintilă-vodă, domnul Țării Munteneste, și capul lui Ioan cel Cumplit, domnul Moldovei...

Frați până la moarte, frați după moarte: adevăratul simbol de unire!

V
DUPĂ EL...

*Tak stróny lutni od tengiergo ciosu
Zabrzmia i penkna: zmieszanemi
dzwienki*

*Zdaja sie glosic poczatek piosenki,
Ale jêj konca nikt sie nie spodziewa.
Astfel coardele alăutei, lovite prea tare,
răsună și plesnesc: confuzul son se pare
a promite abia începutul cântecului,
dar nimene nu se mai așteaptă a-i auzi
sfârșitul...*

MICKIEWICZ, Konrad Wallenrod

1. Era anul 1577: trei ani de la pieirea lui Ioan-vodă.

Pe tronul Moldovei, după ce și-l cumpărase cu un tribut îndoit și cu pâraie de sânge românesc, domnea în liniște, ca într-un cimitir, Petru cel Șchiop, încungiurat de ciocoi, care îl numeau „matcă fără ac”, și de călugări, care îi admirau cunoștințele în astronomie și în muzică.

Țăranii nu aveau ce mânca.

Visteria era seacă.

Ienicerii, care formau garda princiară, erau stăpâni prin orașe și prin sate.

Deodată sosește un curier: cozacii se pregătesc a trece Nistrul, având în fruntea lor pe un frate al lui Ioan-vodă...

2. Mult poate un nume!

La Roma era de ajuns ca un Commod sau un Eliogabal să se numească Antonin pentru ca pe dată tot imperiul să-i aclame cu entuziasm, aducându-și aminte de fericii timpi sub Antonin cel Piu și sub Marc-Aureliu Antonin!

În ochii francezilor, unul din cele mai mari merite ale lui Napoleon III fu calitatea sa de nepot al lui Napoleon I.

Judecați dară de impresiunea produsă asupra moldovenilor prin vestea venirii unui frate al neuitatului martir de la Cahul!

3. Pretendintele era fiul armenței, mumei lui Ioan-vodă; însă fiu din un alt tată, un tată nedomn și chiar neromân.

Dacă boierii și călugării imputau ca o crimă originea armenescă numai maternă a lui Ioan-vodă, apoi cu cât mai pronunțată cată să fi fost aversiunea lor pentru acest frate, nu fiu domnesc, armean și de pe tată și de pe mamă!

Prima așezare a armenilor în Moldova fuse anterioară descălecării așa-numitului Dragoș-vodă; dar în curs de trei secol de emigrațiune mica lor colonie nu știu a se întruni cu românii; ea rămase diferită prin religione, prin limbă, prin obiceiuri, prin ocupațiuni, prin încuscri.

Din această cauză, moldovenii priveau totdeauna cu un dispreț suprem pe laborioșii armeni, acufundați cu totul în negoțul lor, numindu-i *păgâni*, și bisericii lor zicându-i *capişte*.

Ei bine! un armean, un paria al societății moldovene fu primit acum cu brațele deschise, numai pentru că avusese aceeași mamă cu nemuritorul erou al României!

4. Carabied Serbega — așa-i era numele armenesc — e cunoscut în cronicile noastre sub porecla de Ioan Creșul, după caracterul părului, iar în anele cozace sub cea de Ivan Potcoavă, fiindcă frângea între degete potcoava de cal.

Nalt, bine făcut, având o forță extraordinară, brav până la temeritate, acest domn, adevărat frate cu Ioan-vodă, fugind în urma catastrofei de la Cahul, își găsisse un refugiu peste Nistru.

Antipatiile sale și ale cozacilor erau comune: îi însuflețea deopotrivă același simț de răzbunare contra păgânilor.

Așadară, în curând Potcoavă își câștigă un renume teribil care răsuna până-n fundul Moscoviei și până la haremurile Stambulului; vitejiile sale contra turcilor din Bugeac și a tătarilor din Crâm îl făcură groaza mahometanilor și „Roland” al poeziei slavo-orientale!

Născut și crescut în Moldova, frate al unui mare domn moldovenesc, el se scârbea de numele de armean și se fălea cu acela de român, pe temei că e român oricine voiește și simte românește: la anticii noștri străbuni doi împărați din cei maieminenți, Traian și Alexandru Sever, a fost unul — barbar din Spania, cellalt — barbar din Siria...

Astfel, gloria personală a lui Potcoavă măgulea amorul propriu național al moldovenilor, care își atribuiă și aveau cuvânt de a-și atribui loruși cu mândrie victoriile înstrăinatului viteaz, și figura lui apărea cu atât mai mare cu cât mai mult o exagera faima depărtării și cu cât mai mică se vedea de aproape carecatura domnească a lui Petru cel Șchiop...

5. După fatala bătălie de la Cahul reușise a scăpa în patrie căpitanul cozacesc Kopycki, păstrând în inimă un devotament postum și religios pentru memoria lui Ioan-vodă.

Tot atunci se retrăsese peste Nistru, de frica persecuțiunii lui Petru cel Șchiop, fostul pârălab de Roman, Țopa; își cumpăraseră o bucată de pământ la hotarul Moldovei; se însurase cu o femeie cozacă și, privind cu dor de pe țărmul fluviului la părăsita țară, gemea după un trecut, oftă după un viitor.

Acești doi, Kopycki și Țopa, întreprinseră acum a da lui Potcoavă coroana frățâne-su lui Ioan-vodă, veștejită de trei ani pe fruntea unui trândav cirac al Porții otomane.

Pe de o parte, ei își formară un puternic partid în interiorul țării, pentru vechile slugi ale glorioasei domnii trecute; pe de altă parte, prin bani și promisiuni, adunară câteva centurii de cozaci; în fine, arătând lui Potcoavă scrisorile moldovenilor, care îi propuneau cu stăruință tronul fratern, îl îndemnară a profita de ocaziune.

6. Aflând despre mișcarea periculosului rival, Petru cel Șchiop începu a-și organiza armata, rugând totodată pe

comandanții poloni de pe la fruntariile Moldovei ca să oprească cozăcimea de a călca tratatul de pace dintre Polonia și Imperiul otoman.

Potcoavă, Kopycki și Țopa, neavând încă sub arme mai mult de 300 de voinici, crezură de cuviință a mai amâna întreprinderea până la un moment mai oportun, se retraseră de la hotarul Moldovei și se împrăștiară cu scop de a recruta mai multe forțe: Kopycki merse la cetatea Bar, Țopa la orașul Breslaw, însuși Potcoavă se așeză în târgușorul cozăcesc Nemirov.

În acest interval, guvernul polon, strâmtorat de cererile unui ceauș turcesc venit din partea lui Petru cel Șchiop, se văzu silit a aresta pe turburători: un căpitan fu expedit la Nemirov cu trei escadroane pentru a pune mâna pe Potcoavă.

Viteazul avea pe lângă sine numai 50 de cozaci pedestri cu puște; dar în pieptul său bătea inima unui frate al lui Ioanvodă: el nu se înfricoșă a ieși în câmp într-o întâmpinare a unui detașament de șase ori mai numeros, înfruntând Polonia în mijlocul Poloniei.

Pentru a putea intra în Nemirov, căpitanul polon trebuia să treacă un râuleț; Potcoavă se puse în cale-i, vârandu-se cu ai săi în apă până la brâu, cu puște așintate.

Renumerele adversarului și tăria pozițiunii ce-și alesese speriară pe trimisul regal: el se retrase cu cele trei escadroane fără a fi slobozit un singur foc; Potcavă se întoarse liniștit în târgușor.

Dar orizontul său se posomorâse: el nu mai putea rămânea în Polonia.

În acest moment hatmanul cozăcesc Șah îi propuse serviciile sale, care, unite cu ale lui Țopa și Kopycki, se ridicau în totul până la o mie de ostași de frunte.

Nu era timp de a se mai gândi.

Tobele răsunară: Potcoavă trecu Nistrul, lăsând la spate răzbușarea guvernului polon și privind în față armata lui Petru cel Șchiop...

7. Invaziunea cozacilor în Moldova se operă prin județul Soroca.

Poporațiunea acestui district, o amestecătură de români cu tătarii pecenegi din secolul XIII și cu o colonie de genovezi din secolul XIV, se distingea prin spiritul său războinic.

Așezați la hotarul țării, ei știau totdeauna a-l apăra cu pieptul lor, când contra polonilor, când contra tătarilor: abia se arăta inamicul pe sacrul țărm al Nistrului, în clipă soroceniei se strâneau grămadă, îl răsplineau și-l goneau adesea chiar dencolo de fluviu.

Înșiși cozacii o pățiseră nu o dată, și o pățiseră foarte rău, cu *hânsarii*, — așa se numea brava miliție districtuală, comandată de pârcălabul Sorociei.

Prin urmare, să fi fost iubit sau, cel puțin, să fi fost respectat Petru cel Șchiop, Potcoavă cu o mie de aventurieri cu greu străbătea prin războinicele maluri ale Nistrului.

Dar soroceniei, ca și toată țara, urând și disprețuind pe necapabilul lor domn, cozacii fură primiți ca niște amici, Potcoavă — ca un mântuitor...

„Acolo mulți i s-au închinat”, zice cronicarul Urechea.

8. Apropiindu-se de lași, eroul nostru fu oprit de armata lui Petru cel Șchiop, care puse în prima-i linie 500 de turci, dându-le ordinul de a trage dentâi din tunuri și apoi a se arunca în atac cu armă albă.

Dar Potcoavă moștenise o scânteie din acel geniu militar care caracteriza într-un grad suprem pe răposatul Ioan-vodă, făcându-l să prevază și să preîntâmpine toate planurile inamicilor.

Înțelegând gândul lui Petru cel Șchiop, el porunci cozacilor a se culca jos la pământ, până ce gloanțele tunurilor vor trece deasupra capetelor.

Atunci, sărind pe neașteptate în picioare, ei descărcară în turci toate puștile: trei sute otomani căzură morți.

Petru cel Șchiop crezu totul pierdut și rupse la fugă. Victorie, goană, măcel...

9. Moldovenii nu luară de loc parte la bătălie.

Toată acțiunea se petrecuse numai între cei 500 turci din prima linie și cozaci.

Dindată ce otomanii fură bătuți, oastea cea curat moldovenească a lui Petru cel Șchiop se grăbi a trece la Potcoavă, pe care-l dorea mai denainte.

10. Prin o singură victorie Potcoavă luă acel tron pe care Petru cel Șchiop nu-l putuse lua cu toată armata turcă-maghiară-munteană decât cu ajutorul celei mai mârșave trădări, după trei luni de o luptă necurmată, unde fusese bătut și tot bătut în zece rânduri; acel tron, pe care încă mai nainte Ioan-vodă el însuși l-a fost luat de la Bogdan-vodă fără a vărsa o picătură de sânge.

În această cronologie se cuprinde o profundă lecțiune filozofică, la care câtă să se gândească mult, foarte mult toți domnii de pe fața pământului: tronurile se dobândesc lesne și se pierd cu greu de către acei ce-i vrea țara, se dobândesc cu greu și se pierd lesne de către acei ce țara nu-i vrea.

Așa fu, așa este, așa va fi totdeauna.

11. Intrând în Iași, Potcoavă fu coronat sub memorabilul nume de Ioan-vodă.

Dar domnia-i fu atât de scurtă, încât nu e chip a ne pronunța asupra capacității administrative și diplomatice a acestui mare ostaș.

Prima-i grijă fu de a trimite ambasadori la Constantinopole, ca să cerce de nu cumva vor reuși a-i scoate investiura domnească.

Apoi eliberă de prin închisori gloate de prizonieri creștini, căzuți în trecut la mâna păgânilor și păziți în capitala Moldovei, sub prevegherea temnicerului turcesc — Petru cel Șchiop.

În fine, numi boieri: Țopa deveni mare vornic al Țării-de-Jos, Kopycki — pârcălab la Hotin, Șah — hatman...

12. Nu trecu mult timp, și eternul nostru fugar, Petru cel Șchiop, reveni cu o puternică armată de munteni, tătari din Bugeac, turci din Dobrogea, adunați prin firmanul imperial al lui Amurat III... uitasem a spune că sultanul Selim II nu mai era; el murise de beție în anul morții celei vitejești a lui Ioan-vodă.

Mai mulți moldoveni, — moldoveni, vai! de felul pârcălabului Ieremia Golia, — se adăuseră către oastea păgână, ridicată ea singură la o cifră denaintea cărei ar fi tremurat oricine afară de Potcoavă.

Fidel sistemului fratern, acesta nu aștepta a fi atacat acasă, ci, cu mulți-puțini câți avu lângă sine, ieși cu semeție el însuși drept contra inamicului, ajuns deja în prejmele lașului.

13. Răposatul Bălcescu analiză bătălia de la satul Docolina în următoarele câteva cuvinte, pline de acea limpeziciune critică care distingea pe nemuritorul nostru istoric:

„La 1578 vedem pe Petru cel Șchiop a întrebuița aceeași tactică ce vestitul catarginez Annibal întrebuița în bătălia de la Zama.

În lipsă de elefanți, însă, el puse în fruntea liniei sale de bătălie cirezi de vaci și herghelii de cai, pentru ca să calce pedestrirea lui Potcoavă.

Lui i se prileji aceeași nenorocire ce întâmpină vestitul biruitor de la Canne: căci cozacii, stând pe loc și lăsând să se apropie oștirea lui Petru-vodă, deodată sloboziră focurile într-însa.

Atunci, acea herghelie de cai și cireadă de boi spăimântându-se, se întoarse înapoi, și, năvălind peste oastea lui Petru-vodă, o puse în neorânduială.

Cozacii se folosiră d-această împregiurare, o izbiră deodată d-a dreapta și d-a stânga, și lesne o învinseră“.

14. Ciudat lucru!

Petru cel Șchiop, carele știa bine elinește, citise pe Polybiu numai pentru a imita greșelile lui Annibal, dând astfel lui Potcoavă o frumoasă ocaziune de a birui întocmai ca marele Scipion.

Natura, nu lectura face adevărații generali, care sunt și ei poeți, adesea poeți sublimi prin varietatea și mărimea ideilor, prin frumusețea și armonia formei, prin ușurința concepțiunii, prin efectul finalului, prin darul de a improviza.

15. După victoria de la Docolina, Poarta otomană se sperie, întocmai ca și când ar fi văzut înviând din morți pe teribilul

Ioan-vodă: noi ordini fură expedite la munteni, la transilvani, la tătari și la beglerbeiu Rumeliei, ca să intre cu toții în Moldova, reașezând pe tron pe Petru cel Șchiop.

16. Caracterul lui Potcoavă prezintă un tip de cavalerism din evul mediu; dispreț pentru foloase materiale, amor furios de renume.

Cu o mână de oameni, el arată lumii că știe să-și cucerească o purpură.

Cu o mână de oameni, el arată lumii că știe a învinge o hidră.

De patru ani în luptă necurmată cu păgânii, el nu fu bătut niciodată...

Ei bine! decât să-și riște o reputațiune, câștigată prin un șir de vitejii minunate, el preferă acuma, după o lună de domnie și după două victorii strălucite, să renunțe de bună voie la coroana fraternă, pierzând tronul, dar conservând gloria.

Pe când Petru cel Șchiop fuge cu rușine și cu desperare de pe câmpul Docolinei, Potcoavă adună divanul țării și-i declară, cu demnitatea unui învingător, că el „nu voiește a mai domni”.

Apoi ia cu sine cele 14 tunuri, cucerite în bălălia de lângă Iași și pe care le socotea cu tot dreptul ca un netăgăduit trofeu personal, și se retrage în liniște peste Nistru.

17. Prin capriciul azardului, guvernul polon însărcină cu arestarea lui Potcoavă tocmai pe generalul Mielecki, acela care, dacă vă mai aduceți aminte, se încercase cu cinci ani mai înainte a restabili pe tron pe Bogdan-vodă și fuse alungat de pe teritoriul Moldovei de către vornicul Dumbravă.

Mielecki cunoscuse pe Ioan-vodă, auzise de Potcoavă, și, pățit o dată de la unul din frați, se temea a nu mai păți o a doua oară și de la cellalt: astfel, deși avea la dispozițiune-i toate forțele armate ale regatului contra unui singur om, totuși, el crezu mai demn a birui prin trădare.

Amăgit cu promisiuni de iertare și chiar de răsplată pentru mărețele sale fapte contra vrăjmașilor numelui creștin, Potcoavă se dede el însuși, cu toată artileria și cu toate tezaurele sale, în ghearele perfidiei: fu ferecat la mâini și la picioare și aruncat în temniță.

18. Cozacii și moldovenii fură cuprinși de indignațiune; dar o resimțiră mai cu seamă Kopycki și Țopa, în care o nestinsă iubire pentru familia lui Ioan-vodă se unea cu o ură mortală contra lui Petru Șchiopul.

Hatmanul Șah și de astă dată se înțelese cu dâșzii. Potcoavă avea un frate bun, mai mic de ani, numit Alexandru; ca și dânsul, armean prin sânge și român prin cuget; ca și dânsul, refugit peste Nistru, ca și dânsul, semănând la caracter cu neuitatul Ioan-vodă.

„În lipsa potcoavei avem o talpă!” strigară cozacii, aducând în Moldova pe noul pretedinte.

Petru cel Șchiop rămase fidel principiilor sale; el fugi sprinten mai nainte de a fi văzut fața inamicului.

Alexandru-vodă intră în Iași și primi coroana țării.

19. Această domnie, ca și a lui Potcoavă, ținu abia o lună.

Noul principe nu avuse încă timpul de a-și organiza o armată, când iată o puternică oaste turcă, transilvană și muntenească cotopește țara.

Alexandru-vodă, cu vreo câțiva cozaci, se închide în palatul domnesc, decis a susține un asediu.

20. Pentru un Ioan-vodă fu de ajuns o zi, o noapte, să ia o cetate ca Brăila sau ca Benderul.

Petru cel Șchiop pierdu un șir de zile și nopți fără a putea reduce o casă!

„A bătut pregiur curtea din câșlegi până la meazi-părăsimi”, zice cronică țării.

Lipsit de praf de pușcă și de proviziuni, Alexandru-vodă tot însă nu capitulă.

Leșind cu ai săi din palat, el străbătu în întunericul nopții prin posturile armatei inamice și fugi în direcțiunea lacului care scaldă o coastă a capitalei.

Aci însă îl ajunseră gonașii.

După o luptă furioasă, puiul de erou fu prins și — oroare! — deja pe jumătate mort din rănilor primite în bătălie, el expiră în țeapă.

21. Aproape de locul bătăii, Petru cel Șchiop zidi monastirea Galata, precum frate-său, domnul muntenesc zidise adiniori o biserică pe locul bătăliei cu vornicul Dumbravă.

Și biserica unuia, și monastirea celuilalt încăpură amândouă în grifele a niște greci, îmbrăcați în haine de călugări.

Iată cine trăgea foloase din sinuciderile românilor.

22. Dar pe când Alexandru-vodă moare în lași din mâna unui călău turcesc, ce oare va fi făcând groaznicul Potcoavă, pe care îl lăsarăm în fundul unei pușcării?

Va muri și el, nu vă îndoiiți; va muri și el tot din mâna unui călău turcesc: căci așa fu scris în cartea destinului pentru căteșitrei frați, legați prin sânge, prin eroism și prin martiriu!

23. Enric de Valois de demult nu mai domnea în Polonia.

Chiar în anul pierii lui Ioan-vodă el fugi dintr-un regat ce nu-l meritase, alergând la tronul Franței, rămas vacant și pe care urcându-se dovedi în curând și acolo că nu merita nici pe acela.

După ce polonii își aleseră rege, iarăși și iarăși din îndemnul Turciei, pe Ștefan Batori... acel bei transilvan, care dintâi trimisese oști contra lui Ioan-vodă și apoi extrădase muntenilor pe vornicul Dumbravă.

24. Cu câteva zile mai nainte de oribila pieire a lui Alexandru-vodă, regele polon primi de la sultan următoarea epistolă, reprodușă aci după original:

„Etern-victoriosul fiu al lui Selim-han, nepot al lui Suleiman-han, Amurat-han.

Lăudatule între cei mai aleși monarhi creștini! cărmaciule popoarelor lui Isus! tu, carele târâi după tine poalele generozității și ale venerațiunii! maiestosule și respectabilule stăpân al țărilor polone! rege Ștefan Batori, a cărui viață dea Allah să se sfârșească pe calea cea dreaptă!

Pe dată ce această scrisoare imperială va ajunge la mâinile tale, ia aminte ceea ce urmează.

Nu e mult timp de când un turburător al ordinii publice, punându-se în capul unei monstruoase adunăturii de cozaci din Mankerman, din Czerkas, din Kanev și din Braslav, dentâi cucerise Moldova și apoi, după mii de pustiiri și deorânduiești, se întoarse înapoi în regatul său.

Deși mai în urmă hatmanul tău reuși a pune mâna pe cei vinovați, totuși, grăbindu-se a merge întru întâmpinarea persoanei tale, el se mulțumi a-i distribui sub pază prin felurite casteluri, o dată cu turburătorul cel de frunte.

Aflând noi toate acestea, chiar când ne pregăteam a cere cu stăruință extradițiunea capului invaziunii, viu sau mort, iată că tocmai atunci, spre mai marea noastră mirare, primim știri de la legitimul bei moldovenesc și de la prea onorabilul Daud-bei, sanjac de la Silistria, cum că un alt nemernic, ce se zice a fi frate cu acela de mai nainte, năvăli acum cu vreo 2 000 de pușcași cozaci călări și pedestri, tăiând și arzând toată țara Moldovei și amenințând însăși capitala Iașii.

Știi bine că din timpii respectabililor și onrabililor străbuni ai noștri, — ale căror morminte Allah să le încunune cu o lumină eternă! — și până-n ziua de astăzi, ambele noastre popoare, păzind strict condițiunile păcii, considerau totdeauna tratatul ce ne leagă a fi un izvor de putere și o temelie de prosperitate pentru fiecare din ele.

Dar acum, când un hoț netrebnic, ieșind din hotarele Poloniei în fruntea unei bande de vagabonzi și tâlhari, cutează a înrumpe în Moldova, țară atârnată de posesiunile noastre cele de Dumnezeu ferite, când el o pustiește în mii și mii de moduri și apoi se întoarce înapoi în hotarele Poloniei, fără a găsi acolo pedeapsa crimelor sale, oare unele ca acestea nu sunt ele o vederată călcare a tractului nostru de pace?

Mai apoi, când hatmanul tău, punând mâna pe turburătorul cel dentâi, îl lăasă în liniște, fără a ni-l trimite nouă la fericita noastră Poartă, viu sau mort, oare toți vagabonzii și toți trântorii din Polonia nu sunt ei încurageați a crede cum că niște asemenea hoții și amestecături nu numai nu vor fi pedepsite, ci încă, din contra, răsplătite și susținute?

În adevăr, nepăsarea și moleciunea din parte-ți sunt singura cauză atât a cutezării primului turburător, precum iarăși a invaziunii celui de al doilea!

Adu-ți aminte că numai prin înalta noastră protecțiune urcându-te pe tronul regal, tu însuși ne promiteai nouă un

nemărginit devotament intereselor noastre: oare evenimentele astea din urmă, întâmplate sub regimul tău și prin neglijența ta, oare ele să fie realizarea acelor promisiuni ale tale?

Așadară, îndată ce atingerea acestei epistole îți va onora mâinile, prudența ta și spiritul amicitiei ce ne unește cer deopotrivă ca să nu întârzi a trimite la fericita noastră Poartă, viu sau mort, pe turburătorul Moldovei, care se adăpostise în hotarele Poloniei și se află până acum în a ta dispozițiune.

În cât privește pe secundul turburător, apoi ți se cade neapărat și nezăbovit a te pune tu însuși în capul oștilor tale, cu care, dacă poți, prinde-l și-l pedepsește cu toți ai săi: iar dacă alți inamici exteriori sau debilitatea forțelor tale sau vreo altă împiedicare te va fi oprind de la aceasta, atunci fă-ne cunoscută nouă slăbiciunea-ți, și noi înșine îți vom trimite în ajutor nenumărate armate.

Pe de altă parte, întâmplându-se cumva că povățuitorul acestor nemernici să scape din mâinile oștirilor noastre și să fugă în Polonia, apoi vei fi dator în orice chip a-l prinde și a ni-l expedi nouă viu sau mort.

Căci îți declarăm ție că nimic nu te va putea scuza înaintea noastră la caz de nu ne vei trimite viu sau mort pe capul primei tulburări sau de vei protege orișicum pe turburătorul ăst de al doilea: atunci pacea noastră internațională fiind săpată în cele mai profunde ale sale fundamente, războiul va sfâșia fericirea și binele popoarelor!

Prin urmare, îți mai recomandăm încă o dată de a nu cruța și a nu amâna nici unul din mijloacele câte se pot închipui prin energie și prin înțelepciune pentru ca să conservi binefacerile păcii și ale legăturilor de vecinătate de care se bucură ambele noastre țări.

Scris în ultimele zile ale sacrei lune Zil-hidjde, în anul hegirei nouă sute optzeci și cinci, în capitala Constantinopole."

25. Reproduserăm textual această curioasă epistolă, sau, mai bine zis, această semeață poruncă, pentru a arăta deplin gradul de înjosorare vasală la care ajunsese mândra Polonie față cu Poarta otomană, prin stupiditatea unui Enric de Valois și prin slugărnicia unui Ștefan Batori.

26. Soarta grăbise finitul lui Alexandru-vodă, fără participarea regelui polon.

Dar Potcoavă rămânea: așadară fostul persecutor al lui Ioan-vodă și al vornicului Dumbravă tot încă mai avea în rezervă o ocaziune de a-și demonstra acum, ca rege polon, zel și supunere la ordinele lui Amurat III, precum și le demonstrase altădată, ca bei transilvan, la ordinele lui Selim II.

27. Scena ce o vom descrie se petrecu în Leopole, seculara capitală a Galiției, respectată sub toate dominațiunile: ruteană, polonă, austriacă.

Acest oraș se afla totdeauna în cea mai strânsă legătură cu Moldova și chiar cu Țara Românească.

Când amic, când neamic, istoria lui adesea se confundă cu istoria română, în cât timp avuse și el o istorie a sa, și noi o istorie a noastră.

Aliată cu Alexandru cel Bun și cu Mircea cel Mare, comuna Leopoli se bucura în secolii XIV și XV de niște imense prerogative comerciale în tot cuprinsul României, de la Nistru și până la Severin.

Apoi Ștefan cel Mare, în războiul cu polonii, ajunse cu fier și sabie până sub murii acestei capitale, pustiind într-un mod înfricoșat toate satele dimpregiur și chiar mahalalele, și se zice — noi nu ne pronunțăm — se zice că în jaful palatului unui magnat galițian ar fi găsit acolo cea mai veche cronică moldovenească, descoperită — zice-se — în anii trecuți sub numele de *Cronica lui Huru*.

De aci înainte Bogdan cel Chior, pășind în urmele tătâni-său, veni și el cu o puternică armată a brava zidurile Leopoli și se întoarse încărcat de pradă.

Ca antic și unic depozit al mărfurilor moldovene în Polonia, acest oraș se umpluse în cursul timpului de neguțători români, din care unii, ajutați dintâi de Alexandru Lăpușneanul, cel mai bigot dintre tirani, fundară aice, pe la mijlocul secolului XVI, o frumoasă biserică de rit oriental, cunoscută până astăzi sub numele de „biserică moldovenească“.

28. În 1578 petrecea din întâmplare în Leopole un italian din Florența, numit Filip Talducci.

El lăasă în manuscris o narațiune, păstrată până astăzi în Arhivul Mediceu, și pe care o traduceam aici din literă în literă, precum în tribunaluri se înregistrează fără nici o schimbare depunerile unui martor ocular.

29. „Plecând din Varșavia, regele poruncise a închide în castelul Rawa, în provincia Masovia, sub cea mai aspră pază, pe fostul domn moldovenesc Potcoavă.

Mai în urmă dede ordin a-l strămuta la Leopole, unde venise un ceauș turcesc, nu cu alt scop, precum știa toată lumea, ci numai pentru a cere capul lui Potcoavă.

Tot cu aceeași țință sosi și un ambasador din partea lui Petru cel Șchiop, aducând regelui peșkeș 50 boi, 4 buți de tămâioasă, 2 buți din lămâi sărate de cele mici și un frumos armăsar.

Pe aci luni dimineața, în 16 a lui iuniu, regele se depărtă pe două zile din oraș, sub pretext de vânătoare, după ce mai întâi poruncise ca toată poliția să stea sub arme, precum și garda regală, iar porțile orașului să fie închise.

Ceaușul turcesc fuse îndemnat a ieși din Leopole atât pentru a se feri de pericol personal, cum și pentru a se masca rușinea vasalității guvernului în privința Turciei.

Toate aceste măsuri fură ocazionate prin neobicinuitul concurs de oameni armați, veniți la Leopole sub cuvânt de a onora prezința regelui, dar în realitate, precum se vorbea, mai ales pentru a asista pe Potcoavă.

După plecarea regală și regularea celor poruncite, ceva mai înainte de amezi, principele prizonier fu adus pe piață, fără ca să-l țină cineva, căci își ceruse această singură grație, după ce îi fusese anunțată sentința de moarte.

Scena răsună de zgomotul oamenilor și de vuietul tobelor.

Potcoavă trecu de două ori d-a lungul pieței, netezindu-și barba și privind la public fără cel mai mic semn de frică; apoi rugă să-l asculte și, făcându-se tăcere, rosti polonește următoarele cuvinte:

„Domnilor leși! merg la moarte nu știu pentru ce, căci nu-mi aduc aminte să mă fi învrednicit prin faptele mele de un asemenea sfârșit.

Știu atâta, că totdeauna m-am bătut bărbătește și vitejește împotriva dușmanilor numelui creștinesc, lucrând numai pentru binele și folosul țării mele, cu hotărâre de a-i fi ca un zid pentru ca păgânii să nu poată trece Dunărea.

Dumnezeu știe de ce nu putui izbuti în această dorință; pricina cea de căpitenie este trădătorul care prin înșelăciune mă aduse în starea în care mă aflu.

Dar bun e Dumnezeu! și câinele cel vânzător curând își va primi plata pentru nevinovatul meu sânge.

Atâta știu; ba mai știu încă, mai știu că trebuie să mor acuma din mâna acestui călău creștin — arătă la acela — căci acestuia îi porunci așa craiul vostru, iar craiului vostru așa îi porunci stăpânul său turcul, câinele de păgân!

Mie unuia puțin îmi pasă de viața mea; dar țineți minte că peste puțin timp vă așteaptă și pe voi înșivă aceeași soartă; de câte ori va vrea câinele de păgân, capetele și averile voastre, ba și capetele și averile crailor voștri vor fi trimise la Țarigrad!”

30. Ne întrerupem aci, neputând a nu ne întrerupe.

Ultimele cuvinte din energicul discurs al lui Potcoavă erau nu numai o prorocie, ci chiar un fel de a doua vedere; căci aproape în același moment în care fură rostite, un nobil polon, amic personal al lui Ștefan Batori, fiind trimis din parte-i în Tucia pentru a cumpăra cai orientali, fu ucis din porunca sultanului, și banii săi încăpură în tezaurul otoman.

Aflând mai în urmă această flagrantă călcare a dreptului ginților, începutul realizării predicțiunii lui Potcoavă, Polonia pufni de mânie și... tăcu!

Revenim la narațiunea lui Talducci.

31. „Apoi, după o scurtă pauză, arătând la opt oameni ce-l însoțeau, Potcoavă zise:

„Acești slujbași și tovarăși ai mei fiind tot atât de ispravă ca și mine însumi, oameni cinștiți și vrednici prin niște slujbe făcute crăiei-voastre; așadară, vă rog ca, după moartea mea,

nu numai să nu fie bântuiți, ci încă dimpotrivă răsplătiți după vrednicia lor.”

Apoi adaose:

„Vă mai rog ca pe acest om lipsit de cinste — arătă la călău — carele nu e vrednic a se atinge de trupul meu cât timp sunt viu, să nu-l lăsați a mă pângări cu mâna-i nici după moarte; ci îngăduiți această sarcină oamenilor mei, care numai pentru astă de pe urmă slujbă mă însoțiră până aici.”

De aci tăcu.

Tot poporul plângea; mai cu seamă plângeau o mulțime de ostași, veniți la Leopole numai pentru Potcoavă, dar pe care marea forță de rezistență din partea guvernului îi împiedica de a scăpa pe erou.

Pe fețele lor se citeau durerile sufletești.

Unul din ei, — se zice că după rugămintea lui însuși Potcoavă, — îl abordă cu o mare cupă de vin.

Principele îi mulțumi, luă cupa, o deșertă fără a răsufla și, uitându-se în ochii aceuia ce-i dase, îi zise, după obicei, că bea pentru sănătatea lui și a tuturor tovarășilor lui.

Apoi iară trecu de două ori de-a lungul pieței și, în ajunul momentului fatal, zăbind o legătură de paie pe care trebuia să îngenunche, strigă cu indignațiune:

„O, Doamne! oare să nu fiu vrednic de a îngenunchea pe ceva mai bun decât asta!”

Și, adresându-se către oamenii săi, le zise:

„Aduceți covorul ce-mi mai rămase din lucrurile mele!”

Când tapetul fu adus, Potcoavă se puse în genunchi cu demnitate, recită rugăciunea, făcu cruce după modul grecesc și închise ochii, în așteptarea lovirii mortale; dar când simți că gâdele nu se mișcă, se întoarse către el cu întrebarea:

„Ce mai stai?”

Călăul răspunse:

„Stăpâne! mai întâi haina trebuie așezată astfel încât să nu mă împiedece.”

„Bine, bine”, zise principele.

Atunci el singur își așeză haina, invocă numele lui Dumnezeu, și, poruncind călăului să-și împlinească datoria, muri cu liniștea cea mai senină.

Unul din oamenii guvernului, voind a arăta că totul e sfârșit, ridică de trei ori în sus, în spectacol, destruncheatul cap al eroului.

În acest moment din toate gurile izbură un singur țipăt de durere.

Indignațiunea poporului fu atât de mare, încât garda regală apucă puștele, temându-se de o revoltă...”

32. Capul lui Potcoavă fu al doilea cap princiar din Moldova rostoglit pe piața Leopoliu din mâna unui gâde, într-un scurt interval de 14 ani.

În 1564 fusese descapitat tot acolo, din ordinea regelui Sigismund-August, Ștefan-vodă Tomșa, fugit denaintea lui Alexandru Lăpușneanu: testamentul său și un petec de catifea din mantaua domnească se păstrează până astăzi în capitala Galiției.

Dar între Ștefan Tomșa și Potcoavă, între Sigismund-August și Batori, între anul 1564 și anul 1578 este un abis de diferență.

Ștefan Tomșa, în domnia sa cea de câteva luni, făcea paradă de o antipatie febrilă contra Poloniei, mergând cu extravaganța-i până la aceea încât pe neguțitorii din Galiția, abătuți din întâmplare la Suceava, porunca armașilor să-i înece în rău. Descapitând pe un asemenea vrăjmaș al numelui polon, regele Sigismund-August executa o răzbuțare națională.

Batori avu el oare vreo umbră de scuză măcelărind pe Potcoavă?

33. Archiescop catolic al Leopoliu era pe atunci, sau cu vreo cinci ani mai târziu, învățatul Solikowski, carele ne lăsă o interesantă istorie a timpului său.

Deși inamic declarat al ortodoxilor și, prin urmare, al tuturor românilor, totuși, el nu se sfiește a mărturisi în gura mare o profundă indignațiune în privința morții lui Potcoavă.

„Aproape toți cetățenii — zise el — plânseră pieirea acestui viteaz moldovean; și nu puțin pierdu regele chiar în stima popoarelor străine...”

Atare testimoniu este de o greutate extremă.

34. Depus într-un cosciug împodobit cu cununi de trandafiri, cadavrul lui Potcoavă fu înmormântat în biserica cea românească...

Despre Kopycki nu se mai aude nimica; Țopa abia peste cincisprezece ani cutează a se întoarce în Moldova; Șah se călugări și muri într-o monăstire.

35. Petru cel Șchiop, afară de o scurtă întrerumpere, își conservă letargica domnie până la anul 1591.

Atunci începu a crește în grațiile Porții otomane, refugit la Constantinople, un frate mai mic al aceluși Vintilă, care a fost împărțit în bine și în rău toată soarta lui Ioan-vodă; era faimosul Mihai, cunoscut dentâi sub titlul de mare ban, apoi sub porecla domnească de „cel Viteaz”.

Și ca fiu al lui Petrașcu cel Bun, și ca frate al nenorocitului Vintilă-vodă, urând cu înverșunare tot neamul lui Petru cel Șchiop, acest nou personaj nu contenea a-l săpa mereu în opiniunea Turciei, până ce, în fine, reuși a se face să se numească un alt domn în Moldova.

Aflându-se în starea în care pusese altă dată pe nemuritorul Ioan-vodă, Petru cel Șchiop avu el oare inima de a imita pe predecesorul său? Chemă oare la arme pe toți fiii țării? Stete oare în fruntea vitejilor? Zbură să apere cu pieptul hotarele Moldovei? Umplu lumea de fala izbânzilor sale și pe păgâni de teroare?... Nu; el își strânse catrafusele și plecă în Germania!

Suflet slab și minte mică, om născut nu pentru grandoarea purpurii, ci pentru a se supune orbește astăzi la ordinele turcului, mâini la șoaptele jezuiților — pe care el cel dentâi se încercase a-i introduce chiar în Moldova — acest principe târâtor muri peste puțin timp în exil, devenind catolic și tocmai atunci când mergea la Roma să sărute papucul papei!

Acum apune secolul lui Ioan cel Cumplit și răsare secolul lui Mihai cel Viteaz; două sărbători române atât de înrudite, încât istoricii cei vechi, care descriseră pe una din ele, credeau de datorie a descrie tot ei și pe cealaltă gemână.

EPILOG

*Așa, drumașul serei în câmp
vrând să se culce,
E fericit când pleacă p-o floare
fruntea sa...*

BOLINTINEANU

1. Pînă acum Ioan-vodă jucă un rol secundar în anele române și formă o lipsă în istoria universală.

2. Nu vorbim nimic despre periodul cel aventuros al vieții sale, sau de tot necunoscut, ori în totul desfigurat la Engel, Wolf, Șincai, Photinos, Vaillant, Laurian și la toți ceilalți câți crezură de ajuns o pagină sau două pentru a cuprinde un om pe care nu-l putuse cuprinde o țară; ne vom pironi toată atențiunea noastră asupra altor elemente, prin care persoana individuală a lui Ioan-vodă se contopește cu persoana cea colectivă a României și atinge colosul umanității.

3. Ca domn, el fu judecat pînă astăzi numai de pre învenimatele spuse ale vrăjmașilor săi: ciocoi, farisei și străini.

Astfel, marele Julian Apostatul, unul din cei mai sublimi împărați ai Romei deja căzute, zăcea osândit fără rezervă în cursul secolilor, pînă ce, în fine, trebuia să vină un Bayle și un Voltaire pentru ca să întoarcă cezarului ceea ce este al lui cezar.

Astfel, de asemenea, uriașul Napoleon apare și mai puțin decât mic în pamfletul lui Victor Hugo; dar nu Victor Hugo este istoricul lui Napoleon.

4. Ca ostaș, Ioan-vodă fu micșorat pînă astăzi după viclenele relațiuni ale polonilor, când dușmani neputincioși, când aliați perfizi, care, în ambele cazurile, voiau a-i răpi sau toată gloria, sau partea-i cea mai frumoasă, împăunându-se ei înșiși cu mizerabilul plagiat de pene strălucite.

Această soartă o avură, vai! toți eroii României.

Maghiarii oare nu-și atribuiau ei loruși, în fața nedumeritei Europe, cele mai falnice și mai legitime victorii ale lui Mircea, Țepeș, Ștefan și Mihai?

5. Numai un democrat poate înțelege domnia lui Ioan-vodă, a cărui toată administrațiunea fuse ca o luminoasă presimțire a cuvintelor lui Saint-Simon:

„Nu lăsați ca cei săraci, despoindându-se de puținul ce au, să mai adauge la prisosul celor avuți.

Nu lăsați ca hoții cei de frunte să fie puși judecători peste greșelile cele mici.

Nu lăsați ca neștiința, superstițiunea, lenea și desfrânarea, născute pe puful saloanelor, să calce în picioare capacitatea și moralitatea, ieșite din întunericul unui bordei...”

6. Numai un soldat poate înțelege războaiele lui Ioan-vodă, care se povesteau până acum ca un lung înșiră-te-mărgărite fără plan și fără succesiune, dar în care arta militară descoperă cu uimire o prodigioasă diversitate de mijloace, cârmuită de o minunată unitate de direcțiune.

7. Ce e dreptul, ca domn, Ioan-vodă se arată câteodată prea crud; dar Mircea, Ștefan, Mihai fost-au ei, oare, mai blânzi? dar secolul al șaisprezecelea întreg nu fu el, oare, unul din secolii cei mai încruntați în toate țările lumii, în Spania, în Franca, în Anglia? dar până și capii bisericilor, până și predicatorii păcii evanghelice, până și Luther și papa Piu V nu strigau ei, oare, atunci cu furie: „Tăiați! tăiați! tăiați mereu!”

8. Ce e dreptul, ca ostaș, Ioan-vodă, după ce făcuse miracole, căzu; dar nu uitați cuvintele lui Frederic: „Nici un geniu militar nu poate ținea contra trădării”; dar nu uitați moartea lui Cezar, Enric IV, Gustav-Adolf, și chiar pe a lui Mihai; dar nu uitați Waterloo!...

Nu întotdeauna succesul este ceea ce distinge pe oamenii cei mari; căci adesea sunt foarte mari tocmai nenorociții, care mor semănând, pentru ca mediocra posteritate să aibă fericirea de a culege mai târziu rodul cel ce se coace cu greu.

9. Mircea domnise aproape 40 de ani.

Ștefan — de asemenea.

Mihai tot încă — cu bine, cu rău — își trăgână până la 9 ani eroica domnie...

Mircea, Ștefan, Mihai, având puternici dușmani, avură însă și puternici amici, regi și împărați.

Dar căutați cu lumânarea, ca Diogen, nu numai în România, ci căutați în toată istoria universală un singur principe carele cu mai puține mijloace să fi executat în pace și în război, ca domn și ostaș, într-un interval de douăzeci și opt de luni, niște lucruri mai gigantice decât reformele administrative și bătăliile lui Ioan-vodă!

10. Fiecare fact istoric este o învățătură adresată la un moment oarecare ce se va ivi cândva în viitor, precum în poezia lui Heine cedrul Livanului se gândește la depărtatul brad din codrii Scandinaviei.

Zilele noastre mi se par a fi anume ora care răspunde la vechea lecțiune a lui Ioan-vodă: suntem slabi și dezorganizați, nu avem amici, dușmanii ne împresoară, ne amenință, ne năbușesc din toate părțile.

Dar trebuie oare să desperăm? Lipsească un pârcălab Ieremia Golia, lipsească niște vornici Bilăe și Murgu, lipsească un hatman Slavilă, lipsească negrul stol de lacomi vânzători: și atunci, sub un alt Ioan-vodă, ne vor ajunge doi ani, numai doi ani, fraților români, pentru a răsădi în scumpa noastră țărișoară un paradis, păzit la hotarele sale de mii de îngeri cu săbii înflăcărate!

11. Pentru cine vrea, în puțin timp și din nimica se fac multe și mari.

DRAMATURGIE

RĂZVAN ȘI VIDRA

Poemă dramatică în cinci cânturi

*„Mărirea deșartă și iubirea de
arginți, acestea sunt niște neputințe iuți
ale sufletului...”*

MITROP. TEOFIL, Cazania 1644

DEDICAȚIUNE

Soției mele
Iulia Petriceicu-Hasdeu

Cumplita sărăcie și-invidia vicleană

Danțau în jurul meu:

*În inimă durere, și-o lacrimă pe geană,
Și-n piept suspinul greu!*

Tu, însă, ca o lampă rămasă mângâiere

Cînd faclele s-au stins,

*Cu-o rază de iubire sorbeai acea durere,
Secai amarul plâns!*

Suspînul singur numai îmi sta mereu în cale:

Oftam fără să voiesc,

*Ca umbrele, ce-n fața luminii matinale
De noapte ne-amintesc.*

În zilele acelea de umbră poezie,

Cu-o mîină-n mîna ta,

*Am scris această dramă, ce-n viață-mi o să fie
Ca floarea „nu-m-uita”!*

În stalactit se-ncheagă o undă, picurată,

P-o stîncă nencetat;

*Așa oftarea-mi lungă aice-i închegată
Suspîn cristalizat!*

Mânia mizantropă a omului în goană,
Sarcasmul infernal
Le vezi în astă carte, înfipite-ntr-o icoană
Cu vârful de pumnal!

Și cui să-nchin eu oare, când timpul se răzbună,
Ecoul amorțit
Din nemilosul viscol pe care împreună
Abia l-am resimțit?

O, tu, ce chiar suspinul îl împărțeau cu mine,
Făcându-l mai ușor:
Tăiai oftarea-ntreagă în două mici suspine,
Unite prin amor!...

B.P.H.

CĂNTUL I

UN ROB PENTRU UN GALBEN

*„În Moldova au cei mici despre cei mari
acest obicei de pier fără județ, fără vină și fără
seamă. Singuri cei mari judecători, singuri
pârâși și singuri plinitori Legii. Și de acest obicei
Moldova nu scapă...”*

URECHE, sub anul 1564

F E Ţ E L E :

RĂZVAN, țigan dezrobit	TÂRGOVEAȚA III
SBIEREA, boier bătrân	TÂRGOVEAȚA IV
TĂNASE, cerșitor	TÂRGOVEȚUL I
BAȘOTĂ, mare vătav	TÂRGOVEȚUL II
DASCĂLUL	TÂRGOVEȚUL III
TÂRGOVEAȚA I	FATA I
TÂRGOVEAȚA II	FATA II

SLUJITORI de la vătăvie

O piață în Iași, în fund o biserică, mai încoace o piatră, în lături case.

TĂNASE

(șezînd pe piatră)

Miluieste-mă, jupâne! Dumnezeu va da-nzecit
Sufletelor ce se-ndură de-un sărman nenorocit!

SBIEREA

(oprindu-se în drum)

Cum? ce spui? La sută mia? O camătă minunată!
De-ar fi astfel, toată starea-mi eu ți-aș da-o chiar îndată...
Să știi însă că dând una, n-o mai vezi, n-o mai găsești...

TĂNASE

(sculându-se)

Miluieste-mă, jupâne, cu ce singur socotești!
Ș-un bănuț o să-mi ajungă... Iată, de trei zile-n gură
N-am luat un pic de pâine, n-am avut o fărmitură...

SBIEREA

De trei zile? Ce minciună!.. Ș-apoi cine-i vinovat?
Pentru mine e totuna de-ai mâncat sau n-ai mâncat...
Un bănuț! Cum nu! E lesne!.. Bănișorii nu s-aruncă.
Decât cerșitor, mai bine ia toporul și la muncă.

(Răzvan se arată în fund și se oprește din dosul lui Sbierea)

TĂNASE

Vai, jupâne! vai, jupâne!.. Nu cerșește un român,
Nu cerșește cât mai are un pai de nădejde-n sân!
Nici eu nu cerșeam, jupâne, pe când aveam vițișoare,
Ș-un pământ cât trage plugul, ș-o prispuliță la soare;
Dar vecinii, din rea pizmă, la judecată m-au tras,
Ș-acum iată-mă-s, jupâne, gol pe poduri am rămas!..
Copilașii plâng de foame...

SBIEREA

Copilașii!... Vrea să zică
Tu ești un nebun de frunte! După ce n-ai chiar nimică,
Te mai apuci de prăsilă. Auzi! Îi trebui copii!
Un neam de netoți... Dă-mi pace! Ducă-se pe la pustii!

TĂNASE

(așezându-se)

Of, of, of! Și tu, jupâne, o să dai de vreo ispită!

*(Sbierea face trei cruci mari dinaintea bisericii și se depărtează, fără a
băga de seamă că i-a căzut o pungă din chimir.)*

RĂZVAN

Așa cruci evlavioase, așa față răstignită,
Așa-nchinăciuni plecate, până la brâu și mai jos,
Nu făcea nici sfântul Petre, nici însuși domnul Hristos!...
Bre! Jupânul ăsta crede că drept la rai o să meargă,
Pe când dracii după dânsul cu limba scoasă aleargă!...

(Face câțiva pași și ridică de jos punga.)

Aoleu! O punguliță!... Ba-i un săculeț cam greu!...
Îl va fi pierdut boierul cel cu zor de Dumnezeu...
Măi, oprește-te, jupâne!... Stai, jupâne, de m-ascultă!...

SBIEREA

(din afară)

La naiba! Ți-am spus o dată că nu-mi place vorba multă!
Un singur pas nu poți face fără să dai de vreun calic!...
Fugi! N-am bani! N-am o groșiță! N-am nimic, nimic, nimic!

RĂZVAN

Nimic n-are, sărăcuțul! Așa zice! prin urmare,
Omul neputând să piarză tocmai lucrul ce nu-l are,
Punga nu-i a lui. Atuncea... fie dar a cui o vrea,
De vreme ce toată lumea mi se leapădă de ea...
(Numără: „unu..., cincii..., opt...”)
Douăzeci, și toți cu găuri! Parc-ar fi să-mi povestească
Cum se dezmierdau, sărmanii, în salba sărbătorească,
Pe-un grumaz de țărăncuță, grăsuliu și răsfățat,
Pân'ce gheara ciocoimii din carne i-a înhățat!...
De-ar avea banii o limbă, lucrurile ce ne-ar spune
Pe mulți albi i-ar face negri, ca cel mai negru tăciune...
Nu! Eu nu vreau astă pungă!... Și chiar foame de mi-ar fi,
Pâinea astfel cumpărată mă tem că m-ar otrăvi!...
Moșule!

TĂNASE

Ce vrei?

RĂZVAN

Jupânul nu ți-a dat lescaie frântă?
Uite! Eu îți dau o pungă. Scoală, moșule, și cântă!

TĂNASE

De la un țigan pomană?

RĂZVAN

Dec! Și totuși, pe boier,
De-ți da o scârbă de-aramă, tu l-ai fi urcat în cer?

TĂNASE

E român, oricum.

RĂZVAN

Jupânul e român? Vai, ce ocară!
Te-nșeli, moșule! El este piatră, lemn, strigoi sau fiară,
Dar numai român nu-l cheamă, că mult mai român sunt eu!...
Nu căta că-ți pare searbăd și pârlit obrazul meu,
Că nici noaptea nu-i bălană, dar pământul odihnește;
Că și pâinea de secară este neagră, dar hrănește
Ș-apoi, moșule, eu unul nu-s țigan de rând, mă jur.
Nu, nu, crede-mă, în pieptu-mi bate suflet de vultur.
Măiculița fu româncă...

TĂNASE

Moldoveancă?

RĂZVAN

Se-nțelege.

TĂNASE

Moldoveancă? Ce-auz, Doamne!... Dar asta-i o fărdelege!
Unde s-a aflat
Că s-ampreunat
Corbi cu turturele,
Șerpi cu floricele,
Urși cu căprioare
Și norii cu soare?...
Orumbiță să-ndure un bărbat cioroi...

RĂZVAN

Taci, măi!
Că simțesc cum intră-n mine șaptezeci de năbădăi!...
N-atinge țărâna mamei, că nu mai știu ce-o să fie!
Mi se-ntâmplă multe pozne când sunt cuprins de mânie.
Eu nu-s țigan, ți-am mai spus-o!... Nu mă mai tot zăpăci!...
Mai pe scurt, da, iată banii!... Pleacă dracului de-aci!

TĂNASE

De la un șerb nu voi cere, nu voi lua niciodată:
Ursita-mi e neferice, dar a ta-i chiar blestemată.
De mi-ar fi să mor de foame, mâna mea n-o voi păta,
Primind milă dintr-o mână, care... nici ea nu-i a ta!

RĂZVAN

Eu șerb? Dar bată-te focul, mitropolitul Năstase
Nu știi oare că la moarte-i pe toți robii săi iertase?...
Singurul vlădică-n lume, sau cel puțin la români,
Care nu voia ca frații să fie slugi și stăpâni,
Fiind tot un os ș-o carne... Așa scris-a în diată,
Poruncind să plece slobozi toți țigani săi deodată;
Toți, moșule, pân'la unul: bărbați, copii și muieri...
S-a spart lanțul! De-atunci, iată, două ierni și două veri
Eu zbor în stânga și-n dreapta, ca voioasa ciocârlie
Pe care n-o mai poprește ferecata colivie.

TĂNASE

Ești țigan pe jumătate, nu ești rob...

RĂZVAN

Asta-i nimic,

Mai este ceva. Văzut-ai?

TĂNASE

Ce?

RĂZVAN

Un țigan grămatic?

TĂNASE

Grămatic?... nu!... nu, băiete... N-am văzut, căci nu se vede,
Și chiar de-aș vedea cu ochii, pare-mi-se că n-aș crede.

RĂZVAN

Țiganiii sunt tot ce-ți place: șelari, fierari, potcovari...

TĂNASE

Calăi...

RĂZVAN

Adică, nu-i vorbă, nici călăii nu sunt rari!
Dar grămatici, ba... Ei bine! Numai singur eu sub soare,
Dintre mii de țigănime, știut-am să-nvăț scrisoare,
Sârbească și românească, încât ajunsei de mic
În casa mitropoliei cel mai isteț grămatic...
Grămatic, moșule dragă!... Acuma ia dară banii,
Și te rog a nu mă pune într-un hal cu toți țiganiii...

TĂNASE

Dar acești bani, măi băiete, vor fi un lucru... furat.

RĂZVAN

Așa-i! Tocmai! Ai dreptate! Ai vorbit adevărat!
Toți banii din țara noastră poartă, moșule, pe sine
Semnul furilor ce-i pradă, pinte lacrimi și suspine,
De la noi, de la opincă, de la omul cel sărman,
Ș-apoi nu vor să ne-arunce în obraz un gologan!
Zburători ce sug în umbră! Javre, moșule, d-acelea
La care omenească-ți pare numai fața, numai pielea,
Iar sufletul pe dobândă fu luat de la Satan,
Cu tocmeală să se-ntoarcă mai murdar și mai viclean!...

TĂNASE

Bine, bine spui, băiete!

RĂZVAN

Lucru furat! ai dreptate!
Însă n-oi fi eu acela care va prăda pe-un frate!
Mama, buna măiculiță, din mormânt ar tresări
De-ar ști că-n pieptu-mi se mișcă păcatul de-a tâlhări!...
Dar la naiba frunza verde! Ce să mai tocăm degeaba?
Iată banii, mulțumește, du-te, caută-ți de treabă!
Află, moșule, atâta: fie banii chiar furați,
Copilașii tăi te-așteaptă fără pită și-nsetați!...

TĂNASE

(luând punga și sculându-se)

Bogdaprosti, măi băiete!... Bogdaprosti! Rău îmi pare
Ca să văz o lighioană c-un suflet atât de mare!
De-ai fi român, cale-vale! dar țigan, păcat! păcat!
Tat-tău o fi fost, băiete, o groază de blestemat
De-au întortochat pe mă-ta în lingușirile lui...

Multe dragostea mai face pe fața pământului!
E curat un fel de boală, ce de noi când se lipește,
Pe român mi-l țigănește, pe țigan mi-l românește,
Toate lucrurile-n lume cu susul le pune-n jos:
Îngerul urât se pare, ucigă-l crucea, frumos!...
Dar eram să uit, băiete, de-a te-ntreba, cum te cheamă?

RĂZVAN

Pe mine Răzvan, Smaranda chema pe drăguța mamă;
Muri an.. ba nu!... trăiește! trăiește-n cugetul meu,
Și va trăi totdeauna, până voi trăi și eu!...

TĂNASE

Dumnezeu să mi te-ajute, precum tu m-ajută pe mine;
Zilele tale să curgă tot zile lungi și senine;
Iar nevoia să doboare pe-oricine-ți va fi dușman!...
Rămâi sănătos, băiete!... Ce păcat că ești țigan!...

(Pleacă murmurând: „Răzvan, Răzvan, Răzvan”... apoi se întoarce)

Știi ce? Mi-am luat de seamă... Nu-mi trebuie punga-
ntreagă,
Mi-ajunge ș-un singur galbăn... zău așa, Răzvane dragă!
Mai sunt mulți săraci, băiete, și eu n-aș vrea de prisos,
Pe când se zbuciumă frații, simțind cuțitul la os!

(scoțând punga)

Na!...

RĂZVAN

Dar, moșule...

TĂNASE

Ascultă, nu mai face vorbă lungă!
Mai împarte tu ș-altora pâine din această pungă.

(la un galbăn și dă sacul lui Răzvan.)

Fă pe gândul meu, căci altfel, zău, nu primesc nici un ban.
Acuma mă duc, băiete... Mare păcat că-i țigan!...

(Iese.)

RĂZVAN

Bietul om!.. Ce fudulie! Ce vorbe late! Ce toană!
Cineva, privind, l-ar crede că-i un împărat în goană!
Ce dispreț! D-abia ne vede... taica lui n-a fost țigan!...

(Se uită în jur cu pază, apoi scoate din sân o hârtie.)

Lumea-și bate joc de mine! Râde lumea de Răzvan!...
O să râz și eu de lume!... da, vom râde fiecare:
Ea de mine cu trufie, eu de dânsa cu turbare!...

*(Lipește hârtia pe un stâlp și iese, pe când ușa bisericii se deschide,
venind mai mulți, dintre care dascălul se oprește lângă hârtie, iar ceilalți
se grămădesc.)*

TÂRGOVEAȚA I

Uf! Nu mai stau pe picioare de necăjită ce sânt!
Zău, nu-i prea bună zăbava, fie locul cât de sfânt.
Părințelul Agaftanghel ar fi un preot cu minte,
Dar lungește, vai!... Te face să fugi chiar de cele sfinte.

TÂRGOVEAȚA II

E mai deștept popa Tacu de la Sfântul Nicolai;
În două vorbe ți-arată calea-n iad și calea-n rai,
Ș-apoi îți zice: alegeți-ți! — și-ntr-o suflare sfârșește!
De-ți place iadul sau raiul, cum vrei, el nu te silește.

(Dascălul, stând lângă hârtie, începe a râde cu hohot.)

TÂRGOVEȚUL I

Dar tu ce râzi, măi fârtate, singur, chiar ca un smintit?
Te știam om de ispravă! Doară n-ai înnebunit?
Spune: ce scrie pe-acolo?

— Muntele și valea —

TÂRGOVEȚELE

Cine scrie și cum scrie?

TÂRGOVEȚUL II

Nu cumva iarăși vreun cântec, rânjind de biata domnie?

TÂRGOVEȚUL III

Sau poate vreo păcăleală, pe vornici? pe logofeți?

DASCĂLUL

E'yuwu, aveyuwu, xateyuwu¹; niște cai verzi pe pereți!...

TÂRGOVEȚUL I

Ești nerod, și pace bună! Eu nu-s cărturar ca tine.

TÂRGOVEȚUL II

Nici eu!

TÂRGOVEȚUL III

Nici eu!

TOȚI

Chiar nici unul!...

DASCĂLUL

Așa să fie!

TOȚI

Vezi bine!

¹ Știu și răsștiu (gr.).

— B. P. Hasdeu —

DASCĂLUL

Vai de țară!

TÂRGOVEȚUL I

Tu citește!

TÂRGOVEȚUL II

Ești dascăl!

TÂRGOVEȚUL III

E treaba ta!

TÂRGOVEAȚA I

Curând! Curând!

TÂRGOVEAȚA II

Zi odată!

CELELALTE

Nu mai putem aștepta!

DASCĂLUL

Fiindcă voi nu știți carte...

TOȚI

Ei bine?

DASCĂLUL

Dar faceți gură...

TOȚI

Ei bine?

— *Muntele și valea* —

DASCĂLUL

Căci, din păcate, a românului făptură
Este...

TOȚI

Ei bine?

DASCĂLUL

Să zbiere cu câtu-i mai nătărău.

TOȚI

Ei bine?

DASCĂLUL

De voi mi-e milă...

TOȚI

Ei bine?

DASCĂLUL

Voi citi eu.

TÂRGOVEȚUL I

Citește!

TÂRGOVEȚUL II

Da! Da!

TÂRGOVEȚUL III

Începe!

TÂRGOVEȚELE

Ascultare! Ascultare!

TÂRGOVEȚUL I

Eu port bumbac în ureche. Ridică-ți glasul mai tare...

TÂRGOVEȚUL II

Dar nu răcni, că pe mine mă cam supără la cap...

TÂRGOVEȚUL III

Mai în sfârșit, hai odată, mișcă-ți barba cea de țap!

DASCĂLUL

(citește)

Frunză verde de negară,
De când domnește în țară
Petru-vodă șchiop și slut,
De răs țara s-a făcut!...

TOȚI

De răs țara s-a făcut! Da, da, da!
Hi, hi, hi! Ha, ha, ha! Hi, hi! Ha, ha!

TÂRGOVEAȚA I

Petru-vodă șchiopătează, dar nu-i slut!

TÂRGOVEAȚA II

Nu, nu, nu este!
Ba-i chiar frumușel la față ca fătul cel din poveste!

TÂRGOVEȚII

Tăceți, găștelor, odată!

TÂRGOVEȚELE

Auzi, obraznici, mojici!

— *Muntele și valea* —

DASCĂLUL

Ori me-ți asculta, sau altfel mă duc și vă și vă las aici...

TÂRGOVEȚII

Ba nu! Citește! Citește!

TÂRGOVEȚELE

Noi găște? Noi?... Ce ocară!

TÂRGOVEȚUL I

Tăceți sau plecați!

TÂRGOVEȚUL II

Firește!

TÂRGOVEȚUL III

Da, da! Afară! Afară!

DASCĂLUL

Vreți să m-ascultați odată?

TÂRGOVEȚUL I

Negreșit! Nu ne pricepi?

TÂRGOVEȚUL II

Citește! Haide! Tăcere!

TÂRGOVEȚUL III

Apoi dară ce nu-ncepi?

DASCĂLUL

Frunză verde de negară,
Vodă doarme în cămară,

Iar boierii, tot furând,
Își fac trebile pe rând!

TOȚI

Își fac trebile pe rând! Da! da, da!
Hi, hi, hi! Ha, ha, ha! Hi, hi! Ha, ha!

DASCĂLUL

Frunză verde de negară,
Norodul plânge și zbiară,
Dar în cer și pe pământ
Nu-l aude nici un sfânt!

TOȚI

Nu-l aude nici un sfânt! Da, da, da!
Hi, hi, hi! Ha, ha, ha! Hi, hi! Ha, ha!

DASCĂLUL

Frunză verde de neg...

TÂRGOVEAȚA I

(întreprând)

Haide! iarăși frunză de negară?
Ce Doamne! Tot numai una?... Ca și cum n-ar fi-ntr-o vară
Feluri de feluri de frunze!...

TÂRGOVEAȚA II

Viorele, rozmarini...

TÂRGOVEAȚA III

Garofițe, busuioace...

TÂRGOVEAȚA IV

Trandafiri, brândușe...

TOATE

Crini...

TĂRGOVEȚUL I

Tăceți odată, că-i poznă!

TĂRGOVEȚUL II

O să vă luăm la goană!

TÂRGOVEAȚA I

Auzit-ai soro, vorbe!

TÂRGOVEȚUL III

Bre! Doar nu ești o icoană?

TÂRGOVEAȚA II

Dar nici dumneata un vodă, ca să ne batjocrești!

DASCĂLUL

Vreți să citesc mai departe? Nu vreți...

TOȚI

Ba da, să citești!

DASCĂLUL

Frunză verde de negară,
Decât un domn de ocară,
Iar boieri mișei și hoți,
Mai bine la dracu toți!

TOȚI

Mai bine la dracu toți! Da, da, da!
Hi, hi, hi! Ha, ha, ha! Hi, hi! Ha, ha!

TÂRGOVEȚUL I

Măi! Oare tocmai la dracu?... Să nu fie?... Știi... Mai lasă...

TÂRGOVEȚUL II

Ba nu! Nicidecum! La dracu!

TÂRGOVEȚUL III

La dracu cei ce ne-apasă!

TÂRGOVEȚUL I

Fie și la dracu, totuși... vreo vorbă mai cu papuci...
De pildă: la cel cu coadă și cu coarne să te duci;
Se-nțelege că-i tot dracul, dar ocară-i mai cioplită...

DASCĂLUL

Aș! Cu carne și cu coadă poate să fie ș-o vită!
Mai bine dar drept la dracu!

TÂRGOVEȚUL II

Mai bine, pre legea mea!

MAI MULTE VOCI

Ho! Încet! Vine vătavul!

TÂRGOVEAȚA I

O să dăm de vreo belea!...

(Se arată Bașotă, înconjurat de slujitori.)

DASCĂLUL

Sosește nenorocitul tocmai când vorbeam de vite.
Se-ntâmplă, zău, câteodată, cimilituri potrivite.

BAȘOTĂ

Oameni buni! Ce stați aice? Ce veste? Ce v-ați orpiti!
Cu ce scop!... A! o hârtie! Să vedem: ce s-a citit?

TÂRGOVEȚUL I

Va fi o carte domnească...

TÂRGOVEȚUL II

O cazanie...

TÂRGOVEȚUL III

O rugă...

BAȘOTĂ

Slujitori! să fiți cu pază, ca nici unul să nu fugă...
Parc-aș fi sigur că-i iarăși vreun cântec nerușinat!

TÂRGOVEȚUL I

N-aș crede!

TÂRGOVEȚUL II

Nu-l mai citește!

TÂRGOVEȚUL III

Foarte rău ne-am încurcat...

BAȘOTĂ

*(apropiindu-se de placard și silabisind: „frun... frunză... verde... de
negară... de când... dom... dom... domnește”...)*

Cum? Împotriva domniei? Împotriva stăpânirii?
Și voi toți sunteți în gloată părtași ai nelegiurii?
A! V-am prins, litfe spurcate! Vi-i dragă viața sau ba?
Să-mi spună dar adevărul pe cine l-oi întreba!

(Apucă de piept pe Târgovețul I.)

Tu ai o față cam proastă: frunte jos, gură căscată,
Semnele cele mai bune de-o inimă nestricată...
Pune dar mâna pe cuget și-arată-mi, cine l-a scris
Acest cântec ce cutează pe-un vodă să-l ia în răs?

TÂRGOVEȚUL I

Iartă-mă, jupân vătave... măria-ta și stăpâne...
Eu nu știu chiar nimicuță... dar nu-i așa, să fiu câine...
Eu am sosit acușica... Sunt omul cel mai smerit...
Eu nu știu carte, jupâne... Nu eu, altul a citit...

(Răzvan, intrând pe nesimțite, se amestecă în gloată.)

BAȘOTĂ

A citit? Dar cine-anume? Care dintre toți!
Arată!

TÂRGOVEȚUL I

(arată la Dascăl)

Acesta, jupân vătave...

BAȘOTĂ

A! Ființă blestemată!

DASCĂLUL

Da, da! Cam așa, jupâne! Ce să zic? Eu am citit,
Dar nu cu voie vegheată: chiar dumnealor m-au poftit...
Cercetează-i și-i întrebă... Nu sunt eu cel cu pricina.
A citi când nu te lasă, de! a cui să fie vina?

BAȘOTĂ

Oameni buni! Acuma dară, ca să văz ce-i de făcut,
Vă mai întreb: cum anume a citit acest limbut?

TÂRGOVEȚUL I

Curat pe moldovenie...

TÂRGOVEȚUL II

Negreșit! Cum se citește!

BAȘOTĂ

Drace! nu-i aci-ntrebarea. Eu știu că moldovenește,
Dar citit-a oare iute? Fără a se-nvălmășa?
Răsfirat? Limpede? Neted? Repede?

MAI MULȚI

Așa! așa!

BAȘOTĂ

Așa-i, hoțul!... Ei bine! Acuma ce-mi vei răspunde?

DASCĂLUL

Hoțul, **Gvwoi óautóu**¹ jupâne. Eu nu doresc a m-ascunde.
Citit-am cum este rostul; vezi bine că nu-n zadar
Am tot învățat la buche. Sunt dascăl! Sunt cărturar!

BAȘOTĂ

Ticălosule! Cum, Doamne, nu ți-e greu, nu ți-e rușine
Să-mi spui mie la palavre când vorbești tocmai cu mine?...
Eu! eu, vătavul cel mare, mă-nțelegi tu cine-s eu?
Mâna dreaptă a lui hatman, carele la rândul său
Este și el mâna dreaptă a lui vodă... Prin urmare,
Vreau să-ți spun, cap făr' de creieri! că eu, vătavul cel mare,
N-aș putea citi prea iute ceea ce alții au scris.
Ș-apoi tu! tu s-o poți face? Ar fi un lucru de răs!
Un dascălaș, o nimică, tu să mă-ntreci chiar pe mine?
Aceasta-i peste putință! Aceasta nu se cuvine!...

¹ Cunoaște-te pe tine însuși (gr.).

Deci judecata ți-e scurtă, fiind foarte-nvederat
Că cine-i foarte obraznic este foarte vinovat.
Tu ai scris cântecul ăsta! Te cunoști după sprânceană:
Un nas ascuțit de vulpe, o bărbiuță vicleană,
Ochi mici și buză subțire... chiar un chip de fariseu!
Vezi că te-am ghicit? Pe mine nu mă-nșeli tu, fătul meu!...
Slujitorilor, luați-! E bun de spânzurătoare!

RĂZVAN

Mai stați! De ce-i așa pripă? Turci, tătari sunteți voi oare
De săriți dintr-o năvală grabnic a ne spânzura?
Jupân vătav, mână dreaptă! Mă rog nu te supăra!
Să fie oare cu cale, în țara moldovenească,
A omorî pentru-un cântec o ființă omenească?

BAȘOTĂ

Țigan! Cioară! Faraone!

RĂZVAN

Fie toate cum vei vra,
Dar pe bietul om, jupâne, iartă-l, nu-l mai spânzura!
El nu-i faraon, nu-i cioară; e român, îți este frate...

TÂRGOVEȚII

Are dreptate țiganul! Țiganul are dreptate!

BAȘOTĂ

O să-l învâț eu îndată! Să mă-nfrunte ș-un netot?
Băieți! Pe-amândoi luați-i! Spânzurați-i bot la bot!

RĂZVAN

Zău? Ce spui? Așa-i povestea? De minune! Foarte bine...
Atunci lăsați-l pe dascăl și luați-mă pe mine;
El nu-i vinovat, sărmanul; cântecul făcut-am eu;

L-am scris, l-am lipit, și pace! De nu-i bun, îmi pare rău...
Ce priviți așa la mine? Doară nu-s o arătare...

MAI MULȚI

Tu ai scris?

RĂZVAN

Chiar eu, firește.

BAȘOTĂ

Lucru vrednic de mirare,
Un țigan să scrie stihuri, n-aș fi crezut-o... Ce-i drept,
Mutra-i oarecum arată suflet ager și deștept...
Vrea să zică, ș-acea doină din săptămâna trecută?...

RĂZVAN

Foaie verde magheran,
Logofărul e viclean...
Da, da, jupâne vătave! Tot de mine e făcută...

TOȚI

Bre!

BAȘOTĂ

Ciudat! Să știe carte o jivină de țigan!

RĂZVAN

Ba poate că-ntrec, jupâne, pe mulți boieri din divan...

BAȘOTĂ

Slujitori! lăsați pe dascăl, măcar că eu cu arcanul
Pe toți dascălii i-aș prinde ș-aș spânzura cu toptanul;
Căci ei răzvrătesc norodul, ei învață pe cei mulți
C-ar trebui ca boierii să umble goi și desculți;

Și chiar ăst țigan n-ar merge astăzi la spânzurătoare
De n-ar fi fost nici un dascăl ca să-l pună la scrisoare...
Cată dar, dascăle, cată! Scăpat-ai cum ai scăpat,
Dar păzește-te de dracul, c-o să dai de vreun păcat!...
Acuma tu, faraoane, răspunde-mi doar deocamdată,
De ce te-apuci tu d-o treabă poprită și neiertată?
O faci oare de la tine? sau cineva ți-o fi spus?

RĂZVAN

Apoi de, jupâne vătave, Stan e jos și Oprea-i sus!
Dumneata mereu ne spânzuri, ș-astfel trăiești boierește;
Eu fac doine și doinițe, ca să-mi petrec ți-gănește;
Fiecare cu ce poate!... Nu-i dat dreptul orișicui
Să pună-n ștreang omenirea în mijlocul târgului!...
Ș-apoi acest drept, jupâne, dacă mi s-ar da și mie,
Eu n-aș omorî nici unul, ca să pot ierta o mie.

BAȘOTĂ

(surâzând)

Șiret țigan!... Dar nu-i lesne a scăpa pe-un osândit!
Fapta ce tu ai făcut-o e un lucru de gândit.
A necinsti cârmuirea, a batjocori divanul,
Poate numai doară vodă sau mărie-sa sultanul...
Totuși, dragul meu, o lege, un vechi și sfânt obicei
Te-ar scoate din gura morții!... Ești însurat sau holtei!

RĂZVAN

Ba nu-s însurat, jupâne...

BAȘOTĂ

Mare noroc! Ești ferice!
Ai putea să scapi cu zile... În pravila țării zice
Cum că de-osândă se iartă pe cine-l ia de bărbat
O copilă, o fecioară, un suflet nevinovat...

Așa-i obiceiul nostru, datina cea strămoșească.
Acuma rămâne numai vreo fată să se găsească...

(Către târgovețe)

Printre noi nu este oare?

FATA I

Sunt eu.

FATA II

Și eu.

BAȘOTĂ

Minunat!

Două fete cumsecade? Nu-i așa? De măritat?

FATA I

Negreșit!

FATA II

Fără-ndoială!

BAȘOTĂ

Prea bine. Spuenți-mi, dară,
Care dintre voi, de milă, nu va lăsa ca să piară
De-o caznă foarte cumplită acest băiat priceput?
Însumi eu voi face nunta, după cum am mai făcut.
M-eți fi ciraci...

FATA I

Iertăciune! Eu una nu vreau, jupâne!...
Un bărbat țigan! O, Doamne!... Cum se poate!... E rușine!

FATA II

Și nici eu!... Ferească Sfântul!... Mai bine foc și potop!
S-ajung de povestea lumii? Eu, fată de potropop?

RĂZVAN

Așa-i? Atunci de ce dară ieșit-ați voi amândouă,
Răsărind în sus deodată, ca ciupercile când plouă,
Ca să ne cântați cu ison că sunteți de măritat!

FATA I

De ce!... Iată!... Să se știe!...

FATA II

Ce țigan nerușinat!

RĂZVAN

Măi! Le-ați auzit cu toții de la mic și pân'la mare!
Astfel dar, de-acu-nainte, veți ști bine fiecare,
Spunând-o-n toată Moldova, spre știința tuturor
[...] că cine sunt dumnealor!
Mirese de porunceală ce-ar vrea bărbați să-și găsească...
Iar dumneaei mai cu seamă, o fată potropopească!

(Toți râd în hohote.)

SBIEREA

(intrând)

Ce oameni lipsiți de minte! Să răză chiar de prisos:
Și fără nici o dobândă, și fără nici un folos.

RĂZVAN

Ai văzut, jupân vătave, că nu-i nici o fată-n lume
Ca să nu se înfioare când aude de-al meu nume...
Frumoasă-i legea străbună, ce iartă pe-un vinovat
Dacă poate să-l iubească un înger fără păcat;
Frumoasă-i legea străbună care pricepe c-o ceață

Se pierde când o răzbate o rază de dimineață;
Frumoasă-i legea străbună care crede că nu-i rău
Alesul unei ființe curate ca Dumnezeu!...
Frumoasă-i legea străbună... dar dânsa nu-i pentru mine,
Precum într-o florărie nu-i loc unui măracine,
Precum într-o sărbătoare nu-i loc unui cerșitor,
Precum în zvonul de răsuri nu-i loc plânsului de dor;
Căci numai cerul primește, sub streășina-i milostivă,
Scai și floare, catifeaua și sucmanul deopotrivă!...
Eu țigan! eu... o, jupâne! Decât vai, decât amar,
Mai dulce-i spânzurătoarea! Nu mai aștepta-n zadar!...

*(În acest interval Sbierea, zărind capătul pungii ieșit din cămașa lui
Răzvan, se pipăie cu grijire la chimir.)*

BAȘOTĂ

Pentru cea dintâi greșală, moartea ștreangului e mare...
Slujitori, acum deodată... duceți-mi-l la-nchisoare.

SBIERIA

(smulgând punga din sânul lui Răzvan)

Sacul meu, jupân vătave! Iată-l, săculețul meu!
(Se pune a număra banii.)

BAȘOTĂ

Cum? Așa să fie oare? L-ai furat? Tu?

RĂZVAN

Ba nu eu.

TÂRGOVEȚUL I

Țiganul la mal se-neacă!

TÂRGOVEȚUL II

Țiganul își dede-n petic!

TÂRGOVEȚUL III

Zi că-i un țigan, și pace!

TÂRGOVEȚELE

Un ticălos! Un besmetec!

SBIEREA

Fost-au douăzeci de galbeni... Numai nouăsprecei mai sânt!...
Unde-i unui? unul? unul... Dați-mi-l de sub pământ!

BAȘOTĂ

Unde-i galbenul, țigane?

SBIEREA

Un gălbănaș, rupt din soare,
Strălucitor, fără gaură, ferecat... M-auzi tu oare?

BAȘOTĂ

De ce nu răspunzi, țigane?

SBIEREA

De ce mă nenorocești?

RĂZVAN

Apoi de!... Iartă, jupâne... Galbănu-ți nu-l mai găsești...
În locu-i va fi o pâine într-o colibă săracă...

SBIEREA

Eu nu te-nțeleg! Eu nu știu!... Scoate-mi-l din piatră seacă!

BAȘOTĂ

Țiganul e prea obraznic. Am fost cu dânsul prea blând.
Slujitorilor, luați-l! Spânzurați-l mai curând!

SBIEREA

(apucând pe Bașotă de mână)

Mai stai, jupâne vătave! Nu te grăbi! Mai așteaptă...
Spânzură-l, dar mai-nainte fă-mi o judecată dreaptă.

BAȘOTĂ

Ciudat, boierule dragă! Apoi ce-ți pot face eu?

SBIEREA

Cum ce? Vreau sfânta dreptate!... Cum ce? Dă-mi galbănel meu!...
Uitat-ai pravila țării? Obicei? Canoane? Lege?

DASCĂLUL

În ce guri încape legea!

SBIEREA

În gura mea, se-nțelege!...
Ascultă, jupân vătave... Nu mă lăsa păgubaș!...
Sau țiganul să-mi întorcă acel galbănel... gălbănel...
Ori de nu, atunci, jupâne, stăpânul să mi-l plătească...
Astfel este obiceiul, pravila moldovenească...

BAȘOTĂ

Al cui ești tu, măi țigane? Cine e stăpânul tău?

RĂZVAN

Sunt țigan iertat, jupâne: țiganul lui Dumnezeu!

SBIEREA

Iertat? cu atât mai bine! Dup-a legii glăsuire,
Băiatul mi se cuvine în loc de despăgubire,
Așa-i, jupâne vătave!... Pravila zice curat:
Furul să se dea aceluia de la care a furat.
Dă-mi-l rob.

RĂZVAN

Eu rob?

SBIEREA

Vezi bine!

BAȘOTĂ

Adică, oricum să fie,
Vrei, boierule, să-l capeți jidovește în robie.
Știi c-un țigan, chiar de laie, se plătește orișicând
Peste douăzeci de taleri, pe când ăsta nu-i de rând:
E frumos și știe carte...

SBIEREA

Știe carte?

BAȘOTĂ

Foarte bine.

SBIEREA

Tocmai așa rob îmi trebui. Este tocmai pentru mine.
Îmi va ține catastișe, socoteli și daraveli.
Dă-mi-l după legea țării...

DASCĂLUL

Cea făcută de boieri!

SBIEREA

Nu știu de cine-i făcută, dar știu că-i foarte cu cale.

BAȘOTĂ

Atuncea se schimbă treaba... Să-ți spui verde dumitale
C-aș avea și eu nevoie de-un țigan așa de rar,
Cam cutezător, cam țațoș, dar deștept și cărturar.

Nu-nțeleg, nu pot pricepe și nu vreau ca el să fie
Bună pradă pentru altul pe când îmi place și mie...
Deci, ia-ți galbănu din parte-mi, iar eu pe țigan mi-l iau.

SBIEREA

Nu, jupâne! Niciodată! Nu, nu, nu! Nu vreau! Nu vreau!...
Vinovatul să-mi plătească! Nu altul! Nu orișicare!

BAȘOTĂ

Boierule! Știi prea bine, cine-i vătavul cel mare!...

SBIEREA

Dec! Și eu la visterie fost-am ftori-cămăraș!

BAȘOTĂ

Boierule! Află dară că postelnicul mi-e naș...

SBIEREA

Dar apoi și eu, jupâne, cu logofătul sunt rudă...

BAȘOTĂ

Boierule! Nu m-aprinde!... Mă faci să plesnesc de ciudă!...

SBIEREA

Plesnește. Eu nu te-mpiedic... Dar țiganu-i tot al meu!...

BAȘOTĂ

Boierule! Taci din gură, căci mă jur că eu... eu... eu...

RĂZVAN

(către popor)

Câinii osul ca s-apuce, corbii stârvul ca să-mpartă,
Boierii ca să robească, unii cu alții se ceartă!...

TÂRGOVEȚUL I

Se-nțelege!

TOȚI

Așa este!

SBIEREA

Îi vezi, jupâne vătav!
Taie-i pe toți! Nimicește mojmicea cu nărav!
Dar pe țigan dă-mi-l mie.

RĂZVAN

Stați, boieri! Vorba-i degeabă!
Nu me-ți robi voi pe mine! Nu me-ți robi! Mai degrabă
Veți pune-n lanțuri furtuna, cu tunete și cu ploii,
Decât s-ajung eu vreodată rob la unul dintre voi!...
Jupâne! Eu cer osânda. Spânzurătoarea m-așteaptă.
Mi-am bătut joc de domnie: e cea mai groaznică faptă!...
Cineva poate să râză de sfinți și de Dumnezeu,
Dar de vodă, nu... Ei, bine! Dă-mi, jupâne, ștreangul meu!

BAȘOTĂ

Slujitorilor! Luați-!... Ba nu!...

(Lui Sbierea la o parte)

Boierule dragă,
Uită cearta, căci, pe cinste, am glumit, a fost o șagă,
Un nimic. Dumneata, frate, cu logofătul ești neam,
Și chiar la logofeție eu o judecată am
Cu niște răzași... Un petic... Nu-i tocmai o treabă mare...
Mă-nțelegi... Să fim prieteni... O pricină de hotare...

(Se strâng de mâini cu căldură.)

RĂZVAN

Ce mai așteptați voi dară? Ce stați? Ce vă mai gândiți?...
Călăi ce pe robi ucideți, pe cei slobozi îi robiți!

TOȚI

Are dreptate țiganul! Țiganul are dreptate!

BAȘOTĂ

Slujitorii! Dați-mi afară toate gurile căscate!
(Slujitorii gonesc poporul, care se depărtează cu nemulțumire.)

TÂRGOVEȚUL I

Lasă-mă, jupân vătave, să văz cioroi spânzurat!

CEILALȚI

Și eu! Și eu!...

BAȘOTĂ

Ba la naiba!

SBIEREA

Afară de la mezat!

BAȘOTĂ

Așa-i! Acum suntem singuri! Nimeni nu-mi mai stă la spate,
Ca să strige că-i cu cale sau că nu este dreptate...
Slujitorilor, la lucru!... Apucați-l pe țigan!

RĂZVAN

(lăsându-se în mâinile slujitorilor)

Mă dau eu singur, jupâne.

BAȘOTĂ

Treaba merge găitan.

Legăți-mi-l și duceți-l...

RĂZVAN

Întins la spânzurătoare!

Omul om, să fie slobod; decât rob, mai bine moare;
Ș-apoi moartea-i înviere pentru cel disprețuit!

SBIEREA

Aleu! Vorbește-ntr-aiurea... Necum să fi-nnebunit!...

BAȘOTĂ

Prietene! Ia-ți țiganul, și nu uita mai cu seamă
Pricina cea de hotare...

RĂZVAN

(zbuciumându-se cu desperare)

Unde ești, o! mamă! mamă!

C Â N T U L I I

RĂZBUNAREA

*„Țiganul și clăcașul
Au fost gândirea mea;
Stăpânul, arendașul
Și legea lor cea grea...”*

C. BOLLIAC

F E Ţ E L E:

RĂZVAN, căpitan de haiduci
RĂZAȘUL } ceauși de haiduci
VULPOI }
VĂSCAN GANEA, boier
VIDRA, nepoata vornicului Moțoc
SBIEREA

MOȘ TĂNASE
HOȚUL I
HOȚUL II
HOȚUL III
CIOBANUL
HAIDUCI

Un crâng în codul Orheiului în Basarabia. În fund, un pârau. Mai încoace, un trunchi răsturnat. În laturi, stânci.

HOȚUL I

Ian să-mi spuneți: ce să facem ca să mai scurtăm din vreme?

HOȚUL II

Face-vom ce face frunza când prin codru vântul geme;
Ori vom face ca izvorul, când aruncă spuma lui,
Scăpărând argint din undă, pe verdeța crângului;
Sau să facem ca securea, când fieru-n copaci lovește,
Iar copaciul nu se lasă, luptându-se bărbătește;
Frunza, securea, izvorul, toate ne cântă cu dor:
Să cântăm și noi ca frunză, ca secure, ca izvor!

HOȚUL III

Cântecul să fie freamăt, troscot, șoaptă, toate-ntr-una;
Blând ca sărutarea mumei, crunt și groaznic ca furtuna!

HOȚUL I

Să cânte Răzașul dară!

RĂZAȘUL

(oftând)

De ce nu, de-aș avea cui,
Ștergându-mi plânsul cu plânsul, cum se scoate cui prin cui!...
Dar ce zic! Nu sunt eu numai care suferă și plânge;
N-oi fi singur eu în care doina-mi cugetul va frânge;
Tot ca mine varsă lacrimi, despuiți și nevoiași,
Toți acei ce-n țara noastră se mândresc a fi răzași,
Păstrând, ca o moaște sfântă, hrisoave, peceți, urice.
Putrezite de vechime și-n care cu fală se zice
Că, scaldându-se în sânge, moșii și strămoșii lor
Au câștigat ca răsplată câte-o brazdă de ogor!...
Tune, fulgere, trăsnească, cu potopul și pojarul!
Mult mare mi-este mânia! Mi-este mare mult amarul!

HOȚUL I

Eu am auzit, bădiță, c-adică și la munteni
Ar fi răzași ca ș-ai noștri, numiți acolo moșneni...

HOȚUL II

Sunt și-n Ardeal, măi fârtate; ba și-n Țara Ungurească;
Le zice chineji, dar este chiar o breaslă răzășească.

RĂZAȘUL

Apoi oriunde să fie, tot o soartă, tot un drac!
Tot vecinii mi-i înșeală, tot vecinii mi-i dezbrac;
Vecini de cei cu putere, cu căftane daurite,
Numai fir, numai mătasă, numai cu samur blănite;
Vecini dintr-aceia care, c-o-mbrâncire, c-un cuvânt,
Satul întreg plin de viață mi-l prefac într-un mormânt!
Vecini dintre care acuma, de-i văz în cale-mi, îi spintec,
Și hohotesc spintecându-i...

HOȚUL III

Dar tu ai uitat de cântec.

RĂZAȘUL

Ba n-am uitat. Vrut-am numai sângele-mi să-l pui în joc,
Ș-astfel, pomenind trecutul, să pot cânta mai cu foc.

(Își drege glasdul, își apasă cușma pe frunte și cântă.)

Frunză verde de sălcie,
Bat-o scârba răzășie!
Eu credeam că-i boierie,
Și-i curată calicie!
Ani întregi m-am judecat,
Sănătatea mi-am mâncat,
Și nimic n-am câștigat.
Eu umblam la judecată,
Copiii-mi plângeau pe vatră,
Nevasta-mi era uitată!
Dar acuma Dumnezeu
A făcut pe gândul meu,
Ca să-mi mai răzbun și eu!
Pentru dalba haiducie
Pentru mândra voinicie,
M-am lăsat de răzășie,
Ș-am ales judecători
Cei stejari nestrâmbători,
Ca să-mi fie frățiori!

TOȚI

Numai codrulețul drag
Dă dreptate la sărac!
Numai arcul după spate
Dă săracului dreptate!

HOȚUL I

Zi, Răzașule,-nainte! Zi-nainte! Nu mai sta!
Că să știu că piere lumea, tot cu drag te-aș asculta!

HOȚUL II

Zi-nainte! Zi-nainte! Să te-auză sfântul soare!

HOȚUL III

Uf, uf, uf! Rău mă frământă! Mi-e și cald, mi-e și răcoare!

RĂZAȘUL

(ia arcul în mână și cântă)

Frunză verde lemn sucit,
Și de când m-am haiducit,
Dragu-mi-i drumul cotit
Și de umbr-acoperit.
Când văz pe ciocoi viind,
Mă fac broască la pământ,
Îmi așez săgeata-n vânt
Și mi-l iau la căutare,
De la cap pân' la picioare,
Fără ah, fără cruțare!
Și chitesc, și socotesc,
Și cuget, și mă gândesc,
Pe unde să-l nimeresc:
La retezul părului,
Din dosul ișlicului,
Unde-i greu ciocoiului!

TOȚI

Las' să moară ca un câine,
Că mult te-a căznit pe tine!
Las' să moară ca o fiară,
Că mult geme biata țară!...

(Se arată, trecând puntea pârăului, Ganea și Ciobanul.)

HOȚUL I

Un boier aice-n codru!

CEILALȚI

(*apucând armele*)

Un căftan... Suntem trădați!

CIOBANUL

Liniștiți-vă, că doară ne cunoaștem, măi fărtați!
Eu vi-l aduc pe credință: eu vi-s chezaș și povață;
Voi aveți lipsă de galbeni, el are lipsă de brață...

GANEA

Care-i căpitanul vostru?

RĂZVAN

(*ieșind dintre tufe*)

Ce-ți trebuie? Ce poștești?

GANEA

Pe căpitan...

RĂZVAN

Căpitanul?... sunt eu; dar tu cine ești?

GANEA

Dumneata? Să fie oare? Sabia cea de văpaie,
De care tremură țara?

RĂZVAN

Numai pe cei răi îi taie.

GANEA

Dumneata Răzvan?

RĂZVAN

Ei bine, știi acuma cine-s eu;
Spune-mi dar și tu, jupâne, cum se cheamă ciocul tău?

GANEA

Nu-i vorba de nume...

CIOBANUL

Lasă! ți-oi spune eu, căpitane,
Din botez Văscan îi zice, iar după poreclă Gane:
Feciorul lui Osip Gane, ce fusese căminar...

GANEA

Eu n-am venit în pădure ca să vorbim în zadar.
Lucrul care mă zorește trebui isprăvit îndată...
Nu-ncape nici o zăbavă... Află că iubesc o fată...

RĂZVAN

Atunci du-te la vreun popă dintre cei ce pentr-un zlot
Cunună soră cu frate și mătușă cu nepot!
N-ai ce căta pe la mine,
Preoțit de cruda soarte
Ca să cunun alde tine
Numai cu duhul de moarte!
Așadar pleacă, jupâne; pleacă, vesel c-ai scăpat...
Însă de-ai venit aice cu vreun scop înveninat...

(pune mâna pe pumnal.)

CIOBANUL

Nu-l speria, căptane... Boierii sunt slabi la fire:
Brațul, haina, mintea, fața, inima, totu-i subțire.

RĂZVAN

Urmează-ți vorba, jupâne. Te-ascult...

GANEA

Apoi îți spuneam
C-am îndrăgit pe-oarecine, firește fată de neam;
Din nefericire, totuși, ea n-are mamă, nici tată,
Ș-unchiu-său vrea să-i răpească moștenirea cea bogată,
Luându-și de gând s-o-nchiză călugăriță la schit!...
O faptă nelegiuită! Un lucru nepilduit!

RĂZVAN

Sărmana?... Dar zestrea-i mare?...

CHIOBANUL

Avuții nenumărate!...

RĂZVAN

Sărmana!... Mori după dânsa?

GANEA

(dând lui Răzvan o pungă)

Iată trei sute de galbeni. Alți trei sute, negreșit,
O să-ți aducă ciobanul, după lucrul săvârșit...

RĂZVAN

Cum o cheamă pe sărmana?... Pe iubita cea bogată?

GANEA

Nu-i vorbă...

CIOBANUL

O cheamă Vidra... Știi?... A lui Moțoc nepoată...
Și cin-oare n-o cunoaște!

RĂZVAN

Da! Am auzit și eu...

HOȚUL I

Un fătoi ce călărește și-mpușcă chiar ca un zmeu.
Într-o zi am întâlnit-o alergând la vânătoare...
E voinică, n-am ce zice! Și-i frumoasă ca o floare...

RĂZAȘUL

Știut! După ce-i din osul aceluia vornic Moțoc,
De care Moldova-ntreagă mi se temea ca de foc!

GANEA

Căpitane! Noi în vorbe pierdem vremea fără treabă...

RĂZVAN

Se-nțelege! Tu ai sete s-apuci zestrea mai în grabă...
Spune-mi însă mai-nante, pentru banii ce ne-ai dat,
Ce fel de marfă anume să-ți dea codru-ntunecat?

GANEA

Chiar acuma, căpitane, zece călărași în silă
Tărăsc la călugărie pe nefericea copilă...
Mănăstirea nu-i departe... S-o smulgi din mâinile lor...
Dă-mi-o mie...

RĂZVAN

Te iubește?

CIOBANUL

Așa! Nu-i ceva ușor!

Vidra-i o fată semeață, bâcsită cu fudulie,
Care n-o să bage-n samă nici chiar pe sfântul Ilie!...
Să iubească pe jupânul? Dec! Să-și pună pofta-n cui...
Boierul știu c-o iubește, dar nu ea pe dumnealui...

GANEA

După cununie, lasă! și iubirea o să vie...
Dar grăbește, căpitane...

RĂZVAN

Așa-i! După cununie!
Adevărat. Eu uitasem c-asta-i legea pe la voi:
Numai zestrea înainte, iar iubirea mai apoi!...
Mai apoi? Ba nu! Iubirea nu mai vine niciodată,
Unde dintre două inimi, una-i boarfă cumpărată!...
Dar, mai în sfârșit, ce-mi pasă!...

CIOBANUL

Curat așa zic și eu:
De nu se iubesc boierii, pentru dânsii e mai rău.

RĂZVAN

Băieți! Mergeți cu jupânul. Ați auzit ce pofteste.
Simbria-i destul de bună: faceți treaba voinicește...

CIOBANUL

Sănătate, căpitane!...

GANEA

Niciodată n-oi uita
Slujbulița cea frumoasă ce-o mi-i face dumneata,
Și-ți făgăduiesc pe cinste că dacă din întâmplare
Vei fi prins de cărmuire, te scap eu din supărare:
Sunt cumnat cu părcălabul, iar voinicii amândoi
Mi-s cam rude de departe...

RĂZVAN

Ciocii sunt tot ciocoi!

(Către Răzașul, care vrea să plece cu ceilalți.)

Răzașule! mai așteaptă...

RĂZAȘUL

Poruncește!

RĂZVAN

(*luându-l deoparte*)

Cată bine.

De-i pricepe că miroasă...

RĂZAȘUL

A trădare? Las' pe mine!

RĂZVAN

Dar nu v-atingeți de Vidra... E femeie.

RĂZAȘUL

Chiar să vrei,
Răzașul nu se pogoară la bătaie cu femeii!

(*Ganea, Ciobanul și haiducii ies.*)

RĂZVAN

Femeie! Precum pojarul se naște dintr-o scânteie,
Așa m-aprinde pe mine ciudata vorbă: femeie!...
Femeie! De când pe dânsa o făcuse Dumnezeu,
El nu mai face nimica, fermecat de lucrul său,
Și privind cu mulțumire la lumea cea zâmbitoare,
Zice: eu sunt rădăcină, dar femeia este floare!...
Femeie!... Și totuși, omul, de lăcomie târât,
lubește nu pe femeie, ci aurul-i cântărit!...
Pentru dânsul e femeie moșia cea măsurată,
O sculă prețeluită sau o pungă numărată!...

(*Se aude afară glas strigând: „Răzvan! Răzvan!!”*)

Mă cheamă!... Cine să fie!...

TĂNASE

(arătându-se dintr-o parte)

A! Iată că te-am găsit!

RĂZVAN

Stai! Tu ești... Mi-aduc aminte... Ești acel nenorocit
Carele la lași pe poduri oboseai strigând „jupâne”,
Pân' să capeți o lescaie sau o fărâmbă de pâine!...
Te cunosc, deși de-atuncea trecut-a un veac întreg:
Trei ani cumpliți de robie...

TĂNASE

Robie? Nu te-nțeleg!
Te știam slobod, băietе; sprinten ca o rândunică;
Bătându-ți joc de necazuri... Zău! Nu mai pricep nimică...

RĂZVAN

Da! O robie de spaimă, cum numai duhul cel rău,
De-ar putea să biruiască, ar robi pe Dumnezeu!
Fost-am șerb, fost-am în lanțuri, ș-acum inima-mi suspină
Întâlnindu-te pe tine, căci tu, tu ai fost pricină!...

TĂNASE

Eu?

RĂZVAN

Tu, moșule! Tu singur! Asta-n veci eu n-oi uita...
Ș-apoi iată-mă-s în codru, haiducind din vina ta;
Și mâini, de-mi va fi ursita să mor pe spânzurătoare,
Ți-o voi datora tot ție...

TĂNASE

(făcând semnul crucii)

Poznă!... Nu glumești tu oare?...
Să știu c-așa-i adevărul, o clipă n-aș zăbovi,
Dându-ți pieptul meu drept țință, să te poftesc a lovi...

RĂZVAN

Tu! da, tu ești o unealtă a puterii fără nume,
Care țese nevăzută toate lucrurile-n lume,
Astfel c-ades muritorul, bun ca blândul mielușel,
Face rele peste rele, fără' s-o știe singur el!...

TĂNASE

Dar ce spui?...

RĂZVAN

Ți-aduci aminte nenorocita de pungă,
Din care luași un galbăn, zicându-mi c-o să-ți ajungă,
Că sunt mulți sărmani în țară, că nu-ți place de prisos,
Pe când se zbućiumă frații, simțind cuțitul la os?...
Moșule! Făcând aceasta, puteai să prevezi tu oare
C-o să mă cufunzi pe mine în robia-ngrozitoare?...
Ei bine! căzut în fiare pentr-un galbăn ce-a lipsit,
De primeai tu punga-întreagă, eu scăpam nepedepsit!...
Ha, ha, ha! Ș-apoi mai strige căpățânele-nțelepte
C-omul știe tot ce face, știe tot ce-o să-l aștepte,
Uitând c-un flutur de seară, ce trece repede-n zbor,
Este-n stare să răstoarne toată prevederea lor!...
O faptă cât de frumoasă, ca o floare cu otravă,
Tăinuiește câteodată pieirea cea mai grozavă!...
În sfârșit, tu ești pricină!...

TĂNASE

Dar de ce, copilul meu,
Să nu mă vestești în clipă, lăsându-mă-n locul tău
Înșuși eu să-ncarc robia pe căruntețile mele.
Și scăpându-te pe tine, să port lanțuri cât de grele?...
Un țigan ce miluiește pe-un neputincios bătrân,
Zică tot ce-i place lumea, este chiar ca ș-un român!...

RĂZVAN

Haide! Ce-a fost se trecuse... Spune-mi acuma, iubite,
De ce-ți târăști tu la codru oasele cele-nvechite?
Cum de ți-ai lăsat copiii?

TĂNASE

Ba copiii m-au lăsat.

RĂZVAN

Te-au lăsat? Nu-mi vine a crede!...

TĂNASE

Săracii au răposat.

În țara noastră cea mare și bogată, măi băiete,
Sunt români ce pier de foame! Sunt români ce mor de sete!...
Astfel în toată Moldova, păcătosului Tănas
Nici un sprijin, nici un razăm, nici un scut n-a mai rămas,
Decât numai să-și însemne pieptul cu cea sfântă cruce
Și zicându-și „Doamne-ajută!” calea codrului s-apuce;
Căci de-o bucată de vreme, cerșitorind pe meidan,
Auzeam mereu tot vorbe de căpitanul Răzvan...

RĂZVAN

Cum? La lași?...

TĂNASE

La lași, băiete, se vorbește despre tine
Felurite verzi ș-uscate, câte nici în cap nu-ți vine!
Unii te laudă foarte, ca pe-un strălucit viteaz;
Alții, adică boierii, te sfășie cu năcaz;
Iar țiganii tăi... iertare! O să-mi pui lacăt la limbă,
C-alta orice i-aș mai face, degeaba! tot nu se schimbă!...

RĂZVAN

Zi, moșule! Zi-nainte... Eu nu mă supăr de loc.

TĂNASE

Ei bine, țigani zbiară că tu ești al lor proroc:
Tu o să-i scoți din cătușe, tu o să-i speli de păcate,
În tine-i toată nădejdea, fără tine nu-i dreptate;
O nebună de țigancă le-a spus c-a visat prin somn
Că tu o s-ajungi odată nu numai jude, ci domn!...

RĂZVAN

Ciudad!

TĂNASE

O blestemăție! Auzi cine să domnească!
Însuși dracul nu croiește minciună mai țigănească.
Dar nu-i vorba de țigancă... Apoi precum îți spusei,
Rămânând singur în lume, fără copilașii mei,
Fără milă și-ndurare, fără căpătâi și vatră,
Mai rău decât chiar țigani ce colindează cu șatră,
M-am pus pe gânduri, băiete; gânditu-m-am, răzgândit,
Ș-acum iată-mă-s aicea, bucuros că te-am găsit...
M-am bătut cu multe litfe, care de care mai rele,
Ba leși, ba păgâni, ba unhuri, ba frânci de ai lui Despot.
Și ce-am învățat atuncea n-am uitat încă de tot...
Mă vezi prăpădit, dar altfel această mână secată
Tot ar mai putea trimite dușmanului o săgeată...
Decât să mor în orașe de cruzimea celor răi,
Mai bine voi în pădure prin mine să piară ei!...
O ființă cât de slabă sporește când își răzbună.
Încearcă-mă și pe mine... Sunt haiduc și pace bună!

RĂZVAN

Așa te vreau, moș Tănase! Ș-o să vezi peste puțin
C-orașu-i o lighioană și numai codru-i creștin...

În oraș totu-i robie; cel mai mic și cel mai mare,
Toți ca unul poartă lanțuri, toți ca unul gem în fiare;
Fiecare slugărește, și nici unul nu-i stăpân;
Însuși domnul cu rușine pleacă fruntea la păgân!...
Pe când aicea stejarul lângă buruiană crește,
Dar fie cât de puternic, el pe dânsa n-o robește;
Iar sălbatecele fiare, ce flămânde rătăcesc,
Omoară sărmana jertfă pe care mi-o nimeresc,
Dar n-o-njură cu năpaste, ca fiara cea omenească,
Care prada-i n-o ucide și n-o iartă să trăiască!...
În oraș totul se-ngroapă și putrezește de viu
În locuința-i îngustă și rece ca un sicriu,
Unde suflarea se curmă, unde văzduhul lipsește,
Unde cărămidă, lespezi, lut și piatră te-nvălește;
Pe când aicea verdeața ne ține loc de pereți,
Ne-acopere numai frunza și numai cerul măreț,
Iar jos s-așterne covorul, văpsit cu mii de vâpsele,
Ce singură firea-l țese din ierburi și floricele!...
Lumea totuși de departe ne numește cu fiori
Ucigași, împușcă-n-lună, hoți, tâlhari, omorători...
O, nu, moșule! Nu crede! Așa fost-a totdeauna
Că de cel gonit se leagă clevetirea și minciuna,
Precum mușchiul se lățește pe-un copaci pe care-l tai,
Și nu-l lasă pân' ce viermii nu-l prefac în putregai!
Săracul țăran ce-și pierde vitișoarele sau plugul,
Robul osândit ce fuge, blestemând biciul și jugul,
Toți cei slabi, izbiți de soartă, de nevoi înconjurați,
Află-n codru mângâiere și ne dau nume de frați.
Când privești Moldova-ntreagă părăsită-n jaf și-n silă,
Pe cei buni în neputință, pe cei răi fără de milă,
Veneticul și păgânul, cel de neam și cel bogat,
Numai ei având dreptate și la vodă și la sfat,
Căciuliți de toată lumea, fără grijă de nimică...
O! Atunce-ți pare bine când deodată se ridică
Spaima de haiduci în țară, născuți din al țării chin,
Precum o durere crudă naște-n piept câte-un suspin!

TĂNASE

Urmează, frate Răzvane! mai vorbește! Mai vorbește!...
Focul cuvintelor tale m-alină, mă răcorește!
Sunt vorbe de sus, băiete, iar nu de-un om pământean...
O, Doamne! Să iasă tocmai dintr-o gură de țigan!...

VULPOI

(de departe)

Căpitane! Căpitane!

RĂZVAN

Ce veste?

VULPOI

(târând după dânsul pe Zbiera)

O caracudă!

Am pescuit-o acuma pe-uscat fără multă trudă...

RĂZVAN

Sbiera? În mâinile mele?

SBIEREA

Chiar Răzvan!... Vai!... Sunt topit!...

TĂNASE

Te cunosc și eu prea bine!

SBIEREA

(căzând în genunchi)

Și dumneata?... Am murit!...

Sfinte Petre!... Sfântă Ana!... Mucenice Spiridoane!...
Scăpați-mă de pieire!... O să vă dau trei icoane,
Tot d-aramă poleită cu aur... sau cu argint!...

VULPOI

Drace! Nu știam eu singur c-am pus mâna chiar pe-un sfânt!
L-am găsit în drum la stânga, într-o căruță stricată;
De gras ce-l vezi, de departe mi se păru că-i o roată;
Dar fiindcă vrea să fugă, îi dădui un bobârnac,
Și simții atunci de-aproape că-n roată-i ascuns un sac.
Deci acuma, căpitane, poți să-i dai răvaș la dracul,
Că tot ce-a fost bun într-însul nu mai este: iată sacul!...

SBIEREA

(frângându-și mâinile)

Taleri trei mii patru sute cincizeci și șapte ș-un ort!...
Sunt pierdut!... Preasfântă troiță! Maică Precistă!... Sunt mort!...

TĂNASE

Dați-mi cinevași o armă, căci poftesc cu pofta mare
Să-i număr, tot unul-unul, vreo zece mii pe spinare!

RĂZVAN

Eu țigan, și iată cine se laudă că-i român...
Fraților! Priviți-l bine: eu sunt rob, dânsu-i stăpân!...

TOȚI

Stăpân?...

RĂZVAN

Boierule, scoală!... Nu-i frumos și nu-i cu cale
Să-ngenunchezi dinaintea unui rob al dumitale.
Jupânului, ce-i cu dreptul d-a ședea chiar în divan,
Nu se cade să se plece de frica unui țigan...
Scoală dar ca ș-altă dată, scui pă-mă și pălmuește,
Că vodă nu-ți cere sama, și pravila nu te-oprește!
Scoală dar ca ș-altă dată, și pune pe-argații tăi
Ca să-mi dea și dâșii palme, ca să mă scuipe și ei!

Țara-ntreagă nu-i a voastră?... Codru sau oraș, ce-ți pasă?
Oricând ș-oriunde, jupâne, sunteți tot la voi acasă!...

(Sosesc Vidra, Ganea, Răzașul și ceilalți hoți.)

RĂZAȘUL

Căpitane! Îți aducem pe nepoata lui Moțoc,
E cam cu nărav ciocoica: n-o auzi vorbind de loc...

VULPOI

Bre! Ce de mai boierime! Doi jupâni ș-o jupâneasă!

HOȚUL I

Parcă-i la Curtea domnească!

HOȚUL II

O adunare aleasă!

RĂZAȘUL

(privind la Sbierea)

Haida-de! Dar ăsta cine-i?... De când maica m-a făcut,
N-am întâlnit niciodată om mai pocit și mai slut!

HOȚUL I

O gadină!

HOȚUL II

O șopârlă!

HOȚUL III

O năpârcă-nveninată.

RĂZVAN

Țăcere? Să fiți cu toții martori la o judecată.
Ăst boier, pe care-acuma îl vedeți îngenunchat
Și care la lași se plimbă mândru ca un împărat...

SBIEREA

Nu, nu, nu...

VULPOI

Taci, caracudă!

RĂZVAN

 Ăst boier prin răutate
Întrece gadini, șopârle și năpârci înveninate...
Ca painjenul ce țese pe furiș vicleanu-i ciur,
Și-l întinde, și-l anină, și-l acață pe-mprejur,
Și drept din mijloc pândește, pironit în neclintire,
Așteptând să-i intre gâza în capcana-i cea subțire,
Apoi lacom se repede, bucuros c-a înșelat,
Ș-o tot rumpe, ș-o tot vără în stomahu-i desfundat,
Și iar își cârpește ciurul, și iar la pândă s-așază,
Și iar ocheste-n tăcere, nouă pradă să-i mai cază...
Astfel și boierul ăsta e painjenul sătul,
Gata să-și mai dregă cursa, tot strigând că nu-i destul!

SBIEREA

Nu, nu...

VULPOI

Taci, că te ia naiba!

HOȚUL I

Nici iadul n-o să-l primească!

RĂZVAN

Însă din jertfele sale, nu-i alta ca să-l urască
Cu furie mai cumplită, cu foc mai înverșunat,
De cum Răzvan îl urăște, setos de-a fi răzbunat!
Pentr-un galben, ce pe drumuri l-am găsit pe neașteptate,

El, cu pravila-i în mână și pe buză-i cu dreptate,
Mă ia rob... rob pentr-un galben și mă face nevăzut
Într-un beci, de mucezeală în mocirlă prefăcut,
Unde mă legăse-n zgardă, ca pe-un câine-n bățatură...
Îl urăsc cu cea mai cruntă și nepovestită ură!...

(Vidra face o mișcare de groază.)

TĂNASE

Răzbunare! Răzbunare!

HOȚII

Furcă!

RĂZVAN

Da! voiesc și eu
Să-mi răzbun; dar moartea-n furcă i-ar fi prea puțin...

SBIEREA

(căzând jos)

Valeu!

RĂZVAN

Cruce, țeapă, glonț, săgeată... Nu-i destulă răzbunare!
Vreau o altfel de pedeapsă: o pedeapsă și mai mare...

RĂZAȘUL

Căpitane! Ian sfârșește! Că decât să mai aștept,
Mai bine-acum dintr-o dată să-i înfig măciuca-n piept!

RĂZVAN

Măi Vulpoiule, ridică-l!...

SBIEREA

(când îl scoală Vulpoi)

Vai mie!... Răzvane frate!...
Mă jur c-am lăsat acasă catastișe ne-ncheiate...

Iartă-mă!... Tocmai pe tocmai!... Fost-ai rob, te iert și eu...
De vrei, îți voi da ș-un zăpis... Martor mi-este Dumnezeu!...

RĂZVAN

Vulpoiule, du-l din codru! Scoate-mi-l pân' la răspânte,
Arată-i drumul cel mare și zi-i aceste cuvinte:
Iată dreapta, iată stânga, iată jos și iată sus;
Alege la deal, la vale, la răsărit, la apus;
Răzvan te-avusese-n palmă, și numai c-un semn de mână
Ar fi putut să te facă praf, pulbere și țărână...
Totuși, uite! Nu-ți lipsește nici un fir din perii tăi...
Să trăiască codrul verde!... Pleacă slobod unde vrei...

(Vidra e foarte mișcată.)

TĂNASE

Cum? îl ierți? Îl lași să scape?...

RĂZAȘUL

Căpitane! Mi se pare
Că tu-ți cam petreci cu glume ș-ai uitat de răzbunare!

RĂZVAN

Răzbunarea cea mai crudă este când dușmanul tău
E silit a recunoaște că ești bun și dânsu-i rău!...

RĂZAȘUL

Astea nu se trec la mine! Doară nu-s o fată mare,
Ca să cred că răzbunarea nu-i decât o sărutare!...
Noi l-am prins, al nostru-i dară, al codrului, nu-i al tău!
Nu-l iert eu, bată-l să-l bată!...

VULPOI

Și nici eu nu-l iert!

HOȚUL I

Nici eu!

HOȚUL II

Bagă sama, căpitane! Noi nu te-am ales pe tine
Ca să te pupi cu boierii și să ne dai de rușine!

O VOCE

Țiganul se prea gurguță!

ALTĂ VOCE

Se cunoaște că-i țigan!

MAI MULTE VOCI

Țigan! Chiar țigan!...

RĂZVAN

Țiganul nu mai este căpitan!

(Scoate din brâu o bardă poleită.)

Când voi m-ați pus peste codru, dându-mi în mână securea,
Juratu-mi-ați să m-asculte lunca, drumul și pădurea.
Iată barda ce-a pătat-o jurământul cel viclean;
Dați-o unui alt mai vrednic, care nu va fi țigan!
Puneți dintre voi pe-acela care-i meșter să vă-nvețe
A năvăli-n slăbiciune, a vă izbi-n bătrânețe,
Sau pe-o singură furnică să dați iurăș câte doi!
Așa căpitan vă trebui, dar Răzvan nu-i pentru voi!

(Aruncă barda și voiește a ieși.)

RĂZAȘUL

Haide, haide, căpitane! Te iuțești peste măsură!
Nu te pierdem noi pe tine pentru astă pocitură!

(Privește încruntat la Sbierea, ridică de jos securea și o dă lui Răzvan.)

Iată barda, ia-ți-o iarăși, fă ce-ți place, fă cum știi...
Dar eu, unul... of, măicuță!... I-aș tăia fășii-fășii!

VULPOI

Să trăiască căpitanul!

TOȚI

Căpitanul să trăiască!

TĂNASE

Da, da! Și de țigănie să nu se mai pomenească!

RĂZVAN

(căt-re Sbierea)

Stăpâne, acum-a pleacă!...

SBIEREA

Să plec?... Cum?... Adevărat!...

O, ce om! Ce piatră scumpă! Ce suflet de matostat!...
Dar fiindcă scapi de moarte pe-un creștin foarte cucernic,
O să te blagoslovească Dumnezeu atotputernic!...

RĂZVAN

Fugi, boierule, de-aice!... Fă-mi și tu pe placul meu!...
Mi-e scârbă s-aud din gură-ți numele lui Dumnezeu!

VULPOI

(împingând pe Sbierea)

Mișcă! Mișcă, caracudă!

SBIEREA

Ba nu... Mă rog! Fără pripă!...
Mai avem o socoteală... Numai un cuvânt... O clipă!...

Dați-mi sacul meu!... Răzvane!... Nu mă sărăci de tot...
Taleri trei mii patru sute cincizeci și șapte ș-un zlot!

(Iese ghiontit de Vulpoi.)

VIDRA

(Înaintând și întinzând mâna către Răzvan)

Aș fi mândră, căpitane, ca să strâng o mână, care
Nu voiește să-și răzbune decât numai prin iertare!...

RĂZVAN

Mâna mea?... Această mână, dezmiardată de cuțit,
Arsă de foc și de vânturi, bătută neconținut,
Spălată de ploii și grindini, aspră și neagră din fire,
Cuteza-va ea s-atingă mâna-ți albă și subțire?...

VIDRA

De când oamenii din codru răpitu-m-au de pe drum,
N-am oftat, n-am zis o vorbă, fost-am mută pân-acum,
Oprind lacrima pe geană și-necând în piept suspine,
Ca să nu pogor pe Vidra pân' la ei și pân' la tine...
Dar nu-i pasăre pe lume să nu cânte mai cu dor,
Când ziua-i plină de soare și cerul e fără nor;
Nu-i femeie să nu-și simtă inima-i în tulburare,
Când s-așterne dinainte-i luminând o faptă mare!...
Rob, țigan, haiduc, de-oriunde soarta să te fi adus,
Un suflet c-al dumitale își va face loc în sus!

(Răzvan rămâne ațintit.)

TĂNASE

Aferim! Ce mai muiere! De-ar fi mulți boieri ca tine...

GANEA

Ce fac, dragă jupâneasă? Cine-ar crede!... E rușine!
Nepoata marelui vornic și fiica unui spătar,
Dumneata să stai la vorbă... ce-njosire!... c-un tâlhar!...

RĂZAȘUL

Căpitane! Căpitane!... Fă-ți cu mine o pomană:
Dă-mi voie măcar dintr-însul să-ți fierb de prânz o tocană!

HOȚII

Da, da! Să-l tăiem îndată!...

RĂZAȘUL

Să-l bucățim mărunțel,
Ca să nu se mai cunoască de-a fost boier sau vițel!...

RĂZVAN

(ieșind din gândire)

Cum? De ce-i așa urgie?... Lăsați-l în bună pace!...
El nu v-a făcut nimica...

RĂZAȘUL

Nu cumva! Iată ce-mi place!
Doar n-ai fost surd, căpitane!... Nu-l mai apăra-n zadar!...
Nu l-ai auzit tu singur că te numește tâlhar?...

RĂZVAN

Eu tâlhar?... dar cine-a zis-o?... Răzvan nu putea s-auză,
Căci simțirea-i se pierduse, rătăcindu-se pe-o buză
Din care sorbea cu-ncetul cuvinte ce-mi par mereu
Că tot încă sună, sună și răsună-n jurul meu!
O, tu, femeie măreață! tu un înger! tu o zână!
Tu, ivire minunată ce-mi răsai ca o lumină!
Să te mai auz o dată că locul meu este sus...
Așa c-ai spus-o? Mai spune-mi! Mai spune-mi încă!...

VIDRA

(cu sfială)

Am spus...

RĂZVAN

Ai spus!... Eu credeam că-n lume nu va fi nici o ființă
Ca să-și cufunde privirea sub gunoi de umilință,
Pîn' la omul care-n viața-i n-a gustat de nicăiri
Decât dispreț și nemilă, batjocură și loviri!...
Dar știi tu oare puterea ce-o au cuvintele tale,
Luminându-mă cu raza străcurată jos în vale,
Unde de-ale nopții umbre, sub un vâl întunecos,
Ascundeau în adormire tot ce-i bun, tot ce-i frumos?...
Tu mi-ai dat o lume nouă, mi-ai deschis o nouă cale!
C-un cuvânt, c-o vorbă numai, cu suflarea gurii tale,
Ca domnul Hristos pe Lazăr tu din moarte m-ai sculat!...
Ce putere! Ce minune!...

RĂZAȘUL

Căpitanu-i fermecat!

RĂZVAN

Dar tu stai și taci acuma?... Îți pare rău dumitale
C-ai picurat o nădejde peste un noian de jale?
Poate-ți mai aduci aminte cine ești?... Ei bine, dar,
Nici eu n-o să uit atuncea că Răzvan e un tâlhar!

(Către Ganea.)

Sunt tâlhar!... Așa-i, jupâne?... Ei, da! Sunt tâlhar! Firește!...
Am înțeleș cum mă cheamă, și-o să mă port tâlhărește...

(Aruncând jos o pungă.)

Na, boierule! Ia-ți punga!...

GANEA

Ba nu! Ia-ți-o dumneata...
Îți mai datoresc trei sute... Crede-mă că n-oi uita...
Ciobanul o să-ți aducă.

RĂZVAN

Nu-mi pasă de datorie!
Iată banii tăi, jupâne! Dă-mi o altfel de simbrie!...
Numai cântecul deschide cugetul haiducului!

P-un deal, p-un colnic,
Mergera un voinic,
Voinicul voinicilor
În țara piticilor:
Cu fața voinică
Ș-o inimă mică!
Lângă el mergera,
Și la el privea,
Și mereu ofta,
Poate că-l iubea,
O copilă dalbă
Cu galbeni în salbă
O dulce fetiță
Cu flori în cosiță,
Cu rai în guriță!
Amândoi mergera,
Și mergând grăia,
Și grăind zâmbea,
Când iată
Deodată
Pe drum mi s-arată,
Stând în calea lor,
Vătavul haiducilor,
Căpitanul hoților,
Groaza veneticilor!
Și cum mi s-arată,
Privește la fată,
O vede și iată:
I se face milă
De biata copilă!
Și zice apoi

Către cel ciocoi,
Către cel voinic,
Voinic de nimic:
Calea e a ta,
Mândra e a mea,
Și de nu mi-o dai,
Hai la luptă, hai!...

(Vidra își pune mâna pe frunte.)

TĂNASE

Uf, uf, ce inimă mare! Păcat, zău, că nu-i creștin!...

GANEA

Eu nu-nțeleg, căpitane... Ce vrei? Ți-oi plăti deplin...

RĂZAȘUL

Nu-nțelegi ce este lupta?

GANEA

Lupta?

RĂZAȘUL

Lupta voinicească:

Unul pe-altul să-mi apuce, ș-apoi să mi se trântescă!

GANEA

Dar căpitanu-i mai tare... mai umăros... mai cu piept...
Lesne poate să mă bată... nu se cade... n-ar fi drept.

RĂZVAN

A! jupânului, pesemne, îi place lupta nemțește?
Dați-i săbii dumisale; să-și aleagă ce poștește!...
Pentru mine-i chiar totuna: ne vom bate cum va vrea;

De-oi muri nu-i mare treabă, iar de nu, Vidra-i a mea!

(Scoate paloșul, pe când Răzașul dă pe al său lui Ganea.)

Apucă spata, jupâne!...

GANEA

(scoțând paloșul)

Din dragoste!

CIOBANUL

Patru sate!

RĂZVAN

(năvălind)

Apără-te!...

VIDRA

(descoperindu-și fața și punându-se între amândoi)

Nu, Răzvane!... N-ai cu cine!... Nu te bate!...

C Â N T U L III

NEPOATA LUI MOȚOC

„Să nu te blesteme cineva: s-
ajungi slugă la cai albi și stăpân
femeie s-aibi!”

ANTON PANN

F E Ț E L E :

RĂZVAN, ostaș leșesc	MINSKI	} căpitani
VIDRA, iubita lui	PIOTROWSKI	
RĂZAȘUL } tovarășii lui	ISCOADA MUSCĂLEASCĂ	
VULPOI }	OSTAȘUL I	
SBIEREA, prins în război	OSTAȘUL II	
HATMANUL	OSTAȘUL III	

CĂPITANI ȘI OSTAȘI LEȘEȘTI

O tabără leșească la marginile țării muscălești: corturi, tunuri, arme...

(Trei ostași, din care I și II duc pe cel al treilea, greu rănit.)

OSTAȘUL I

Mulți muscali ucis-ai oare?

OSTAȘUL II

Cu sabie?

OSTAȘUL I

Cu ce vrei?

OSTAȘUL II

Cu sulița două sute și cu paloșul vreo trei!
Opt sau nouă-zece sute... Poate și mai mult!...

OSTAȘUL I

Desigur!

OSTAȘUL II

Dar tu?

OSTAȘUL I

N-am ucis nici unul. Nu-mi place. N-am vrut eu singur!...
Rănit-am însă vreo mie... Tu mă știi că-s cam voinic:
Tot răni de cele mai grele, de la cap pân' la buric...

OSTAȘUL II

Vezi, așa suntem noi, leșii!

OSTAȘUL I

Trăiască Țara Leșească!
Muscalul, de-ar fi cu dracul, tot nu-i chip s-o biruiască!...

OSTAȘUL III

Of!... Eu mă sfârșesc cu zile... și voi, ca niște nebuni,
Când nu tremurați în tufe, vă desfățați în minciuni!...
Ah! duceți-mă la doftor: încai moartea să mă scape...
(Câteșitrei ies la dreapta, pe când la stânga se arată Minski și Piotrowski.)

MINSKI

Uite, măi! Inima-n mine plesnește, gata să crape!...
Sângele mi se ridică și se suie în obraz
De ciudă, de-ntărâtare, de durere, de necaz!
Cum ți se pare, iubite? într-o tabără crăiască,
Tocmai în mijlocul nostru și-n țara noastră leșească,
Un străin, o venitură, un om fără căpătâi,
Un nătărău din Moldova să fie tot cel dintâi?
Pe când eu zac la o parte, lăsat fără nici o treabă,
Uitat ca o jucărie, ca un copil, ca o babă!

PIOTROWSKI

Ce vrei! Ut *verum dicamus*¹, mărturisește și tu
C-acest *vir valachus este strenuissimus*...²

MINSKI

Ba nu!

Eu nu recunosc aceasta! Nu se cheamă vitejie
A nu se teme de moarte numai din obrăznicie!
Un nu știi cine ca dânsul, un mojić necunoscut,
Nu-i este iertat a face lucrurile ce-a făcut!
Să cuteze el s-apuce steagul muscălesc cel mare...
Aceasta m-aruncă-n friguri, în furie, în turbare!...
Să pătrună chiar în cortul voievodului rusesc...
O! aceasta-i grozăvie! Sunt gata să-nnebunesc!
Spune singur tu, fârtate, dacă nu era mai bine
Niște astfel de izbânde să se fi făcut de tine?
Sau de-un altul orișicare... iar de mine mai ales!...
Spune, spune tu!...

PIOTROWSKI

Firește! *Non est in dubio res*.³
Însă, *caressim' amice*⁴, așa va fi totdeauna
Că virtus nu-i alta-n lume decât *prospera fortuna*⁵.
Răzvan e *felix ad casunt*⁶! Totu-i merge găitan!
E noroc. *Venti faventes*!⁷

MINSKI

Tot Răzvan! Răzvan! Răzvan!
Tabăra leșescă-ntreagă mi-l înalță și-l ridică,

¹ Ca să vorbim drept (lat.)

² Bărbat valah... foarte sârguitor (lat.)

³ Nu-i nici o îndoială (lat.)

⁴ Mult iubite prietene (lat.)

⁵ Virtutea... soarta prielnică (lat.)

⁶ Fericit din întâmplare (lat.)

⁷ Vânturi prielnice (lat.)

Iar despre noi nu s-aude, nu se vorbește nimic!...
Dreptu-i oare, ca-ntr-o țară, în care eu sunt născut,
Un venetic fără nume să fie mai cunoscut?!...
Zici că-i noroc?... Nu-i aceasta!... Nici noroc, nici vitejie!
Este altceva, iubite, și-o să îți-o spun numai ție...
Eu sunt sigur și-aș fi gata chiar să jur c-acest Răzvan
E frate...

PIOTROWSKI

Frate cu cine?

MINSKI

Cu...

PIOTROWSKI

*Dic quaeso*¹!

MINSKI

Cu Satan!

PIOTROWSKI

Ce spui, *Domine mi Deus*²!... Dar de-unde s-o știi aceasta?...

MINSKI

O vei ști și tu ca mine... Spune-mi, văzut-ai nevasta
Îmbrăcată bărbătește, — haine negre, chip bălan,
Care întovărășește ne-nctat pe-acest Răzvan?

PIOTROWSKI

Am văzut-o... E frumoasă! Virgo facie concina,
Perdecora, pervenusta...³

¹ Spune, te rog (lat.)

² Doamne, Dumnezeule! (lat.)

³ Fecioară cu chip plăcut, minunată, foarte frumoasă (lat.)

MINSKI

Ha, ha, ha! Asta-i pricina!
Răzvan zice că-i o soră, dar eu pot să-ți dovedesc
C-acea muiere-i chiar dracul, numai botu-i femeiesc!
Dânsa-i o fermecătoare ce cu farmecele sale
Are puterea pe-oricine să-ntunece, să-l înșale,
Să-i ia văzul, să-l orbească, să facă noaptea-n amiaz,
Încât s-o crezi că-i frumoasă și pe Răzvan că-i viteaz!...

PIOTROWSKI

Ce-i drept, *Sanctissimus Thomas, in Summa Theologiae, Firmat*¹ asemenea fapte, iar Petrus Hispanus scrie
Cum că *foemina* și dracul sunt *affines*² oarecum:
Dracul e foc, iar femeia iese dintr-însul ca fum...

MINSKI

Crede-mă c-acea muiere, orice-i spune, orice-i zice,
Orice-i vrea, e însuși dracul...

PIOTROWSKI

Taci, că, iată, vin aice
*Alii duo Valachi*³, ce-i tot văd mai-mai de-un an
*Conjunctissime vicendo*⁴ nedespărțiți de Răzvan...

MINSKI

(privind în partea de unde vin Răzașul și Vulpoi)

Piha! Ce făpturi ciudate! Ce ființi nesuferite!
Ce mișcări respingătoare! Ce obrazuri necioplite!
Eu unul îți spui atâta că de-oi fi vreodată crai -
Lucrul este cu puțință — ei bine, de trei ori vai

¹ Afirmă (lat.)

² Femeia... rude (lat.)

³ Ceilalți doi valahi (lat.)

⁴ Trăind foarte strâns uniți (lat.)

Ce legi aspre n-aș mai face, ca să dau peste hotară
Și să gonesc într-o clipă toți moldovenii afară!
Însă toți! Toți până' la unul! Nici un om! Nici un picior!
Numai pe Răzvan, el singur, l-aș lăsa... ca să-l omor!

RĂZAȘUL

(cântând de departe)

Vom îmblăți la săcară
Până-n mândra primăvară
Ș-om ieși la codru iară,
În capătul șesului,
La marginea drumului,
În calea armeanului!

MINSKI

(dulce)

Să trăiți, voinici!

VULPOI

Prea bine; mulțumim.

RĂZAȘUL

Și sănătate,
Căci în lume sănătatea e mai bună decât toate!

MINSKI

Mă prea bucură-ntâlnirea... Doream să vă văz de mult...
Eram să vă-ntreb un lucru...

RĂZAȘUL

De nu-i fi lung, eu te-ascult,
Fiindcă noi, moldovenii, știm așa că vorba lungă
E nebunie de creieri și sărăcie de pungă.

MINSKI

Aș dori s-aflu... Pe cinste, Răzvan al vostru mi-i drag,
Și... vorbind c-un oarecine... făcut-am un rămășag...
Ca să nu-l pierd... mă pricepeți... vreau să zic... îmi trebui mie...
În sfârșit, ce fel de slujbă sau ce fel de boierie
Va fi avut în Moldova viteazul cel strălucit,
Ostașul cel mai de frunte, bărbatul cel mai vestit,
Podoaba taberei noastre, un luceafăr, o minune!...

VULPOI

Drace! vrei numai atâta?...

RĂZAȘUL

Taci, Vulpoiule; nu-i spune...

VULPOI

(zâmbind)

Ba să-i spui! De ce să piarză săracul un rămășag?
Mai vârtos când știu acuma că Răzvan îi este drag!...
Învață dar de la mine că slujba ce-o avusese
În țara Moldovei este dintre cele ami alese;
O treaptă atât de naltă, încât era mititel
Boierul cel mai puternic când se punea lângă el...

PIOTROWSKI

*Admirandum!*¹

MINSKI

Dar ce slujbă? Cum se cheamă?

RĂZAȘUL

Măi, ți-ajungă!
Că ne-am înțeles odată de-a nu face vorbă lungă...
Sunt cam iute. Bagă sama!...

¹ Este de admirat (lat.)

VULPOI

Las', Răzașule!... Eu vreau
La toate câte dorește să-i pot răspunde pe șleau.
Că doar nu ne cercetează cu vreun scop de răutate,
Mai cu seamă când iubește pe Răzvan ca și pe-un frate...
Așadar, mă-ntrebi ce slujbă? Cum se cheamă?... Fel de fel!
Unii căpitan îi zice, alți-i zice vătășel...
Dar treapta-i mult mai de frunte, prin putere și simbrie,
De cum pe la voi aice este chiar o hătămănie!...

PIOTROWSKI

*Capitaneus pedestris?*¹

VULPOI

Ba și călare ades:
Pedestrima la strâmtoare și călărime la șes...
În codru se pedestrește, pe câmp încalecă iară:
Astfel este rânduiala oștilor la noi în țară...

MINSKI

Dar avea moșii?

VULPOI

Ha, drace! La asta eu nu m-am gândit!...

(După o tăcere.)

Cât poate da o moșie, Răzvan capătă-nzecit...
Adică cevași ca dijmă, în bani, în grâne și-n vite,
Ce trebuia la poruncă să-i dea toți pe negândite...

PIOTROWSKI

Și-ți fi avut multe *pugnās*, *videlicet*² bătălii?

¹ Comandant de infanterie? (lat.)

² Lupte, adică (lat.)

VULPOI

O! Se-ntâmplă câteodată și-ntr-o zi două sau trii,
Cât ținea vremea de vară, căci în urmă, la iernatic,
Ne hodineam cum fac turcii: obicei îndemânatic!

MINSKI

Dar spune-mi, acea femeie...

RĂZAȘUL

(cu furie)

La dracu! Las nouă draci!

La nouă sute!...

MINSKI

Ce-ți trebui? Ce vrei, voinice?...

RĂZAȘUL

Să taci!

Bată-te mama-pădurii! Te mai legi și de muiere?

MINSKI

Ba nu; doream să știu numai...

RĂZAȘUL

Zău, mai bine fă-mi plăcere,

Ori ne lasă tu aice, sau noi te lăsăm aici!...

MINSKI

(cătref Piotrowski)

Haidem, tovarășe!

PIOTROWSKI

Ergo¹...

¹ Așadar (lat.)

MINSKI

Să fiți sănătoși, voinici!

(Iese cu Piotrowski.)

RĂZAȘUL

Bună treabă!... Pizma, ura, zavistia, vrăjmășia,
Și nici un pai de răsplată pentru toată vitejia,
Iată câștigul cel are, ce Răzvan l-a dobândit!
De când părăsise țara și codrul blagoslovit!
Vai de dreptatea leșească! vai de bunătăți străine!
Ne-am păcălit, măi fârtate! Rău ne-am păcălit!...

VULPOI

(gânditor)

Vezi bine!...

RĂZAȘUL

Mai înțelept moș Tănase, când zicea oftând cu foc!
Tu fă ce-ți place, Răzvane, dar eu o să stau pe loc;
Nu las Moldova, și pace! foamete, sete, rușine,
Aice să sufăr toate, căci e cuibul meu!...

VULPOI

Vezi bine!...

RĂZAȘUL

Și eu, Vulpoiule dragă, trebuia verde să-i spui,
Iar nu să caut orbește buricul pământului,
Uitându-mi de răzășie!... Poate că prin judecată
De mai rămâneam în țară, tot o câștigam odată.
Hrisoavele mele iată-s!

(Scoate din sân o legătură.)

Acii trei urice sânt
De la Alexandru-vodă și de la Ștefan cel Sfânt,
Pe care le stropesc cu lacrimi, le șterg de praf cu suspine,
Și le știu pe dinafară, făr' să fi citit!

VULPOI

Vezi bine!...

RĂZAȘUL

(sărută și apoi ascunde legătura)

Îi ziceam eu: Măi Răzvane, nu pleca! nu fi nebun!
Decât orice trai în lume, traiul codrulu-i mai bun!...
Of! Nu vru să mă-nțeleagă!... Și tu știi a cui e vina?
Așa-i când tace cocoșul, lăsând să cânte găina;
Așa-i când capra-i în frunte, poruncind în loc de țap,
Așa-i când bărbatu-i coadă; așa-i când muiera-i cap!...
Din dobitoacele toate, numai matca la albine
N-are cusur ca stăpână... Celelalte, vai!

VULPOI

Vezi bine!

RĂZAȘUL

Dracul ne trimise-n cale pe nepoata lui Moțoc!
Sărmanul Răzvan acuma nu-i om, ci-i un năpârstoc,
Pe care Vidra mi-l mișcă și-l întoarce fără preget,
Și la dreapta, și la stânga, nu cu mâna, ci c-un deget!...
Ș-apoi eu nu dau cu gândul, oricât de mult chibzuiesc,
De ce Vidrei nu-i plăcuse obiceiul haiducesc?

VULPOI

M-am gândit și eu l-aceasta, ș-am ajuns drept încheiere
Să cred că Vidra-i smintită, ca orișicare muieră,
Iar Răzvan, de-a fost odată cu o minte de bărbat,
De când ascultă pe Vidra, și dânsul s-a deocheat;
Căci nebunia s-acață mai rău ca un mărăcine
Și trece ca o căscare de la om la om...

RĂZAȘUL

(gânditor)

Vezi bine!

VULPOI

Este-nvederat că leahul nu face haz de Răzvan...
Ș-apoi de-ar mai ști, o, Doamne! că nu-i creștin, ci-i țigan...
Oho! L-ar goni departe! Ba cu dânsul și pe tine...
Iată cum ne duce Vidra, trăgându-l de nas!

RĂZAȘUL

Vezi bine!

VULPOI

Leșii au o lege-anume: un om de neam țigănesc
Să nu calce cu piciorul pe pământul cel leșesc...
Alte neamuri să poftească, orișicând și orișicine...

RĂZAȘUL

Vezi bine!

ISCOADA

(arătându-se din fund)

Creștini cucernici...

VULPOI

Ce-ți trebui?

ISCOADA

V-am văzut, de nu mă-nșel,
Umblând cu Răzvan...

RĂZAȘUL

La naiba! Nici tu nu te-mpaci cu el?

ISCOADA

Nu mă-mpac? iartă-mă, Doamne! Eu nici nu-nțeleg ce-i ură;
A iubi pe toți creștinii mă-nvață Sfânta Scriptură...

Așadar, vă rog să-mi spuneți într-un chip cuviincios,
Unde poci oare să-l aflu, în numele lui Hristos?...

(Zărind pe Răzvan, care se apropie.)

Dar ce văd! Iată chiar dânsul!... Dumneata ești, mi se pare,
În toată creștinătatea luptătorul cel mai tare?
Ca sabia lui Arhanghel, ca toiagul lui Aron,
Praștea lui David prorocul, buzduganul lui Samson...

RĂZVAN

Sunt Răzvan...

ISCOADA

E de nevoie, nimenea ca să n-o știe,
Să vorbim precum vorbise Moise cu Iehova...

RĂZVAN

(către Vulpoi și Răzașul, făcându-le semn să plece)

Fie!

RĂZAȘUL

Crede-mă c-ar fi mai bine ca și pe noi să ne lași.
Ai mulți dușmani... Chiar muscalii nu-ți sunt așa de vrăjmași
Ca leahul cel pizmătareț, care alta nu visează
Decât el să se ridice și toată lumea că cază...

RĂZVAN

N-aveți grijă! Fiți în pace!... Puteți să vă depărtați!
Brațul meu e lângă mine și sabia-i lângă braț...

VULPOI

(depărtându-se cu Răzașul)

Haidem, Răzașule dragă! Să-i spunem Vidrei aceasta:
Cine pe noi nu ne-ascultă o s-asculte pe nevasta...

RĂZVAN

Suntem singuri. Ce vrei?

ISCOADA

Jură de-a nu spune nimănui
Taina cea de mântuire ce-am venit ca să ți-o spui.

(Răzvan face un semn de învoire.)

Nu-i așa! Eu vreau anume pe crucea prea lăudată,
Pe cei doisprezeci apostoli și pe maica cea curată,
Pe cele șapte biserici, pe cei patruzeci de sfinți,
Pe soborul din Nikeia cu trei sute de părinți,
Pe-o sută cincizeci de psalmuri, pe șaptezeci de tâlcovnici,
Pe toți fericiții pusnici și mucenici și duhovnici
Și pe ieslele la care se-nchină cei trei crai
Să-mi juri mai întâi de toate că leșilor nu mă dai...

RĂZVAN

Tu nu ești Leah prin urmare?

ISCOADA

(făcând cruce)

Dumnezeu să mă păzească
De-a fi eretic ca leșii de lege papistășească!...
Dar dumneata, ca și mine, ești pravoslavnic curat,
Precum zice sfântul Pavel...

RĂZVAN

Așa! Iarăși cele sfinte?[...]
Ce vrei? Ce cauți pe-aice? De la cine vii și de-unde?
Ce faci în oastea leșească și ce-ai cu mine?... Răspunde!...

ISCOADA

(văzând pe Vidra, care se apropiase și se pusese în fața lui)

Acest om... astă muiere... muierea nu-i tocmai om,
După cum mărturisește fericitul Chrisostom...

RĂZVAN

Taci!

ISCOADA

Femeia-i cam limbută: ea nu pricepe ce-i taina;
Vorba-i lungă ca și coada, coada-i lungă ca și haina,
Precum arată prorocul!

RĂZVAN

(apucându-l de barbă)

Zău, nu mă mai stăpânesc!

ISCOADA

Nu mă necinsti!... Sunt preot și părinte sufletesc...

RĂZVAN

Zici că ești preot?... Dar spune-mi, popii i se cade oare
Să-și arunce jos veșmântul, călcând rasa sub picioare,
Și prin fapta cea mai neagră să mânjească sfântul dar,
Iscoadă-n întreaga lume, preot numai în altar?

ISCOADA

Fiule! Eu nu văd răul de-a lucra cu stăruință
Pentru sfântul țar și pentru pravoslavnică credință.
Păcatu-i al dumitale, care, fiind moldovean,
Îți dai sufletul în gheara leahului celui viclean,
Popor depărtat de lege, oi rătăcite din turmă
Și pe care-o să-i strivească judecata cea din urmă,
La un loc cu filistenii și cu Gog și cu Magog...
Ș-apoi făcându-le astea, unde-i folosul, mă rog?

RĂZVAN

Eu caut numai la cinste...

ISCOADA

Fleacuri! Treabă de cuvinte!
Folos, cinste, tot aceea, deși se cheamă altminte!
Așadar, ce fel de cinste dobândit-ai de când ești?
Ca Nemvrodul din Scriptură, floarea cetii diavolești?

VIDRA

Are dreptate, Răzvane! Iat-a treia bătălie
În care brațul tău varsă ploi de sânge pe câmpie,
Ș-apoi unde-i mulțumirea și răsplata ce-o primești,
Ridicând pe brazda morții clăi de stârvuri dușmănești?...
Pe când tu goneai vrăjmașul, dând cu pieptul la năvală,
Alții mulți s-ascund în umbră, de-unde, răsărind cu fală,
Îi vezi mari, îi vezi în frunte, lăudați, slăviți, aleși,
Iar tu rămâi tot în urmă, ca o slugă printre leși!...

RĂZVAN

Și tu, Vidro?

ISCOADA

Jupâneasa vorbit-a dumnezeiește!
Câteodată prin femeie duhul cel sfânt ne vorbește!
De pildă, Ana, Iudita, Estera... mai în sfârșit,
Este-nvederat că leahul de loc nu te-a răsplătit...
Rusul știe mult mai bine să dea orișicui dreptate...

RĂZVAN

Taci! Destul!

VIDRA

Vorbește!

ISCOADA

Țarul îți dăruiește trei sate...

VIDRA

(*cu dispreț*)

Bogăție? Nu-i aceasta!

ISCOADA

Trei sate lângă Kazan,
Și, cât va ține războiul, o treaptă de căpitan...

VIDRA

(*mișcată*)

Căpitan?

ISCOADA

Mai pe deasupra, pentru creștineasca faptă,
După moarte fericirea ș-un locaș în rai te-așteaptă...

RĂZVAN

Nu primesc!

VIDRA

Ce spui, Răzvane! Dar de ce să nu primești?...
Nu-i puțin căpitania în oștile muscălești.
Tu nu ești născut aice; poți să mergi în lumea-ntreagă;
De leși n-ai nici o nevoie și nimica nu te leagă...
Cată-ți norocul aiurea, dacă nu-l găsim aici!

RĂZVAN

Am jurat!

ISCOADA

Dar jurământul nu se dă la eretici.
Deci mitropolitul nostru pe dată o să-l dezlege,
Judecând după soboare și dumnezeiasca lege,

Precum anume se scrie în sfântul Nomocanon,
Citește cap paisprezece soborul din Chalkedon,
Cap treizeci și trei sau patru sobor din Laodikia,
Asemenea capul două sobor din Antiohia...

RĂZVAN

Fugi, popă fără credință, ce legea ți-o iei în răs! [...]
Fugi, de-aci!...

VIDRA

Dar uiți, iubite, că de-ar fi oricum să fie
Muscalu-ți dă chiar îndată cinstea de căpitanie...
Vei fi căpitan, Răzvane!... Căpitan, aceasta-i mult!...

ISCOADA

Și trei sate mari...

RĂZVAN

Lipsește! Mi-e greu să te mai ascult!...

VULPOI

(venind iute, turburat)

Topenie! Grozăvie! Bazaconie!...

RĂZVAN

Ce este?

VULPOI

Lucrul nevisat în vise, nepovestit în poveste!...
Vezi pe hatmanul acolo, stând la vorbă și la sfat,
De toată căpitanimea ocolit și-nconjurat?

(Iscoada se uită unde arată Vulpoi și fuge în partea cealaltă.)

RĂZVAN

Ei bine, ce mă privește?

VULPOI

(cu necaz)

Ei bine!... Ba zău nu-i bine!...
Ei vorbesc și pun la cale și se-ntreabă chiar de tine...

RĂZVAN

De mine? Ce nălucire!

VULPOI

Căpitanii într-un gând
Îți tot caută pricină și te defaimă pe rând;
Unul cere să te scoată din oaste, altul din țară,
Al treilea chiar din lume te-ar da bucuros afară,
Iar hatmanul mi-i ascultă, neclintit ca un butuc;
De multe ce tot aude s-a făcut și el năuc!

VIDRA

Veză, Răzvane, ce greșeală de-a ne vesteji aice,
Pe când într-o altă parte ai putea să fii ferice?
Hai în oastea muscălească! Atâta ne-a mai rămas...
Te-așteaptă căpitănia, de-i face numai un pas...

VULPOI

Vine hatmanul... Privește!... S-au orpît în două rânduri...
E posomorât bătrânul: se cunoaște că-i pe gânduri.

RĂZVAN

Fie ce-a fi, las' să fie!... Eu, unul, tot ce-am jurat
Păstrez cu fruntea senină și cu cugetul curat!
Jurământul nu-i o glumă născută printre pahare

Și, deodată cu beția, răsuflată prin uitare:
Jurământul pentru mine este mândrul curcubeu,
Ce leagă josul cu susul și pe om cu Dumnezeu!...

VIDRA

Ba mai bine-i o unealtă, o păpușă, o momeală,
Prin care cel ce nu crede pe toți ceilalți îi înșeală!...

(Se pune deoparte. Vin hatmanul, Piotrowski, Minski, mai mulți căpitani,
în urma lor Răzașul.)

MINSKI

Știu bine, sunt foarte sigur și de tot încredințat
Că tabăra n-o să guste hotărârea ce-ai luat...

PIOTROWSKI

*Asciscere peregrinos*¹ multe primejdii aduce:
Pe străini lasă-i în coadă, *sapientissime duce*²...

HATMANUL

Cine pentru noi se luptă nu-i străin, ci-i pământean...
Eu te căutam pe tine, viteazule căpitan.

RĂZVAN

Poate mă iei drept un altul, hatmane prealuminate,
Eu nu-s căpitan...

HATMANUL

Aceasta-i cam puțin; după dreptate
Ar trebui să fii hatman, căci chiar băătălia de-az
Nu eu, tu ai câștigat-o, viteazul cel mai viteaz!

¹ A admite pe străini (lat.)

² Preaînțelepte duce (lat.)

RĂZVAN

Iartă-mă...

HATMANUL

(*ridicând buzduganul*)

Deci, în puterea semnului de hătmănie,
Răsplătind măcar în parte minunata-ți bărbăție,
Căpitan pe câmpul luptei te ridic și te vestesc,
În fața taberei mele și prin numele crăiesc!

(*Muzica militară intonează un marș triumfal. Vulpoi sare în sus, Răzașul
își freacă mâinile.*)

RĂZVAN

Eu?... Dar cum... În ce cuvinte...

MINSKI

(*cu căldură*)

Căpitane, eu aș cere
Să te faci chiar polcovnic! Aș leșina de... plăcere!
O dorință-nvăpăiată mă tot roade ne-ncetat,
Ca du-atâtea războaie să te văd... înaintat!...

PIOTROWSKI

(*sălutând pe Răzvan*)

*Satisfactionis causa*¹, și eu te sărut acuma,
Știindu-te *dignum esse* chiar *amplitudine summa*²!...

HATMANUL

Însă nici căpitanăia, mă jur pe-acest buzdugan,
Nu-i ceva destul de mare pentru brațul lui Răzvan.
La seimul cel mai de-aproape țara o să te primească,
Spre mai deplină răsplată, în boierimea leșească...

¹ Din pricina mulțumirii (lat.)

² Că ești demn... de cea mai mare cinste (lat.)

Voi stăruî și eu însumi, și toți prietenii mei...
Dar pân' atunci, căpitane, spune-mi singur, ce mai vrei?

RĂZVAN

Nu pot mulțumi... n-am vorbe, hatmane prealuminate...

HATMANUL

(zâmbind)

A, da! Mi-am adus aminte! Printre prăzile luate
În tabăra muscălească, găsit-am un moldovan,
Un boier, un om de frunte, judecând după căftan,
Deși de multă vechime nu mai are nici o față,
Iar din ceprazuri sclipește ici-colea d-abia vreo ață...
Ți-l dăruiesc...

(Răzvan se închină, hatmanul și căpitanii încep a ieși.)

MINSKI

(întorcându-se iute)

Căpitane! În veci nu m-oi sătura
Toate bunurile lumii cu toptanul a-ți ura,
Și văzându-te pe cale la o treaptă și mai-naltă,
Inima-mi de bucurie saltă, saltă, saltă, saltă...

(Iese. Răzvan încrucșează mâinile pe piept și rămâne nemișcat pe gânduri. Vidra îl privește în tăcere.)

VULPOI

Iată-n sfârșit, căpitane, ești chiar căpitan acum!
Și-n pădure, căpitane, fuși căpitan oarecum,
Astăzi, însă, căpitane, ești mai cu căpitanie!

RĂZAȘUL

Bată-l norocul să-l bată! hai să facem o beție!

(Tărăște afară pe Vulpoi, cântând)

Frunză verde de castan,
Căpitanu-i căpitan!
Tan! tan! tan!
Tan! tan! tan!
Căpitanu-i căpitan!
Frunză verde de castan!...

RĂZVAN

Iartă-mă, scumpo iubită!... Chiar fericirea ne-apasă,
Când deodată, ca un fulger, pe sărmanul om se lasă!...
Simt în mine-o greutate... Doresc și nu pot să crez...
Nu-i cumva vreo nălucire? Poate dorm? Poate visez?...

VIDRA

Cum? Atâta veselie? Pentru ce?... Pentru-o nimică?
Căpitan! Ce mare treabă!... Căpitanu-i o furnică!...
Veselească-se Răzașul și Vulpoi, făpturi de rând,
Care pentr-un pai sunt gata a se tăvăli cântând!...
Dar tu?... Tu s-o faci, Răzvane?... Căpitanii într-o oaste
Sunt atâția, că-n mulțime se lovesc coaste la coaste...
Căpitan!... o jucărie!... Căpitan!... e un covrig,
După care colindează bieții copilași pe frig!...

RĂZVAN

Ce? Căpitanu-i o glumă? Într-o tabără crăiască?
Dar ce fel de lucru-ți trebui care să te mulțumească?...
Au nu mă-nvățați tu, Vidro, a merge chiar la dușman,
Câștigând prin viclenie tot cinstea de căpitan?...
Nu-mi spuneai tu dineoare, cu mânie și muștrare,
Că-ntr-o tabără domnească căpitanu-i lucru mare?...
Lămurește-mă, iubito, unde vrei tu să m-aduci?
Nu-i de mult de când în codru, cu o ceată de haiduci,
Numele-mi suna prin țară, ca o seceră ce sună
Când retează buruiana să crească iarba cea bună!
Eu credeam atunci că-n lume nu-i chip să fie pe-aiuri

O zodie mai ferice ca traiul unei păduri,
Unde brazii și stejarii, uriași din vremea veche,
Înfruntând mii de furtune, viteji fără de pereche,
Mi se-nchinau cu răbdare, m-apăra și m-asculta,
Pân' ce din sânul lor verde nu m-a smuls voința ta!...
Te văzui... iubirea șterge tot ce-i place ca să șteargă:
Lăsat-am cărări înguste și-am ieșit la calea largă,
Uitat-am codrul, Moldova, tot ce-a fost, tot ce-a trecut,
Venit-am în țări străine, cum ai spus și cum ai vrut...
Astăzi norocu-mi zâmbește: sunt căpitan și pe cale...

VIDRA

De-a fi boier ca toți leșii: o boierime de jale!

RĂZVAN

Hatmanul mă socotește, de ceilalți sunt căutat,
Numai tu pe bucuria-mi tragi un vâl întunecat,
Pe când c-un ceas mai-nainte erai de-o altă părere...
Nu sunt un copil, de care să-și bată joc o muiere!

VIDRA

Da! O muiere din neamul acelui groaznic bărbat,
Care numai cu-o-mbrâncire patru domni a răsturnat,
Ș-al căruia falnic sânge clocotește cu putere,
Ca talazurile mării, în pieptul meu de muiere!
Ah, ascultă-mă, Răzvane! Și-ntre firile de jos
Foarte mulți sunt tari de mână și-au un suflet inimos,
Dat totuși rămân ca broasca cea cufundată-ntr-o baltă,
De-unde numai câteodată, ieșind pe uscat, tresaltă,
Privește la mândrul soare, se-ntinde pe-un verde strat,
Sughița-n sine cu poftă văzduhul lin și curat,
Încât ai crede, văzând-o, c-a priceput ce-i lumina
Și nu mai poate să guste întunericul și tina,
Pe când n-a trecut o clipă: iată, broasca înapoi
Se-ntoarce iarăși în noapte, în mocirlă și-n noroi!...

Vitejia cea mai mare, inima cea mai aleasă,
Mii de bunătați cu care nu știu cine te-nzestrasă,
Sunt, iubitele, ca fierul ruginit și fără preț,
Până când încape-n mâna lucrătorului isteț,
Ce-l apucă strâns în clește, îl curăță pe cărbune,
Și dintr-o grămadă neagră mi-l vezi scoțând o minune,
Strălucită ca oglinda, gingașă încât, suflând,
Suflarea-i întipărită pe luciul cel plăpând!
Acel lucrător, Răzvane se numește...

RĂZVAN

Se numește?

VIDRA

Setea de-a merge-nainte... Iată ceea ce-ți lipsește,
Acea sete care frige și-ngheață inima mea!
Dar trebui s-o aibi, Răzvane! Eu voiesc, ș-o vei avea...
Atunce când buza Vidrei obrazu-ți pârlit l-atinge,
Ochii mei în ochii-ți cată, mâna mea pe mâna-ți strânge,
Sufletul meu desfășoară
Câte-o părțica mereu,
Ce pe furiș se strecoară
Adânc în sufletul tău!
Vidra-i pentru tine-n lume
Ca izvoarele de munte
Ce fac Dunărea să spume
Din pâraiele mărunte...

VULPOI

(vine șovâind)

Hi, hi! Dunăre!... Departe!... Căpitane, eu sunt beat,
Ș-aș vrea să-ți spui, căpitane, un lucru foarte ciudat...
Adică-te, căpitane... zău, n-are nici o pereche...
Dar lasă-mă, căpitane, că să ți-o spui la ureche...

RĂZVAN

Spune...

VULPOI

Apoi, căpitane, știi leahul cel blestemat?...
Știi cela ce-ți strângea mâna?... Căpitane, eu sunt beat!...
Știi, se vără-n om ca musca?... Știi, chiar cu nepusă masa?...
Hi, hi! Știi leahul acela? lubește pe jupâneasa!

RĂZVAN

Vidra?

VIDRA

Eu?

VULPOI

Da, da, da, Vidra!... Mi-a spus că-i place de foc!
Zău așa! Chiar acușica!... Ha, ha, ha! Ce dobitoc!...

(Minski se arată în fund.)

Dar iată-l! Întreabă-l singur! Bată-l năbădaica, leahul!
Hi, hi, hi!... Mi-e somn!... Mi-e lene!... Ba nu!

Mă doare stomacul!

(Iese.)

RĂZVAN

(mergând iute înaintea lui Minski și apucându-l de mână)

Ascultă-mă, cum te cheamă!... Știi un lucru? Știi sau ba!
Noi trebuie să ne batem!...

MINSKI

Dar pentru ce?

RĂZVAN

Nu-ntreba!...

Pentru ce?... Pentru că... pentru... pentru că, privind la tine,
Simțesc un fel de simțire... mai în sfârșit, nu mi-e bine!...
O să ne batem chiar astăzi... Chiar acuși! M-ai auzit?...

MINSKI

Cum așa? Nu pot pricepe, tovarășe preaiubit...
Eu nu ți-am făcut nimica... Să ne batem nu-i cu cale...
Spune mai întâi pricina...

RĂZVAN

(cu furie)

Nu-mi plac ochii dumitale!

Mă supără, mă-ntărăță, m-aprind... Nu mai pot vorbi!...

MINSKI

(zâmbind cu dulceață)

Numai atâta? Ei bine... atunci, când ne-om întâlni,
Mă jur a-mi închide ochii... O să mă feresc de ceartă...
Dar sunt grăbit... Am o treabă... Mă duc... Iartă, iartă, iartă!...

(Fuge.)

RĂZVAN

(cu dezgust)

Ce mișel!...

VIDRA

Mă mir, Răzvane, văzându-te temător,
Nu cumva m-ai crede-n stare pân'la viermi să mă pogor?...

RĂZVAN

(luând-o de mână cu aprindere)

Și palaturi aurite, ș-un acoperiș de paie,
Când flacăra le curpinde, fac tot un fel de văpaie;

Iubirea-i un foc, iar focul, oricât de jos ar veni,
E grozav când izbucnește, și-i lesne a izbucni!
Mi-ești dragă și-n toată lumea găesc cu puțință toate,
Dar dragoste fără teamă nu se poate, nu se poate!...

VIDRA

(arătând în urma lui Minski)

Cugetă acum, iubite, de-i cinste pentr-un Răzvan
O biată căpitănie: și dânsul e căpitan!...

OSTAȘUL

(aducând pe Sbierea, care vine cu capul plecat și numără pe degete)

Robul de la hatman...

(Se închină și iese.)

RĂZVAN

Sbierea!...

SBIERIA

(ridicând capul, cu bucurie)

Tu ești, Răzvănică dragă?...
Și dumneata, jupâneasă?... Parcă văd o pungă-ntreagă!...

RĂZVAN

Te rog să ne spui și nouă prin ce minune-ncăpuși,
Așa departe de țară, tocma-n tabără la ruși?

SBIERIA

Încăpui ca două-n patru... Ce-ntrebare! Nu știi oare
Că tabăra muscălească este foarte-ncăpătoare?
Ș-apoi, mai având necazuri, slăbisem mai mult de-un șfert:
Carnea spânzură pe mine curat ca un sac deșert...

RĂZVAN

Eu te-ntreb prin ce-ntâmplare te găsești în astă țară?
Cum de te-au luat muscalii?...

SBIEREA

De la tătari mă luară...

RĂZVAN

Dar tătarii?

SBIEREA

Mă robise mai anțărț, când au trecut
Prin moșia mea Flămânzii, o moșie lângă Prut.
Asta n-ar fi fost nimica, să nu fi luat cu mine
Un chimir cu trei fâșicuri pline, pline, pline, pline:
Cel dintâi era cu taleri, altul numai cu florinți,
Al treilea galbeni, galbeni de cei ungurești cu zimți!...
Ce chimir!... De piele neagră, și bagă bine de samă,
Avea-n juru-i acățate zece năsturași de-alamă...

RĂZVAN

(zâmbind)

Tătarul de la Moldova, muscalul de la tătar,
De la muscal te ia leahul, ș-ar fi cu puțință iar
De la leah să te ia neamțul, încât astfel într-o zi,
Deodată cine mai știe prin ce țară te-ai trezi!...
Oare nu era mai lesne, cu puțină cheltuială,
Să te răscumperi din lanțuri și să scapi de târbăceală?

SIEREA

Cum? Să mai plătesc? Vai mie? Ar fi mai bine să crap!
O asemenea prostie nici nu mi-a trecut prin cap!
Ce-mi pasă că nu sunt slobod, când stăpânul mă hrănește?

Iar pân-atunci în Moldova venitul meu crește, crește...
Ș-apoi eu am totdeauna o nădejde-n Dumnezeu,
Că sfântul mereu mă scapă, fără să-i dau nici un leu,
Decât numai câteodată vreo lumânare de ceară,
Care, de frica scumpetei, o fac la mine la țară...

RĂZVAN

Du-te, boierule, du-te! Nădejdea te-a mântuit...
Întoarce-te la Moldova fără să fi cheltuit!
Te iert pentr-a doua oară...

SBIEREA

(făcând cruce)

În sfârșit, o, Doamne sfinte!

RĂZVAN

Te-am mai iertat în pădure...

SBIEREA

Bine că-mi aduci aminte!

Răzvănașe, cer dreptate! Ar fi un păcat să tac...
Hoții tăi atunci în codru mă despoiară de-un sac.
Fii și tu om cumsecade, fă-ți o pomană deplină;
Nu te bucura, drăguță, de-o avuție străină...
Dă-mi înapoi săculețul!... tu știi c-a fost peste tot
Taleri trei mii patru sute cincizeci și șapte ș-un zlot!...

VIDRA

(luând pe Răzvan la o parte)

Vezi! Învață de la dânsul patima ce vrea să zică!
Acest om pentr-o lescaie, acest om pentr-o nimică
Va suferi cu plăcere, făr' să scoată un suspin,
Robie, lanțuri, rușine, bătai, închisoare, chin...

SBIEREA

(zâmbind cu mândrie)

O, da, da...

VIDRA

Ș-orice adaos, orice spor de bogăție,
În loc ca să-l mărginească, îi dă o poftă mai vie,
O dorință mai setoasă și-un avânt mai arzător
De-a vedea lucind în ladă-i sunător pe sunător!

SBIEREA

O, așa... așa...

VIDRA

Așterne dinainte-i ca zăpadă
Covoare cu pietre scumpe, aur și argint grămadă...

SBIEREA

(cu desfătare)

Și...

VIDRA

Dânsul tot n-o să-ți zică: Stai! acuma-s mulțumit!

SBIEREA

Hai-de-de-de! Na! Firește! Doară n-am înnebunit!

VIDRA

O! Dacă și tu, Răzvane, ai simți așa de tare
Mândra patimă de-a crește tot mai mare și mai mare,
Precum Sbierea mii de galbeni din nimic a secerat,
Tu dintr-o căpitănie ai ajunge împărat!...

SBIEREA

Atunci m-ei da și dobânda... Acum însă, deocamdată,
Să ne răfuim cu sacul. Fii datornic bun de plată...
Răzvănică, sufletele, să nu uiți că ești creștin...
Numai camătă s-ar face nouă sute pe puțin...

RĂZVAN

Nu!... Departe de la mine toate patimile care
Cu lăcomia lui Sbierea au vreun fel de-asemănare!

VIDRA

(respingându-l cu dispreț)

Fugi! Mi-e milă și mi-e jale! Mic, tot mic și iarăși mic!
În deșert din înjosire eu mă-ncerc să te ridic!
Du-te dar de te-nvârtește în îngusta-ți vizuină:
Cearcă-ți mintea-n întuneric, scaldă-ți sufletul în tină!
Eu te las! Te las, Răzvane! Om tâmpit și sfiicios!
O prăpastie ne desparte: eu prea sus și tu prea jos!

*(Vrea să iasă. Răzvan se repede după dânsa. Sbierea strigă: „Sacul meu!
sacul meu!...“)*

C Â N T U L I V

ÎNCĂ UN PAS

*„Pentru țigani s-au zis multe, ca să nu fie primiți,
Căci rușine Eteriei a fi cu țigani uniți,
Căci luându-se Elada, de vor fi și ei ostași,
Vor cere cu tot cuvântul și ei să fie părtași...?”*

BELDIMAN, *Jalnica tragedie*

F E Ţ E L E :

RĂZVAN, polcovnic leșesc

VIDRA, nevasta lui

RĂZAȘUL

VULPOI

SBIEREA

HATMANUL

BAȘOTĂ

Locuința lui Răzvan într-un orașel leșesc la marginea Moldovei.

RĂZAȘUL

Nu mai pot, bată-l năpasta! De-atâtica timp în șir
Să nu vezi o sărmăluță, ci tot numai borș cu știr!
Destulă străinătate!

(Arată la gât.)

M-am săturat pân-aice:

De amărâtă ce mi-e viața, nu mai știu cum i-aș mai zice!...
Șase veri și ierni vreo șapte, nu o lună sau un an,
De când parc-aș fi o umbră după pașii lui Răzvan:
Ba zău, chiar umbra, fârtate, când e lumină s-ascunde,
Pe când eu rămân cu dânsul, amândoi oricând ș-oriunde!...
Haiducit-am împreună și-mpreună am trecut
În astă țară leșească, unde dracul s-a născut!...

VULPOI

(cu displăcere)

Haide! Cineva te-ar crede că numai voi amândoi
Ați făcut și mari și late! Dar uitat-ai de Vulpoi?

RĂZAȘUL

Orice-i zice tu, acuma fostul nostru harambașa
Ajuns-a obraz de cinste, cât un vizir sau un pașă:
E polcovnic, e om mare, și ca mâini o să-l privim
Înălțându-se deodată și mai ceva!... Aferim!
Nu-i vorbă... I se cuvine!... N-a câștigat de pomană!
Chiar săptămâna trecută a mai căpătat o rană
În lupta cea cu tătarii...

VULPOI

Aș! D-abia l-au zgâriat?
Sărutare de săgeată... Nu-i lucru de speriat...
Dec! A fost rănit și dânsul într-o singură bătaie,
După ce trecuse teafăr prin douăzeci de războaie.

RĂZAȘUL

Dar să lăsăm toate astea... Nu știu ce voiam să-ți zic...
Aa! Uite pe fereastră!... Privește!... Nu vezi nimic?...

(Cântă, arătând cu mâna.)

Cu miros de vioarele,
Trandafir și micșunele,
Bate vântul țării mele!
Bate-ai, vântule, curat,
Să alini al meu oftat!
Bate-ai, vântule, ușor,
Să-mi mai treacă din cel dor!
Bate-ai, vîntule, cu foc,
Să mă muți din acest loc!

Așa-i, Vulpoiule dragă! Tare mă furnică dorul!
Țărișoara-i prea aproape: de-i azvârli cu toporul,
Dai de brazda românească!... [...]
Ș-apoi astăzi în Moldova nu mai e nici Petrea Șchiopul,
Prietenul ciocoimii, bat-o focul și potopul!
Alt vodă stătuse-n locu-i, un stăpân mai omenos,
Care șade sus, dar ține cu norodul cel de jos!
Cică-l cheamă Aron-vodă... un voinic, un flăcăiandru,
O viță lăpușnenească: feciorul lui Alexandru...
Știi? Cel Alexandru-vodă, ce mânca boieri de vii,
Încât îi făcea de groază bejenari pe la pustii...
Așadar, pe-aci mi-e drumul. Trec prin foc și prin furtună!
Să mai stea Răzvan și singur... nu rămâi și pace bună!...
Mă duc la lași cu hrisoave...

(Scoate din sân o legătură.)

lată-le! Aice sânt
Ispisoace și direse chiar de la Ștefan cel Sfânt!...
E cam veche legătura, de mare-mult ce-i purtată,
Dar n-o las de lângă mine, n-o las cu capul o dată!
O voi strânge tot la sânu-mi cât voi umbla pe pământ,
Și-n urmă, dând ortul popii, o voi duce și-n mormânt!...

(Sărută legătura și-o ascunde.)

Voi merge iar cu proșapul, o să vorbesc cu domnia,
Doară va da sfântulețul să-mi întoarcă răzășia...

VULPOI

Drace! Nu cumvași ai crede c-o să rămâi numai eu?
Culcă-te pe-acea ureche! Nu cunoști tu gândul meu.
Orice țipenie-n lume un sfânt are sau o sfântă:
Pe tine, vezi bunăoară, răzășia te frământă,
Pe mine mă prigonește frumusețea codrului,
Când ședeam cântând din frunză la umbra stejarului.
Tu a tale, eu a mele, fiecine ale sale!...
Uite, zău, când mi se-ntâmplă de-ntâlnesc viind în cale

Un ciocoi ca o fetiță, mititel și curățel,
Lins la ceafă, dres la față, sprintenel și spălățel,
În sfârșit, o pocitură dintre cele guri căscate...
Mă-nvoaltă, mă răsuțește ca să-i dau pe după spate!...
Când privesc într-o livadă copăcelul ofticos,
Cu crengi tocite de-omidă și cu trunchiul găunos,
Hoțomanul meu de cuget mă gădilă și-mi șoptește:
Nu-i așa că-n codrul nostru ciuperca mai bine crește?
Când aud o păsăruică ciripind pe vreun zăplaz,
Mi se pare ciripirea-i că, zău, n-are nici un haz,
Căci mi-aduc aminte bine... of, of, of, mi-aduc aminte
Cum ciripea dineoare, cum ciripea mai-nainte,
Cum ciripea la pădure prin rărișul cel din crâng...
Și când mi-o aduc aminte, pe loc îmi vine să plâng!

(Intră Răzvan, cu brațul stâng oblojit.)

RĂZAȘUL

Polcovnice!

RĂZVAN

Ha? Ce treabă?

RĂZAȘUL

Dă-mi drumul să plec de-aice.

VULPOI

Și eu...

RĂZVAN

Mă lăsați pe mine?

VULPOI

Ba nu... totuși... cum am zice...

RĂZVAN

Ce? Nu vă mai place dară al armelor meșteșug?
În loc de sabia lată vreți la sapă și la plug?
Vi s-a urât cu războaie? Poftiți odihnă?...

RĂZAȘUL

Nu încă...

RĂZVAN

Poate vi-i foame? Vi-i sete?... N-aveți cușmă sau opincă?

VULPOI

Nu...

RĂZVAN

Atunci care-i pricina?

RĂZAȘUL

Apoi dă, ce să vorbesc!
Mi-e dor de țara Moldovei, de căminul strămoșesc...

VULPOI

Și mie...

RĂZVAN

(furios)

Așa, nemernici!... Cum! Vouă vi-i dor de țară!...
Dar eu? Ce-s eu? Ce? Răspundeți! Sunt o gadină? O fiară?
Oare inima-mi cernită, ca o rază dup-un nor,
Nu plânge și ea, sărmana, de focul aceluia dor?
Numai voi iubiți Moldova?... Dor de țară!... Dor de țară!...
Rândunicele, când pleacă, se gândesc la primăvară,
Ca să se-ntoarcă voioase iar la cuiburile lor,

Și numai omul, el singur, să nu simtă nici un dor!
Fugiți! Lipsiți dinainte-mi...

VULPOI

Polcovnice...

RĂZVAN

(lovind cu piciorul în pământ)

Dor de țară!...

RĂZAȘUL

(scărpinându-se la cap)

Zău, n-ai cuvânt să te superi...

RĂZVAN

(punând mâna pe sabie)

Ieși afară! Ieși afară!...

(Răzașul și Vulpoi ies prin o ușă, pe când Vidra intră prin alta.)

VIDRA

Ce-nsemnează astă larmă?

RĂZVAN

Dintâi să mă liniștesc!

VIDRA

Ești turburat?

RĂZVAN

Nu-i nimica... Nu poci să mă stăpânesc...
Dor de țară!... Sunt cam iute...

(Strigă.)

Măi Răzașule! Vulpoi!...

VIDRA

Dar ce vrei să faci, iubite?

(Vulpoi intră cu sfială.)

RĂZVAN

(dându-i mâna)

Fie pace între noi!...

Celalalt de ce nu vine?...

VULPOI

Aș! El fulgeră, trăsnește,
După cum știi că-i e firea: când se supără, plesnește!

RĂZVAN

Spune-i că-l rog să mă ierte... Mi-ați vorbit într-un ceas rău.
Cât despre plecarea voastră, o să vedem mai târziu.

VULPOI

Să trăiești!

(lese.)

VIDRA

Aș vrea să aflu și eu cu tot dinadinsul
Ce-i și cum...

RĂZVAN

Am fost la hatman...

VIDRA

A! Și ce-ai făcut la dânsul?

RĂZVAN

Dragă, o să-ți spui în urmă lucrurile ce-am grăit;
Ajungă-ți acum deodată că ieșii foarte mâhnit...

M-arunc pe cal ca vârtejul, înfig în coasta-i un pinten,
Murgul scutură din coamă, zboară vesel, fuge sprinten,
Și cu cât sălta mai tare, și cu cât mai mult sărea,
Mișcarea-i cea furioasă simțeam că mă răcorea,
Până ce-l lăsaî în voie, azvârlind din mâini căpăstrul. [...]
Astăzi însă de nevoie mă simții împins la mal,
Căci dorul țării răzbate pân' și sufletul de cal!...
Nainte-mi se dezveliră, șerpuind ca un balaur,
Holde și câmpii, în care, jucând pîntre spice de-aur,
Se zăreau, ca pietricele presărate pe-un inel,
Busuioc și garofiță, toporaș și ghiocel,
Iar prin ele-n depărtare, un român muncind la soare,
Falnic, rumen, plin de viață, se părea și el o floare!...
Le văzui acele locuri și din văz le sărutai:
Numai tu poți înțelege, numai tu, Vidro iubită,
Poți simți cu ce durere am trecut eu prin ispită
Și, scaldând calul în spume, de la țărml fermecat
Eu și dânsul, fără voie, amândoi ne-am depărtat!...
Viu acasă... d-abia însă pus-am piciorul, și iată,
Vin Răzașul și Vulpoiul dinaintea mea deodată,
Neștiind că-n pieptu-mi arde cel pojar îngrozitor,
Și-mi vorbesc de țara noastră, și-mi grăiesc de-al țării dor!
Ei să plece la Moldova! Dor de țară! Dor de țară!...
Iară sângele meu fierbe! Furia m-apucă iară!...

VIDRA

Vrea să zică, tu, Răzașul, calul vostru și Vulpoi
Sunteți tocmai deopotrivă, tot un fel și tot un soi?

RĂZVAN

Cum așa?...

VIDRA

Inima voastră se vaietă și suspină
Dup-o pulbere deșartă, o bucată de țărână,

Un pământ uscat și rece, de ierburi acoperit,
Printre care o floricică de-ntâmplare-a răsărit!...
Asta-i iubirea de țară?... De-așa iubire mi-e jale,
De-așa ființă mi-e milă...

RĂZVAN

Tu iar cu visele tale!...

VIDRA

Vise!... Nu oricine poate să viseze-al Vidrei vis!...
Când te-am întâlnit în codru și-ntâlnindu-te mi-am zis:
Acest haiduc o să-ntreacă trândăvita boierime -
Eu visam... ș-astfel de vise altul nu visează nime!
Când te-am smuls la lumea largă din ascunsu-ți adăpost,
Ș-acum eu visez, Răzvane, când mi se pare ciudată
Iubirea țării ce numai prin buruieni se desfătă!...
Omul ce-și iubește țara cu adevăratul dor
Nu-i pasă de lutul țării, ci de-al țării viitor!
Năzuiește pân' la stele, fă-te tot și tot mai mare,
Și slava-ți o să mărească țara ta din depărtare.
Precum luminosul soare,
Din lăcașu-i depărtat,
Sparge făr' să se pogoare
Vălul nopții-ntunecat!...
Fie Răzvan orișiunde, el tot țara și-o iubește,
Dacă prin faptele sale se ridică și uimește,
Încât împrejurii face pe străin și pe păgân
Să șoptească cu mirare: multe poate un român!...

(Sbiera se arată în ușă.)

RĂZVAN

Tu, jupâne? Cum? Ș-aice?...

SBIEREA

(frecându-și mâinile)

Da, da! Ș-aice! Ș-aice!

De ce nu? Viu din Moldova ca să te fac mai fericite...

Jupâneasă foarte scumpă, nu știi încă, negreșit,
C-uncheșelul dumitale nu mai este?... S-a sfârșit:
Și-a încheiat catastiful, isprăvind de cheltuială,
Căci și viața omenească-i tot un fel de socoteală...

VIDRA

(cu răceală)

A murit? Ce spui, jupâne? Și dumneata cum o știi?

SBIEREA

De vreo câțva timp încoace eram vecini la moșii.
Când mă-ntorsei din robie, cu dobânzi întârziate
Cumpărai pe lângă Nistru niște câmpuri nelucrate...
Apoi bine, jupâneasă, dumneata acum ești
Deplină stăpânitoare moștenirii părintești:
Patru sate, două iazuri, mii de vite rămătoare,
Șapte mori, o herghelie, ș-o pădure... Nu vinzi oare?

VIDRA

Dumneata ai vrea să cumperei?

SBIEREA

leftin; bani în țară nu-s!
Cu turcii, cu bir, cu dăjdii, toți gălbănașii s-au dus...

RĂZVAN

Nu! Noi nu vindem nimica! Voi lăsa pe leși mai bine
Ș-o să m-așez românește în țara mea și la mine...

VIDRA

Așa? Nu cumva, Răzvane, să ne-nchidem într-un sat,
Gustând viața de câmpie și văzduhul cel curat
Într-o cușcă mojicească, plină cu miros de varză,
În casă grămezi de teancuri și pe-acoperiș o barză?
Tu o să petreci, iubite, vânând potârniche și lupi?

Eu purtând grijă de turme, de țarină și de stupi,
Iar vătavii, pârcălabii și vecinii de moșie,
Văzându-ne, o să zică: Ce bună gospodărie!...
Frumos trai! plăcută soartă! Noi, o Vidră ș-un Răzvan,
Să-nlemnim stând la o parte, nemișăți ca un buștean!...

SBIEREA

Este foarte potrivită socoteala dumatiale:
Decât a sta la moșie, mult mai bine cu parale...

RĂZVAN

Dar ascultă, dragă Vidră, și-n Moldova, ca ș-aici,
Se dă convenita cinste la ostași și la voinici...

SBIEREA

(clătinând din cap)

Hem! S-ar putea ca ș-acolo să te primească polcovnic...
Însă la români o slujbă nu-i tocmai lucru statornic!

VIDRA

Să văd eu cum se-ncovoiaie cu sfială un Răzvan
Pe lângă cei mai din coadă boierași de la divan
Pentru ca dintr-înșii unul, c-o inimă mai miloasă,
Ca la un câine din curte să-i arunce niște oasă?
Ba poate că și pe Vidra, pe nepoata lui Moțoc,
O să mă trimiți, cu lacrimi să mă duc într-un noroc
La nevasta vreunui vornic sau la vreo logofeteasă,
Care n-ar putea la mine să fie nici fată-n casă!...
Așa se capătă slujba când tu te pleci ca s-o cei,
În loc de-a-i sili prin fapte să te caute chiar ei!
Nu, nu! Las' ca țara noastră să simtă durerea crudă
Că-n sânu-i omul de frunte în deșert îl vezi c-asudă,
Și din cupa deznădejdiei bând ocară, bând amar,
Lucrează și zi și noapte, lucrează tot în zadar,
Căci mișeii, ca o strajă, cârma țării împresoară
Și pe-oricine nu-i dintr-înșii mi-l resping și mi-l doboară!

SBIEREA

Ca unul ș-unul fac două, vorbit-ai drept și frumos!
Pe mine, zău, tot mișeii din visterie m-au scos!
Mulți mișei sunt în Moldova! Dumnezeu să te ferească
Eu ș-oricare om de treabă poate să se prăpădească!...

(Către Răzvan.)

Așadar, vinde-ți moșia, să n-ai bătaie de cap:
Uite, eu, ca un prieten, aș vrea numai să te scap...

RĂZVAN

(luând pe Vidra la o parte)

Iubită Vidră, mai lasă... De ce-i astă grabă mare?
Eu nu ți-am spus încă toate... Mai este o-mprejurare...

(Cu răceală, către Sbierea.)

Vino mai târziu, jupâne,... Mai târziu!

SBIEREA

(cu umilință)

Vă las... Vă las...

Mă-ntorc într-o jumătate, ba nu! Într-un sfert de ceas.

(Se depătează, apoi se oprește în ușă, se mai închină o dată și iese.)

VIDRA

(cu tărie)

Fie! Eu ți-am spus, Răzване, ș-acum îți voi spune iară
Că Vidra nu vrea să plece ca să se-ngroape la țară...

RĂZVAN

Bine! Nu ne vom întoarce!... Vreau și eu să-ți dovedesc
Cât de mare ți-e puterea și cât de mult te iubesc.

VIDRA

Dar oare viața-mi întregă nu-i destul să-ți dovedească,
În toată clipa, că Vidra știe și ea să iubească?

Eu nu mă gândesc, Răzvane, eu nu mai pot cugeta,
Eu nu mai pricep nimica decât înălțarea ta...

RĂZVAN

Nu vom pleca la Moldova; mă supun voinței tale,
Dar lumea-i încăpătoare; s-alegem o altă cale;
La nemți, la turci sau aiurea, oriunde-mi vei porunci,
Atâta-i cu neputință de-a mai rămânea pe-aci...

VIDRA

Și de ce-i cu neputință?

RĂZVAN

Știi c-am fost la hatman...

VIDRA

Bine...

RĂZVAN

Acum el n-o mai ascunde ș-o spune la orișicine
C-o să fie cu Moldova un război înfricoșat...
Astăzi la dânsul acasă ne-a chemat pe toți la sfat,
Ne spuse dintâi că leșii sunt rău cu țara nemțească,
Ș-având legături cu turcii ar dori să le păzească;
Ne mai spuse c-Aron-vodă, noul domn moldovenesc,
Ține-mpotriva Turciei cu-mpăratul cel nemțesc;
Ne-a mai spus altele multe, înșirând vreo patru oare,
Și-n sfârșit, drept încheiere, ne-a arătat o scrisoare,
În care craiul îi zice să fie gata pe loc
A trece hotarul țării cu sabie și cu foc...
M-ai lăsa tu oare, Vidro, ca brațul meu să izbească
Un piept de român? S-aprinză o colibă românească?...

RĂZAȘUL

(intrând zăpăcit)

Vine hatmanul! El însuși!...

(lese)

VIDRA

Eu te las a cugeta
Că... lovind pe-un domn netrebnic, vei scăpe chiar țara ta...
(*Vidra iese prin o ușă, pe când prin alta intră hatmanul.*)

HATMANUL

(*privind în urma Vidrei*)

Este sora dumitale? Acea femeie vitează,
Ce te-nsoțește-n războaie, înfruntă moartea, veghează
Pe câmpul de bătălie, în rând cu ostașii mei,
Pe care ades îi întrece?... Minune dintre femei!

RĂZVAN

Este Vidra...

HATMANUL

Astă dată cerul a fost cu dreptate,
Dând o asemenea soră la un asemenea frate...

(*Se așază, se gândește, apoi, după o tăcere*)

Fiindcă-astăzi dimineață ne certasem oarecum,
Tu nu te-așteptai, sunt sigur, să ne mai vedem acum...

RĂZVAN

Nu, hatmane. Neașteptată e numai cinstea cea mare
De-a te vedea-n locuința unui om fără-nsemnare...

HATMANUL

În întâlnirea ce-avurăm pare-mi-se că-mi spuseși...

RĂZVAN

Și ți-o mai spui înc-o dată că-mi dau viața pentru leși,
Ș-oriunde mă vor trimite, le voi sluji cu credință,
Dar nu mă bat cu românii... nu; asta-i peste putință!...

HATMANUL

Polcovnice! Bagă seama că, mai mult ca orișicând,
Ești dator tocmai acum să te jertfești chiar nevrând.
Ajutorul dumitale, decât altul orișicare,
Ni-i cu totul de nevoie în această-mprejurare.
Dumneata cunoști Moldova; țara ș-oamenii cunoști,
Locurile, rânduiala, tot ce trebui pentru oști...
Războaiele se câștigă nu numai prin vitejie;
Ades mai mult ca prin brațe se face prin dibăcie...

RĂZVAN

(posomorându-se)

Am înțeles! Prin urmare, vouă vi-i trebuitor
Un om vândut, o iscoadă, un mișel, un trădător...

HATMANUL

A, polcovnice! Se poate să-mi faci astfel de dojene?
Dumneata ești leah acum, căci *patria ubi bene*,
După cum zice latinul, și nu mai ești moldovean:
Poți să te bați cu Moldova fără-a te numi viclean...

RĂZVAN

Hatmane, latinul zice... dar fii bun de-mi tălmăcește,
În cuibul meu, la Moldova, nu se-nvață latinește...

HATMANUL

Țara este unde-i bine...

RĂZVAN

Așa?... Păcătos latin,
Cine iubea deopotrivă pe-un frate și pe-un străin,
Zicând că țara-i o turtă, încât să poată stomahul
Leah a mă face pe mine, sau muscal să facă leahul!
Nu, hatmane! Niciodată!... Fie pâinea cât de rea,
Tot mai dulce mi se pare când o știu din țara mea!...

HATMANUL

(sculându-se)

Vrea să zică, ești statornic în hotărârea luată
De-a ieși din sânul nostru?

RĂZVAN

Da. Ș-o mai spui înc-o dată,
Dar mă jur că de nevoie și cu părere de rău:
Dumneata singur ai face tot așa la locul meu...

HATMANUL

(așezându-se, după o tăcere)

Pe castelanul Piotrowski îl cunoști; rudă cu mine,
În războaie totdeauna s-a bătut destul de bine,
Fiind dintre cei de frunte și la luptă, și la sfat,
Nu-i bătrân, nu-i fără stare, este foarte învățat...
Ei bine! Eu, cum s-ar zice, aș putea să pun la cale
Ca nepotul meu Piotrowski să ia sora dumitale...

RĂZVAN

(sculându-se)

Pe Vidra? El o iubește? Ți-a spus?

HATMANUL

Nu...

RĂZVAN

El nu ți-a spus?

HATMANUL

Piotrowski o să m-asculte: tânărul e preasupus...

RĂZVAN

(liniștindu-se)

Bine! O să-ntreb pe Vidra... Vom vedea ce-o să ne zică!...
El nu ți-a spus c-o iubește? Să fi spus... Dar nu-i nimică...

HATMANUL

Ș-aceasta nu-i încă totul. Ca să leg cu țara mea
Pe viteazul cel mai mare din câți am putut vedea,
Eu, eu, hatmanul, sunt gata să-ți dau în căsătorie
Pe fiica mea...

RĂZVAN

(mișcat)

Cum? pe fiica-ți...

HATMANUL

Așa, polcovnice...

RĂZVAN

Mie?

HATMANUL

Nu mă mir că te uimește...

RĂZVAN

Da! Ș-o să uimească pe toți!
Hatmane! Eu în Moldova știi oare ce-am fost?

HATMANUL

Ce?

RĂZVAN

Hoț!

HATMANUL

(sculându-se cu mirare)

Hoț? O, Doamne!...

RĂZVAN

Hoț de codru! Să răpească și s-omoare,
Nu făcea brațul meu alta... Îmi mai dai pe fiica-ți oare?

HATMANUL

Trecutul nu ne privește... Să privim ce este azi:
Eu te văd boier, polcovnic, ostașul cel mai viteaz;
Când țara mea-ți datorează izbânde strălucitoare,
Iar cine caută pete, le găsește chiar în soare,
Eu îți dau pe fiica-mi!

RĂZVAN

Însă... gândește-te...

HATMANUL

(așezându-se)

M-am gândit.

RĂZVAN

(după o tăcere)

Hatmane prealuminate! În Biblie ai citit
Că Faraon din Egipt s-a-nfundat cu păcătoșii
Din voia dumnezeiască în undele Mării Roșii?

HATMANUL

Dar ce-nsemnează-ntrebarea?

RĂZVAN

Astfel pieri Faraon;
Puțini dintr-ai săi scăpară din acel grozav canon;
Totuși, o altă pedeapsă de la urgia cerească,
O pedeapsă și mai crudă a trebuit să primească.
Dumnezeu îi osândise, în urma celui potop,

Mii de veacuri să colinde fără țintă, fără scop,
Alungați din țară-n țară, din loc în loc ca o turmă,
Disprețuiți de noroade ca lucrul cel mai din urmă,
Și-nvârtindu-se pe drumuri, până la groaznica zi
Când trâmbița judecății din cer o vor auzi,
Ș-atunci lumea despletită, ca muiera vinovată
O să strige: Doamne! Doamne! mai iartă-mă ș-astă dată!...

HATMANUL

Polcovnice! Vino-n fire...

RĂZVAN

Acel neam nenorocit,
La Dumnezeu în osândă și la oameni huiduit,
Sufere cu nepăsare mânia ursitei sale,
Bărbații lor nu știu alta decât să fure, să-nșale,
Tăvălindu-se minciună, în mișelii cufundați,
Iar femeile ajută, și chiar întrec pe bărbați,
Vânzând drumașilr floarea tinereților plăpânde,
Ș-apoi sufletul Satanei, când alta nu se mai vinde,
Căci soarta lor e să vândă... nu le pasă ce și cui!

HATMANUL

Țigani?

RĂZVAN

(ștergând sudoarea de pe frunte)

Tatăl dumitale a fost leah?

HATMANUL

Ce vrei să-mi spui?...

RĂZVAN

Însă maica dumitale se zice c-a fost maghiară?

HATMANUL

Polcovnice! Ce-ntrebare? Unde mergem?

RĂZVAN

Așadară,

Ești maghiar?

HATMANUL

Ba leah; dar totuși prea ciudate mi se par
Aceste vorbe fără noimă...

RĂZVAN

Ești leah! Vai, nu ești maghiar!...

Neamul se ia după taică!... După taică!... Biata mamă
De loc nu se socotește, de loc nu se bagă-n samă!...
Sărmana maică, ce poartă copilu-n sângele său,
Ca să-i dea suflarea vieții, duce chinul cel mai greu,
Cu cântecul ei ne-nvață, cu laptele-i ne nutrește;
Când plângem noi, ea, drăguța, c-un zâmbet ne liniștește
Și plânge de bucurie văzându-ne că zâmbim;
Maica, cea dintâi ființă pe care noi o iubim,
Cea dintâi ce ne iubește, nu-i nimicâ! Totu-i tată!...
O, dreptate omenească! O, dreptate blestemată!...

HATMANUL

(cu îngrijire)

Polcovnice! Tu mă sperii... Ești bolnav... Ești rătăcit...

RĂZVAN

Maica mea a fost româncă. Tată-meu... Mai în sfârșit,
Eu... eu sunt țigan!

HATMANUL

O, Doamne! Tu țigan?...

Nu-mi place gluma!...

RĂZVAN

Da! Țigan, țigan!... Ei bine, să te mai vedem acuma!...

HATMANUL

*(Își pune mâna pe frunte, se gândește, apoi, după o tăcere, în cursul
căreia Răzvan îl privește ațintit)*

Întreaga țară leșească...

RĂZVAN

(apucându-l iute de mână)

Taci, hatmane! Nu uita

Cine-s eu, ș-adu-ți aminte și cine ești dumneata!...

În viață numai o dată întâlnii în neagra-mi cale

Una singură ființă cu simțirea dumitale,

Ce din falnica nălțime a nașterii boierești,

Privind cu ochii cu care tu, hatmane, mă privești,

Cu mâna-i îmi strânse mâna și-mi vorbi cu omenie.

Acea ființă e Vidra... nu soră-mea, ci soție.

HATMANUL

(sculându-se și rezemându-se de umerii lui Răzvan)

Am făcut, ca leah și hatman, tot ce-n puțință mi-a stat,

Și nimic, nimic în lume din parte-mi n-aș fi cruțat,

Ca să câștig țării mele pe iubitul meu tovarăș...

Dar nu-i chip! Să fim prieteni! Mâna ta!... spuindu-ți iarăși

Că primeam cu bucurie un ginere ca Răzvan!...

VULPOI

(intrând iute)

Polcovnicve! De la țară un boier... Un moldovan...

*(Lasă să intre Bașotă și iese. Răzvan face o mișcare de mirare, Bașotă,
văzând pe hatman, se oprește în ușă.)*

HATMANUL

Boierule din Moldova! Nu te cunosc pân-acuma,

Și totuși, te rog dă-mi voie ca să-ți spun o vorbă numa...

Norodul vostru se zice c-oareșicând ar fi venit
Și s-ar trage tocma-tocma din Râmul cel preavestit;
Dar cum oare vreți ca lumea să v-asculte, să vă crează,
Când întreaga firea voastră cu totul se depărtează
Din obiceiul acelor oameni ageri și vârtoși,
Pe care voi cu trufie ni-i arătați ca strămoși?
Râmlenii cei din vechime căutau fără-ncetare
Ca să scoată la lumină tot ce-i bun și tot ce-i mare,
Încât la plug și la sapă găseau adesea bărbați
Cu care se fălește lumea: pe Catoni și Cincinați...
La voi, însă, când o rază
De soare pătrunde-n țară,
Toți se scoală, toți turbează,
Toți voiesc s-o dea afară!...

(Arată la Răzvan și iese.)

BAȘOTĂ

(închinându-se)

Cer iertare; viu d-a dreptul de la drum și plin de prav.
Mă cheamă...

RĂZVAN

Știu cum te cheamă, jupâne mare vătav!
Ne cunoaștem foarte bine.

BAȘOTĂ

(închinându-se)

[...] Umplut-ai Moldova-ntreagă de numele dumitale,
Și slava ce-o câștigaseși, nu puțin a mai crescut
Prin vestea că mai în urmă și pe tătari i-ai bătut;
Deci icoana mataluței, la Cracovia lucrată
Și care, cum ești acuma, întocmai astfel te-arată,
Stăpânu-meu Aron-vodă o ține-n palatul său,
Unde cu multă plăcere putut-am s-o văd și eu;
Și cum o văzui, pe dată zis-am: mare, mare, mare!

Nas de șoim! O frunte-naltă! Din ochi inima tresare!
Mai în sfârșit, toată fața numai duh și numai foc!...
Căci pe cei aleși de soartă eu unu-i ghicesc pe loc...

RĂZVAN

Nasul meu, ochii și fruntea vor fi fost de tot altminte;
Așadar, nu-i de mirare că nu-ți mai aduci aminte!...
Ș-apoi altceva mai este: eu eram atât de mic,
Încât vătavul cel mare, zărind un sărman pitic,
Nu vrea nici să-l bage-n samă sau d-aproape să-l privească
Ș-ar fi putut cu piciorul ca pe-o muscă să-l turtească!
Piticul însă de-atuncea, speriat de-un vis grozav,
N-a uitat și n-o să-l uite pe-acel puternic vătav...
Dar lăsând acestea toate, spune-mi, cinstite jupâne,
Ce-ntâmplare, ce furtună te-o fi aducând la mine?

BAȘOTĂ

(închinându-se)

Măria-sa Aron-vodă, din voia lui Dumnezeu
Moșteanul țării Moldovei, domnul și stăpânul meu -
Ba și naș, căci mai deunăzi, din părinteasca sa milă,
Mi-a făcut nespusa cinste de-a-mi boteza o copilă -
Mă trimite cu solie la polcovnicul Răzvan,
Ca să-i spui că-l cheamă țara, dându-i un loc în divan...

RĂZVAN

În divan?...

BAȘOTĂ

(închinându-se)

Suntem în luptă cu puterile păgâne,
Și, după câte se spune, o să mai vedem ca mâine
Că și leahul trece Nistrul turcului în ajutor.
Un război atât de strașnic nu-i tocmai lucru ușor!
Deși nemții și muntenii sunt legați cu noi frățeste,

Deși oști avem destule, deși hrana nu lipsește,
Totuși, este trebuință și de-un hatman ispitit:
Stăpânul meu Aron-vodă la dumneata s-a gândit...

RĂZVAN

(iute)

Cum ai spus? Ce zici? Eu hatman? Mai spune dar înc-o dată!...
Hatman?... Hatman în Moldova?... Ce-ntâmplare neașteptată!...

BAȘOTĂ

(închinându-se)

Sărut mâna. Merg la gazdă și stau gata orișicând
La porunca dumitale... Cred c-o să plecăm curând...

*(Iese cu multă umilință, pe când Vidra se arată în altă ușă, oprindu-se
fără a fi văzută de Răzvan.)*

RĂZVAN

(după o tăcere)

Acest om fără dreptate de nu m-arunca-n robie,
Eu n-aș fi cătat lumină la codru și-n haiducie;
De nu mă ducea norocul în umbra negrei păduri,
Pe minunata mea Vidră n-aș fi întâlnit-o aiuri;
De nu iubeam o femeie cu o inimă semeță,
N-aș fi găsit în războaie un nume ș-o nouă viață!...
Acest om, fără s-o știe, m-a ridicat pân-aci:
O, Doamne! Căile tale cine le poate ghici!
Tu, ce pe dușmanii noștri ades ni-i faci o unealtă,
Prin care te-mpingi cu-nctul la ținta cea mai înaltă!...

VIDRA

(apropiindu-se)

Jupâne! Jupâne hatman!

RĂZVAN

(strângându-i mâna)

Tu o știi?...

VIDRA

Ți-a mai rămas
Să faci pe calea măririi un singur, un singur pas!

RĂZVAN

Un pas?...

VIDRA

Ca s-apuci cu fală scaunul lui Ștefan cel Mare
Și patruzeci mii de oaste să te-aștepte-n ascultare,
Bucuroși a-nfige lancea în ce parte-i va-ndrepta
Un deget al mâinii tale, o vorbă din gura ta!...

RĂZVAN

(turburat)

Scaunul lui Ștefan cel Mare?...

VIDRA

Ștefan cel Mare, iubite!

RĂZVAN

(punând mâna pe brațul cel legat)

Știi tu oare că tătarii poartă săgeți otrăvite?..
Astă rană...

VIDRA

(zâmbind)

Astă rană? Ei bine?... Ce-i?... Să vedem!..
Te temi de moarte, Răzване?... De când asta?...

RĂZVAN

Da, mă tem!..
Nu mă temeam mai-nainte, până ce cu desfătare
Nu gustai, Vidro iubită, din faguru de-a fi mare!

VIDRA

Aşa-i, Răzvane, că-i dulce?...

RĂZVAN

O, nepoata lui Moţoc!
Sufletul meu fără tine n-ar fi cunoscut de loc
Astă simţire ciudată, ce-l îndeamnă să dorească
Jos la picioarele sale toată lumea s-o privească!...

VIDRA

Şi numai tu ca un munte ce primeşte cel dintâi
Mândrul soare, pe când noaptea stă culcată peste văi!...

RĂZVAN

O, da! Voiesc a fi mare, precum Sbierea cu grămadă
Voieşte movile de-aur numai la dânsul în ladă!

(Sbierea scoate capul prin uşa din fund.)

Însă rana braţu-mi arde... O săgeată cu venin!

SBIEREA

(înaintând)

Vindeţi? Dacă daţi mai ieftin, eu plătesc acum peşin...

MĂRIREA

„Așa s-a plătit și lui Răzvan răul
ce-i făcuse și el lui Aron-vodă...”

MIRON COSTIN, cap. II

F E Ţ E L E :

RĂZVAN, hatman moldovenesc	TĂNASE	} căpitani
VIDRA	RĂZAȘUL	
BAȘOTĂ	VULPOI	
SBIEREA	ȘOLTUZUL	

UN COPIL, MAI MULȚI CĂPITANI ȘI TÂRGOVEȚI.

Palatul lui Răzvan la Iași.

*(Răzașul șade gânditor, flueirând o doină, cu capul plecat pe mână.
Afară se aud din depărtare împușcături de tun.)*

VULPOI

(intrând)

Bună ziua, căpitane!

RĂZAȘUL

Ziua rea, nu ziua bună!

Unde vezi tu bunătate, când tot fulgeră și tună?

Măi, Vulpoiule, nu-i bine...

VULPOI

Te prea poftesc mai întâi

Să te-nveți a nu-mi mai zice nici „Vulpoiule”, nici „măi”!

Sunt căpitan ca și tine, și nu-s căpitan degeaba:

Te rog dar să-mi zici de-acuma: „căpitane”...

RĂZAȘUL

Mare treabă!

Nu cumva să-ți zic „jupâne”, sau „boierule”? Ce spui?
Mai așteaptă! Deocamdată, pune-ți, dragă, pofta-n cui!...
Leahul ne trimite-ntruna ghiulele peste ghiulele,
Noi stăm închiși în cetate ca dobitocul în piele,
Merinda se-mpuținează, iarbă de pușcă mă tem
Că peste două-trei zile de leac n-o să mai avem,
Și tu te gândești acuma, moară stricată! dihane!
A da lege și poruncă ca eu să-ți zic: „căpitane”?...

VULPOI

Te sperie leahul?... Asta-i?... Apoi pe pace să fii.
Noi ne-am înfrățit cu dânșii.

RĂZAȘUL

Dar tu de unde o știi?...

VULPOI

Drace! Vulpoi ce nu știe? Ascultă, să-ți spui pe față,
Măria-sa Aron-vodă trimis-a azi-dimineață
Chiar pe Bașotă vătavul drept la hatmanul leșesc...

RĂZAȘUL

Și crezi tu?...

VULPOI

Cu bună seamă! Nicidecum nu mă-ndoiesc!...
Leșii sunt gata la pace... Vrei dovezi? Ei bine, iată!...
Dintâi cetatea Sucevei nu s-a luat niciodată
Și, prin urmare, nici astăzi nu se ia așa ușor;
Apoi Bașotă vătavul e un faimos vorbitor,
Și deci, îndrugând la fleacuri, pe leși o să-i amețească,
Că-i știut ce fel de poamă-i înțelepciunea leșescă;

În sfârșit, dușmanul vede că nu-i glumă cu Răzvan,
Cunoscându-l din aproape că-i suflet de hoțoman!...
Așadar, la dracu lupta, ducă-se naibii vrăjmașul,
Târgu-i rupt, pacea-i făcută, n-ar strica nici aldămașul;
Crășmăreasa nu-i departe: o măsură, doi șalăi,
Cotnar din via domnească...

RĂZAȘUL

Măi Vulpoiule...

VULPOI

Iar „măi”?

Nu poți să zici „căpitane”?... Zău c-o s-ajungă la ceartă!...

RĂZAȘUL

Bre, n-am văzut pân-acuma o făptură mai deșartă,
Trăsni-te-ar căpitănia, căpitane mare fleac!
Sunt sute de semne rele, iar bune nu-s nici de leac.
Hatmanul nostru, de pildă, când intră, când vrea să iasă...
Mereu se tot poticnește, intrând și ieșind din casă...

VULPOI

Dec! Astea sunt semne bune!

RĂZAȘUL

Semne bune?

VULPOI

Negreșit!

Este rău când omul cade, iar nu când s-a poticnit!...

RĂZAȘUL

Vezi că ș-altceva mai este...

VULPOI

Orișicâte mi s-ar spune,
Tălmăcind cum se cuvine, toate semnele sunt bune!

TĂNASE

(intrând)

O veste, copii!... O veste!...

VULPOI

Căpitani, iar nu copii!
Te rog, căpitan Tănase, ca și dumneata s-o știi...
Am ajuns și eu odată să fiu un obraz în lume,
Și tocmai acuma nimeni nu vrea să-mi zică pe nume!...

RĂZAȘUL

Ce veste?

TĂNASE

O veste mare. Vătav Bașotă-n sfârșit
Împacă treaba cu leșii, și domnul a iscălit...
Avem pace chiar la vreme: ne lipseau hrana și pravul,
Nu era chip a mai merge...

VULPOI

Isteț mai e și vătavul!

RĂZAȘUL

Cu leșii?... Asta-i nimică!... Mai este turc și tătar...

VULPOI

Haida-de! Ei sunt departe... Grijă le porți în zadar...

TĂNASE

Ba nu-i vorbă că-s departe; dar leșii se-ndatorează
A ne tocmi și cu dâșii!...

RĂZAȘUL

Cine-i nebun ca să-i crează!

(Afară se aud strigăte: „Să trăiască Aron-vodă“.)

VULPOI

Aron-vodă să trăiască... Auziți ce chiu? Ce zvon?
Mult mai iubește norodul pe măria-sa Aron!

TĂNASE

Adică, orice s-ar zice, e un vodă cumsecade:
Pe sărăcime o cruță, pe cei cu caftan îi rade,
Iar nu lasă pe ciocoiul, fără fund și fără dop,
Să despoaie toată țara, cum făcea Petrea cel Șchiop!...
Însă nu-i lucru temeinic a norodului strigare.
Sunt bătrân. Văzui cam multe... Strigau alții și mai tare:
„Să trăiască Lăpușneanul”, și-l vicleniră urât:
„Despot-vodă să trăiască”, și-apoi mi l-au omorât;
„Să trăiască Ștefan Tomșa”, și-l goniră ca pe-un câine;
„Ioan-vodă să trăiască”, și-l dete-n gheare păgâne...
Într-o clipă Lăpușneanul, Tomșa, Despot și Ion
Fură jos și jos deodată... Vai și de vodă Aron!
Una crede și-alta spune, iar face din zăpăcire
Necrezute și nespuse: așa-i românul din fire.

RĂZAȘUL

Bine-ar fi s-avem odihnă! După ce de la divan
Mi-am câștigat judecata mulțumită lui Răzvan,
Cum aș mai zbură, bădiță, să-mi mai văd de răzășie!...

VULPOI

Nu-ți este greu, căpitane, ca să spui o nerozie?
Eu, unul, din ziuica de când m-am căpitănit,
Uitat-am nu răzășia, ci chiar codrul înverzit!...
Ș-aice-s ca și-n pădure, având puterea de-a face,

De frică de pedeapsă, tot ce vreau și tot ce-mi place.
Neghiobii, ce nu m-ascultă, stau la pândă de-i ochesc,
Apoi mi-i iau la bătaie, mi-i închid și mi-i globesc...
Suntem oameni, căpitane, pentru care totul e lesne,
Căci lumea cea mai mărunță nu ne-ajunge nici la glezne.
Venit-a apa la moară! Vom măcina cât putem:
Să ne folosim de timpuri când alții de noi se tem!...
Ce să te mai plângi atâta pentru-un pai de răzășie,
Când acuma țara-ntregă e pentru noi o moșie!...

RĂZVAN

(intră foarte tulburat)

Bine că sunteți aici!... Unde-i Vidra?

Ascultați!...

Mergeți... Pe toți căpitanii pe dată să mi-i chemați!...
Eu v-am fost ca ș-un părinte!... Adunați-i mai în pripă!...
Timpul zboară... Mai degrabă!... Într-o clipă! într-o clipă!...

(Iese prin ușa din stânga.)

VULPOI

Ha, ha! Înțeles-ați oare vreun singur cuvânt măcar?
Mă tem că hatmanul nostru e cu trei roate la car...

RĂZAȘUL

Ce-ți spuneam eu dineoară? Tot la vorba ceea vine:
Poticneala-i mare lucru... Măi Vulpoiule, nu-i bine!...

VULPOI

(furios)

Măi? Iar măi?...

TĂNASE

Noi pierdem vremea, tot la fleacuri înșirând!...
Haidem! pe toți căpitanii să-i adunăm mai curând,
Hatmanul știe ce face. El învață, el răspunde.

Este datoria noastră ca să-l ajutăm oriunde...
Eu știu că-n țara Moldovei unul e Răzvan, mă jur!
Păcat că-i țigan... La dracu!... Țsta-i singuru-i cusur!
(Ies toți prin ușa din fund, pe când prin cea din stânga intră Răzvan și Vidra.)

RĂZVAN

Da! S-au împăcat cu leșii...

VIDRA

Și cu păgânii?...

RĂZVAN

Firește!

VIDRA

Trebuia tu să-i dai sfaturi...

RĂZVAN

De la mine nu primește...
Atâta-i mai rău! Iubit-o, cată drept în ochii mei!
Drept!... Așa!... Spune-mi, acuma, nu citești nimic în ei?...

VIDRA

(cu nedumerire)

Sunt tulburi...

RĂZVAN

Tulburi? Atâta?... Foarte bine! Vrea să zică,
Nici Aron-vodă în ochii-mi n-a putut citi nimică...
Ochii mi-au fost cu credință...

(Strângând pumnii și cu un glas înecat.)

Vidro! Vidro!... Eu voiesc
Negreșit una din două: sau moarte, ori să domnesc!

VIDRA

Asta-i și dorința Vidrei... Însă trebui amânată...
Nu-i timp...

RĂZVAN

Astăzi, astăzi, astăzi; sau astăzi, ori niciodată!
Aron se-mpacă cu leșii, și cu ajutorul lor
Se-ntărește la domnie, pe când eu sughiț și mor!
Prin dușmani să mă slăvească, iar slava duce la toate!...
Aron se-mpacă cu leșii... Fără nume, fără tron,
Ce fac eu?... Răspunde-mi, Vidro!... Așadară, jos Aron!...

VIDRA

Nu te grăbi!... mă-ngrijește o presimțire ciudată.
Și presimțirea femeii nu se-nșeală niciodată...

RĂZVAN

Vorbe seci!

VIDRA

O, nu, Răzvane! Chiar astăzi eu am visat
O vedenie grozavă, un lucru înfricoșat!...
Maica ta-n haine cernite din mormânt pășea spre mine,
Ochii-i se-necau în lacrimi, pieptu-i gema de suspine.
Și durerea-i, plămădită cu mânia la un loc,
Îmi striga din gura-i moartă: Piei, nepoata lui Moțoc!...

RĂZVAN

Vise! O nimica toată! Luptătorul care-n viață
Întâlnește la tot pasul însăși moartea față-n față,
Încât i se par acuma deopotrivă morți și vii,
Nu-l tulbură o nălucă ce sperie pe copii!...
Ș-apoi unde-i acea Vidră care-mi tot spunea odată
De-a nu fi ca mici pâraie, ci ca Dunărea cea lată?

Unde-i acea Vidră care zi și noapte mă-nvăța
Că pân' și iubirea țării e pofta de-a se nălța?
Unde-i acea mare Vidră ale căreia cuvinte,
Ca o sămânță mărunță, îmi cădeau adânc în minte,
Și din tainicele brazde ale sufletului meu,
Prinzând rădăcini cu-ncetul, dezvelindu-se mereu,
Leșir-acuma deodată, pline de suc și de viață,
Răzând de viscolii, ca bradul încins cu sute de brață?
Unde-i Vidra?... Denainte-mi stă un chip tremurător,
Ce de spaimă crede-n umbre și plânge de spaima lor...
Așa? Tu, ce-ai fost în stare, cu-mbrânciri neconținute,
Pân' la marginea mării să m-aduci pe nesimțite,
Tocmai astăzi, când ajungem la doritul nostru mal
Te-ngrozește fața mării ce ridică val pe val?...
Află dară că degeaba unda muge, vântul geme;
Răzvan, împins pân-aice, de furtuni nu se mai teme,
Și călcând cu desperare peste undă, peste vânt,
Va ști să meargă-nainte: sau la tron, ori la mormânt!...

(Întră Răzașul, Vulpoi, Tănase și mai mulți căpitani.)

VIDRA

Mă duc să mă-nchin, Răzvane... Numai în zile de goană
Omul uită necredința și-nțelege o icoană!...

(Iese.)

CĂPITANII

Să trăiești!

RĂZVAN

Nu-i timp de vorbe!... Pe când viteazul Mihai
Scaldă Țara Muntenească de la Giurgiu pân' la plai,
În sângele de năpârcă al urdiilor păgâne;
Pe când Jigmon ungureanul, la hotarele române,
Păscut cu noi împreună de șarpele veninos,
Își pune pieptul în luptă pentru crucea lui Hristos;

Pe când neamțul, frâncul, papa, țările creștine toate
S-au unit ca să doboare spurcata păgânătate,
Numai leșii cei zburdalnici sunt cu turcul înțeleși,
Iar domnul Aron al vostru s-a tocmit argat la leși!
Sunteți români, și românii n-au suferit niciodată
Pe fruntea domnilor țării măcar o singură pată!
Un vodă-i un fel de doftor, și norodul, frații mei,
Nu-i dator să fie jertfa doftorilor celor răi!...
Mulți domni avuse Moldova; cei buni au domnit o viață,
Celalți au purtat cununa o singură dimineață;
Căci făcându-se lumină și soarele fiind sus,
Poporul da jos pe-aceia pe care poporul i-a pus!...
Un vodă, ca orișicine, își ia plata după faptă...
M-ați înțeles? Vremea trece...

CĂPITANII

Jos Aron!...

RĂZVAN

(arătând ușa)

Țara v-așteaptă!

(Căpitanii ies, afară de Vulpoi și de Tănase.)

VULPOI

Să-l ucidem?...

RĂZVAN

Nu, lăsați-l!... Domnii când nu mai domnesc
S-aseamănă cu strigoii: ei umblă, dar nu trăiesc...

VULPOI

Bine!...

RĂZVAN

După ce-l veți prinde, să dați semne din pistoale!...

VULPOI

Înțeleg!... Și-apoi să facem ca norodul să se scoale
Ș-adunându-se cu gloata, mic și mare pe maidan,
Să zbiere dobitocește: „Trăiască vodă Răzvan”...

RĂZVAN

Pe Bașotă...

VULPOI

Știu! Cu dânsul voi avea chiar eu a face:
De mult îl pândesc de-aproape, căci nici de frică nu-mi place!...

(lese.)

TĂNASE

O să plec și eu îndată, numai o vorbă să-ți spui...
Faci rău!...

RĂZVAN

De ce?

TĂNASE

Apoi bine, nu se cade oricui
A șede pe scaunul țării...

RĂZVAN

Ce-nsemnează?...

TĂNASE

Proasta minte

Ar vrea să-ndulcească vorba și nu găsește cuvinte...
Dă-mi voie să-ți spui pe față...

RĂZVAN

Spune verde, moș Tănas!

TĂNASE

Despot fu grec, Ioan-vodă fu armean și lancu sas...
Dar orișicum pân-acilea, din mila dumnezeiască,
Noi n-am avut nici un vodă... știi! Țara o să cârtească.
Ce să-i faci!... Mai bine hatman. Să nu fi fost tată-tău...

RĂZVAN

(încruntat)

Cum?...

TĂNASE

Apoi de! Bătrânețe!... Să ne ierte Dumnezeu!...

(lese.)

RĂZVAN

(Se așază cu capul plecat pe mâini, apoi se scoală, face în tăcere câțiva pași prin odaie, se oprește pe loc.)

Nu-i greu încă patru zile de-a ne mai lupta-n cetate,
Pân' ce tabăra lui Jigmon va lovi pe leși la spate...
Deocamdată, pân-atuncea, nu ne temem de păgâni;
Ramazanul lor mai ține tocmai două săptămâni...
M-am gândit bine la toate... Câte griji și câte trude
Numai ca s-apuci domnia!...

(Cu turbare.)

Dar pistolul nu s-aude!...

(Ascultând.)

Nu!... Tot nu!...

(Își freacă fruntea, se așază iarăși pe divan și pleacă capul pe mâini.)

VIDRA

(intrând încet)

Acum, iubite, nu-i timp a mai cugeta!
Steaua lui Răzvan e mare: încrede-te-n steaua ta!...

Fii bărbat în orice soartă: și-n cădere și-n izbândă,
Privind cu sângele rece la răsplată sau osândă!...

RĂZVAN

(sculându-se)

Tu n-ai auzit pistolul?

VIDRA

De nu vei avea noroc,
Blestemul o să izbească pe nepoata lui Moțoc,
Care din cupa mării s-a străduit să te-mbete.
Și nici ea nu-i vinovată! Nu!... Sunt neamuri cu pecete,
În care Dumnezeu sădește vreun bine sau vreun păcat,
Ș-apoi toți de-același sânge îl moștenesc ne-ncetat!
Neamul lui Moțoc nu poate s-aibă altă cugetare,
Decât numai-numai-numai văpaia s-ajungă mare!...

RĂZVAN

Tu n-ai auzit pistolul?... Pistolul!.... Nu l-ai auzit?
Spune!

(Cu furie.)

Ureche! Ureche!...

(Afară se aude o împușcătură.)

A! De-acuma s-a sfârșit!
Sunt domn! Trăiască domnia!...

(Cu amărăciune.)

Cât de lesne, cât de iute
Se răstoarnă domnia țării, cel mult în zece minute!

(Către Vidra.)

Dar tu nu mai spui nimica? Mai dinioară mi-ai zis
Nu știu ce... ba mi se pare... de!... îmi povestea un vis...
Mai spune-mi-l înc-o dată...

VIDRA

(îngenunchind)

Îți mulțumesc, Doamne sfinte,
C-ai auzit cu-ndurare o rugăciune fierbinte!...

(Se scoală)

Crezut-ai oare, Răzvane, că se poate speria
De niște deșerte vise chiar o inimă c-a mea?
Gândit-ai oare, iubite, c-o nălucă muierescă
Ar putea glasul măririi în pieptu-mi să-l năbușească?...
Vântulețul, ce-adiază printre vițe din lăstar,
Rămâne fără putere în fața unui stejar,
Pe care numai furtuna îl zguduie și-l sfăramă...

RĂZVAN

Furtună?...

VIDRA

Cea mai cumplită!

RĂZVAN

Ești doamnă, Vidro...

VIDRA

Sunt mamă!...

Aici copilul se mișcă... Simțindu-l în sânul meu,
Uit toate și văd acuma, văd că-s femeie și eu!...

(Afară se aud strigăte: „Să trăiască Răzvan-vodă!”)

RĂZVAN

Ascultă, iubito Vidră! Ascultă, scumpo soție!...
Sângele nostru din leagăn va moșteni o domnie!...

(Intră șoltuzul și mai mulți târgoveți.)

ȘOLTUZUL

(închinând lui Răzvan pe o tablă de argint struguri și spice de grâu)

După datina străbună, rămasă de la mai-mari,
Eu, șoltuzul ot-Suceava, cu cei doisprezece părgari,
Aleși ca să fim în fruntea târgoveților d-aice,
Dorim măriilor-voastre ani mulți și viață ferice,
Încât să-ncingeți Moldova, asemenea unui brâu,
Numai cu livezi de struguri, numai cu câmpii de grâu;
Căci norodul, dând domnia, se mulțumește cu poame,
Ca să nu piară de sete și să nu moară de foame.

RĂZVAN

Primesc din mâinile voastre prinosul de bun ogur,
Ș-a fi părintele țării făgăduiesc și mă jur:
Nu voi uita niciodată c-a românului tărie
Este plugul și cântarul mai presus de boierie...

ȘOLTUZUL

Tot după vechi obicei, păstrate din veac în veac,
Ales-am din sânul nostru băiatul cel mai sărac,
Pentru ca măriei-tale din gura-i copilărească
Să dea, fără să se teamă, o povață bătrânească...
Copile, sărută poala îmbrăcămintei domnești,
Și cum vei putea mai bine, orația s-o citești!

BĂIATUL

(după ce sărută mâna ce-i întinde Răzvan)

Măria-ta!
Nu te supăra,
Ci fii bun a ne-asculta!
Îți vom spune cam multe
 Și mărunte,
Dar tot lucruri plăcute,
Să fie drag orișicui să ne-asculte!

RĂZVAN

Bine, dragii mei tovarăși!... Stăpânirea-mi în curând
La toți și la fiecare va da răsplată pe rând...

SBIEREA

(intrând iute, speriat, pierzând răsuflul, cu o lădiță în mână)

Jupâne!... Mărite Doamne!... Scapă-mă! Norodul pradă!
Sinete, zapise, țara, lumea-i în această ladă!...

RĂZVAN

Liniștește-te, Jupâne. Avere-a-ți chiar pe maidan
O poți lăsa fără grijă în zilele lui Răzvan...

SBIEREA

(răsuflând mai ușor și făcând semnul crucii)

În ladă tot e mai sigur!... Părăluța cere pază:
Mai bine s-o ții sub cheie, ca nimene să n-o vază...

VIDRA

Doamne, soțule, stăpâne! Nu mă mai pot opri!...
Într-un glas cu țara-ntreagă, viu a-ți ura și-a-ți dori
O domnie fericită... ba înc-aș mai vrea ca mâine
Tu să legi într-o cunună toate țările române,
Încât de la Marea Neagră pân' la falnicul Carpat,
Să nu domnești ca un vodă, ci ca Răzvan-împărat!

CĂPITANII

Da, da, da! Împărăție!...

RĂZVAN

(trist)

Ar fi bine deocamdată
Să rămânem cu Moldova!

SBIEREA

Ce om fără judecată!
Dar Moldova-i sărăcită! Nu-i chip astfel s-o cârpești
Decât unind laolaltă mai multe țări românești...
Două și două fac patru: cea mai dreaptă socoteală!...

RĂZAȘUL

Vulpoi avuse dreptate... Nu mai cred în poticneală!...
Toate semnele sunt bune!... Măria-ta, la palat
Ne-așteaptă mitropolitul cu toți boierii din sfat!...

RĂZVAN

Să mergem! Voiesc acuma din gura domniei-mele
Țara s-audă nădejdea d-a scăpa din zile grele.

SBIEREA

(cu umilință)

Stăpâne preamilstive, unde-i merge merg și eu;
Lada mea e-n siguranță numai lângă domnul meu!...

(Toți se pregătesc a ieși)

VULPOI

(intrând cu spaimă)

Pierduți!...

TOȚI

Ce este?

VULPOI

Vătavul...

TOȚI

Ce-i?...

— Muntele și valea —

VULPOI

Bașotă...

TOȚI

Zi!...

VULPOI

Trădare!

Scăpă din mâinile mele, deschise poarta cea mare,
Leșii au umplut cetatea!...

(Sbierea cade mort, fulgerat de apoplexie.)

RĂZAȘUL

(clătinând din cap)

Poticneala!...

TĂNASE

Eu știam

Că nu se cădea s-apuce scaunul țării orice neam...

VIDRA

(luând pe Răzvan de mână)

Iubite! Nu sta pe gânduri... Când soarta te prigonește,
Fii mândru chiar în cădere!...

CĂPITANII

Măria-ta! Poruncește!...

VIDRA

Și ce s-așteptați voi oare de la viteazul Răzvan
Decât paloșul în mână și-nainte la dușman?

RĂZVAN

(scoțând sabia)

Să trăiască neagra moarte! Ne cunoaștem foarte bine!...
Cine vrea s-o strângă-n brațe, iată calea! După mine!...

Moartea-i mireasă,
Mormântu-i casă,
Viermii sunt nași,
Hai la vrăjmași!
(iese urmat de căpitani.)

VIDRA

Moarte!... Moarte!... Dar se poate?... Moară oamenii cei mici,
Precum călcâiul turtește mușuroiul de furnici;
Omul, însă, care lumea pe palma-i ar vrea s-o poarte,
Zodia-i scrisă pe frunte, respinge pizmașa moarte!...

(Se gândește.)

Dumnezeule puternic! De ce mai faci uriași
Dacă-n rând cu toți piticii pradă morții vrei să-i lași?...
Cum? Cereasca ta dreptate se pogoară pân' la fiară:
Vulturul trăiește veacuri, iar musca d-abia o vară,
Și numai omul cel mare, stăpâne, tu-l osândești
Ca să moară deopotrivă cu muștele omenești!...

(Se cutremură.)

O, nu, nu! Răzvan nu moare!... Orice pai în astă lume
Trebui s-aibă vreo ursită, o țintă, vreun scop anume,
La care-i dator să meargă, de vântul sorții împins,
Și cade numai atunci când este semnul atins!...
Calea lui Răzvan e lungă și de-abia se desfășoară:
Pân' la capăt de departe... Răzvan nu poate să moară!
Nici chiar Dumnezeu el însuși nu schimbă ceea ce-i scris!...

(lute.)

În genunchi, Vidro!...

(Îngenunchează și ridică ochii în sus.)

Iertare!...

(Cu spaimă, punând mâna la ochi)

Visul meu!... Grozavul vis!

(Sculându-se cu tărie.)

Și de ce eu stau aice, când Răzvan înfruntă focul?
Dați-mi armă!... Lângă dânsul, în primejdie mi-e locul...

(Se repede la armătura de pe perete și se oprește.)

Dar copilul meu, o, Doamne!

(Se cutremură.)

(Din spațiu răsună o voce ca un echo: „Dar copilul meu?” Vidra cu groază își întoarce fața spre ușă, ca și când ar vedea pe cineva acolo.)

Muma lui Răzvan!... Mă-ntreabă... Și ce-i pot răspunde eu?

(Făcând semnul crucii.)

Piei, nălucă, piei! Sunt mamă!

(Face un pas îndărăt.)

Nu te-apropia!...

(Răsună iarăși ecoul: „Sunt mamă!”... Vidra, zdrobită de emoțiune, se aruncă pe divan.)

Ea vrea dinte pentru dinte! Muma mumei cere samă!...

(Face o sforțare și se scoală cu energie.)

Oare nu mai sunt eu Vidra?

(Abătută.)

E cumplit al mumei dor!...

(Pe prag apare Răzvan, greu rănit, ținut de Vulpoi și de Răzaș. Vidra se repede îniante-i.)

A! Scăpat! Ce fericire!... Tu!

RĂZVAN

(cu un glas slab, pe când Vulpoi și Răzașul îl pun pe divan.)

Am biruit și mor!...

(Arătând la cadavrul lui Sbierea.)

Nu-mi ziceai tu, oare, Vidro, să fiu întocmai ca Sbierea?
Eu cu cinstea și mărirea, el cu prada și averea!

(Vidra îngenunchează și-și ascunde fața în mâini.)

Dar ce-i mai trebui acum mii de galbeni în grămezi?
Ce-mi folosește domnia?... Pe-amândoi aci ne vezi
Praf, pulbere și cenușă!... nebuni, ce din lăcomie,
El pentr-o biată lescaie, eu pentr-un ceas de mândrie,
Necruțând nimica-n lume, neștiind nimica sfânt,
Uitam că viața-i o punte între leagăn și mormânt!...

(Cu durere.)

Mi se-ntunecă vederea, dar văd ceva de departe...
O jumătate din mine de cealaltă se desparte...
Ah! veniți, veniți cu toții!... Unde-i bătrânul Tânas?...

RĂZAȘUL

Apărându-te pe tine, mort în lupta a rămas!...

(Vulpoi plânge.)

RĂZVAN

(în agonie)

Țigan!... Țigan!... Apă!... Apă!...

(Cade mort peste Sbierea.)

RĂZAȘUL

Decât o așa domnie,
Mii de tunete, mai bine-i un petic de răzășie!...
Zmeul zmeilor să-ncapă într-o șchioapă de mormânt!...

VULPOI

(cu spaimă)

Nu vezi că-i moartă și Vidra?... N-a zis un singur cuvânt,
Nici o vorbă, nici un țipet, privind pe Răzvan că moare!...

VIDRA

(sculându-se liniștită)

Voi puteți vorbi și-a plânge!...

VULPOI

Doamnă!...

VIDRA

Pe voi nu vă doare!...

RĂZAȘUL

(cu furie)

Dar tu l-ai ucis, ciocoaică! Tu la moarte l-aduseși!
O să mi-o plătești acuma, tune-fulgere!...

(Scoate cuțitul și voiește s-o lovească.)

VIDRA

(cu sânge rece, arătând la ușă)

Să ieși!

(Răzașul lasă mâna în jos și pleacă capul.)

REFERINȚE ISTORICO-LITERARE

Răzvan și Vidra... este una din cele mai bune drame din literatura română. Ideea nu-i fără raport în preocupările vremii. Până la 1855 tinerimea liberală fusese agitată de problema dezrobirii Țiganilor, care se rezolvă parțial în 1844 și integral în 1855. Kogălniceanu scrisese un studiu asupra Țiganilor.. Alecsandri, în Istoria unui galben, arată reprobativ cum se vindeau copiii robilor..

Lăsând la o parte intenția socială, drama rămâne în sine o operă admirabilă, cu conflict original. Figura de femeie bărbătoasă a Vidrei, care împinge pe erou pe calea ambițiilor, e în tradiția literaturii, dar nu ea oferă problema centrală. Răzvan nu e un om slab, împins, dincolo de capacitatea lui, de o femeie ambițioasă. Este dimpotrivă un om de voință și de putere și, dacă ezită, face aceasta din cauza unei măsurări juste a condițiilor. El știe că un Țigan un poate pătrunde. Iubirea Vidrei, respectul polonilor față de el deșteaptă amorul de sine amorțit de prejudecata oarbă a vulgului..

Răzvan este dar un paria îmbrăcat în hainele efemere ale puterii, în luptă cu un factor monstruos, de nedefinit, și în condiție cu atât mai tragică, cu cât admirația tuturor se amestecă cu o compasiune jignitoare. Destinul implacabil din tragedia greacă a fost înlocuit aci cu reaua naștere apăsând asupra geniului..

O fericită vioiciune de spirit a îngăduit lui Hasdeu să pună în jurul lui Răzvan un număr de personaje viabile. Sbierea avarul, aci țațoș, aci onctuos, aproape inconștient de primejdii din cauza patimii lui, inocent în vițiu și în definitiv simpatic, Tănase, țăran judecând numai prin prejudecăți, leal, tăcut, îndrăzneț la vorbă, șlehticii polaci, pirați eroici și nepăsători, însă cu mișcări românești, toți au un contur pe care nu-l vor atinge niciodată eroii lui Alecsandri. Desfășurarea scenică este petulantă, cu truculențe grațioase, ca acel interminabil și distrat „Vezi bine!” al lui Vulpoi. Și în sfârșit miezul poetic al versurilor este remarcabil.

George CĂLINESCU,

Istoria literaturii române de la origini până în prezent.

Ediția a II-a, revăzută și adăugită,

Editura Minerva, București, 1986, p. 373, 374—375.

Precocitatea intelectuală a lui Hasdeu este o ramificare simultană a complexelor lui însuși. Hasdeu nu este un adolescent exploziv care se va stinge sau se va corecta odată cu momentul corespunzător crizei; adolescența lui spirituală este o primăvară, o prefigurare a maturității pe toate laturile. Între începuturile lui și realizările mature există raportul dintre floare și fruct; toate florile vor rodi însutit, și nici un fruct al maturității nu va fi sterp. În acest sens, genialitatea hasdeeană este o evoluție organică. Seva din ramurile tinere va hrăni arborele, până în toate celulele lui vii, cu un fel de simetrie lăuntrică.

Ceea ce ni se pare abrupt, risipit și incomplet în spiritul matur al lui este totuși de o rară organicitate. Unele ramuri vor crește mai viguros, altele mai plâpând, dar toate vor exista, de la începutul până la finele evoluției. Liricul este completat astfel de poetul epic, a cărui inspirație istorică este unitară în fragmentul de roman Arbore, corespunzător Ursitei și lui Ioan-vodă cel Cumplit, iar din fuziunea Domniței Roxana cu Domnița Voichița se presimte drama istorică Răzvan și Vidra. În Introducerea care nsoțește poemul despre Voichița, Hasdeu are intuiția clară a psihologiei Vidrei: „Legenda veche românească ne asigură că malurile Dunării au fost cândva locuite de un războinic neam de femei, care multă vreme s-au luptat cu statul vecin al bărbaților; în sfârșit, prin mijlocirea unei misterioase păreri, s-au împăcat cu ei, au intrat în alianță, și ce credeți? Ce a rezultat de pe urma acestei alianțe? Poporul românesc. Legendă ciudată, poate, dar eu sunt gata s-o cred când îmi vin în minte vijeliile româncelor de mai târziu și bărbăția vechilor femei ale Daciei, care ni se mărturisește nu numai de tradițiile și de cronicile românești, ci chiar și de izvoarele romane și de Columna lui Traian. Nu cred să mai existe un popor care mai mult decât cel românesc ar putea să prezinte pilde de vitejie feminină sau, mai bine zis, de bărbăție a femeilor“.

Nu este aci tot mitul dacismului hasdeean, văzut în istorie, în filologie și folclor, ca și în figura Vidrei, mit care va străbate până la Vitoria Lipan din Baltagul dlui Sadoveanu? Nu este însăși structura spirituală a erudiției creatoare de ipoteze, de intuiții și prefigurată cu atâta siguranță? Reîntorcându-ne la raportul dintre Voichița și Vidra, observăm că scena duelului cu Ștefan, a travestirii eroinei într-un tânăr luptător (partea a treia a poemului), ca și dragostea bruscă pentru voievod, conțin în germen toată psihologia iubitei lui Răzvan.

Cu inspirația istorică, Hasdeu îmbină erudiția, folclorul, pasiunea pentru limbile slavice și pentru lingvistică în genere. Spiritul lui se formează nu succesiv, ci simultan, așa cum își va alterna fețele creatoare, la maturitate, cu o mare putere de asimilare, cu o mobilitate de informație

și de sinteză uimitoare. Geniul hasdeean este o surpriză continuă, în începuturile lui confuze, ca și-n realizările lui cristalizate.

Pompiliu CONSTANTINESCU,

Scieri, vol. 3,

Editura pentru literatură, București, 1969, p. 121—122.

Într-o vreme în care erudiția istorică și filologică lua încă loc printre genurile literare, scriitorii savanți aduc contribuția lor dezvoltării artistice a literaturii. Dar dintre numele de învățați ai timpului, patru sunt acelea care pot pretinde cu mai multe drepturi a fi luate în considerare. Cel dintâi este acela al lui B. P. Hasdeu, în care conștiința artistului n-a încetat niciodată a sprijini pe aceea a savantului. „Istoricul este un uvrier și un artist totodată“, scrie el în 1865, în prefața primei ediții a lui Ioan-vodă cel Cumplit. Acel interesant text notează principiile artei sale de istoric, atent nu numai la critica documentelor, dar și la compunerea loor în întreguri care să aibă o „perspectivă“ și un „colorit“. Perspectiva este gradarea episoadelor în așa fel încât din fondul situației generale, abia estompate, să înainteze planurile din ce în ce mai luminoase în raport cu importanța lor pentru povestire. „Încât privește coloritul, adaugă Hasdeu, știm atâta, că inima simțea în adâncul său ceea ce scria condeiul; iar când inima simpte, condeiul devine scurt, laconic, iute ca bătăile pulsului“.

Adevărul este că istoricul Hasdeu renunță la perioadele ample și bogate, la cadențele oratorice ale lui Bălcescu. Alt ritm domină aici. Povestirea se întregeste din scurte trăsături contrastante, din antiteze fulgerătoare. „Și cine oare era acel fericit păstor al popoarelor?“ se întreabă istoricul. Răspunsul urmează numaidecât: „Fiul marelui Carol V, micul Filip II“ (Ioan-vodă cel Cumplit, ed. 1849, p. XII). Sau: „În Franța domnea regele Carol IX. Greșesc: el nu domnea. Domnea mumă-sa, Caterina Medici“ etc. Când aceste efecte, sporite prin figuri ca aceea care ni-l arată pe Carol IX „sărutând lanțurile care îl sugrumă“, nu i se par de ajuns, Hasdeu introduce exclamația melodramatică, reflecția generală și patetică, enumerația și întrebarea retorică, pentru a completa tabloul unui impenitent stil romantic...

Tudor VIANU, Arta prozatorilor români,

Chișinău, Editura Hyperion, 1991, p. 120—121.

După Radu Buzescu de Ioan Dumitrescu și Bucur, istoria fundării Bucureștilor de Alexandru Pelimon, ambele apărute în 1858, dintre care numai al doilea merită atenție, [...] un nou roman istoric se tipărește în 1862, de către Atanasie M. Marienescu, cu titlul Petru Rareș, principele Moldaviei.

Interesant este însă de reținut că, la foarte scurt timp după aceste încercări de roman istoric, mai mult sau mai puțin izbutite, irumpe deodată, în 1864, cel dintâi mare și valoros roman istoric românesc din secolul al XIX-lea, a cărui viabilitate n-a încetat nici astăzi, romanul *Ursita* de B. P. Hasdeu. [...]

Prin romanul său, B. P. Hasdeu tindea să creeze o biografie romanțată a vornicului Iancu Moțoc, personaj odios din istoria țării noastre, zugrăvit în culori dure și de Costache Negruzzi în nuvela Alexandru Lăpușneanu. Figura lui Iancu Moțoc l-a preocupat mult timp pe B. P. Hasdeu, ilustrative în acest sens fiind poeziile sale Ștefan Tomșa-Vodă și vornicul Iancu Moțoc (apărută în *Columna* lui Traian, an. I, nr. 16, 30 aprilie 1870, p. 2).

În zugrăvirea vieții lui Iancu Moțoc, în romanul *Ursita*, B. P. Hasdeu pleacă de la ideea eredității negative, a dezvoltării însușirilor odioase moștenite prin naștere, pe măsura înaintării în viață a individului. Scriitorul acordă un rol exclusiv ursitei, fatalității, destinului implacabil.

Acțiunea romanului se petrece la sfârșitul domniei lui Ștefan cel Mare. Postelnicul Șearpe, întorcându-se din Cracovia, e atacat în codrul Cosminului de o ceată de tâlhari. Reușește însă să scape și să alunge răufăcătorii. Aceștia, în fuga lor, uită un copil de cinci ani, fiul unui tâlhar. Copilul, care nu e altul decât Iancu Moțoc, e luat de postelnicul Șearpe și dus la curtea domnească. În acea zi însă, Doamna Stanca, soția lui Bogdan-Vodă, fiul lui Ștefan cel Mare, moare la nașterea lui Ștefăniță. Zodiaca, deci ursita, îi prezice lui Ștefan cel Mare că pruncul va fi ucis, mai târziu, de cel ce a intrat în acea zi în Suceava. Ucigașul avea să fie, deci, Iancu Moțoc.

Romanul *Ursita* pregătește terenul pentru viitoarele evenimente, sugerând că ursita se va împlini. Aceasta se va împlini în mod sigur, deoarece Iancu Moțoc își dezvăluie, încă din anii copilăriei, caracterul scelerat. Poartă în el înnăscute răutatea, invidia, sadismul. În unsoarea pentru rana lui Luca, slujitorul postelnicului, Moțoc pune piper; simte o mare plăcere să chinuie insectele și animalele; ca să-l omoare pe Luca, cere babei Despa otravă etc.

În *Ursita*, B. P. Hasdeu și-a propus, ca prim scop, să demonstreze că dezgustătoarele și condamnabilele trăsături de caracter ale lui Iancu Moțoc, așa cum au fost cunoscute de istorie, se conturează încă din anii copilăriei lui. Paralel cu descrierea copilăriei lui Iancu Moțoc, romanul zugrăvește însă cu multă artă realistă epoca de atunci, cu oamenii, rânduielile și moravurile ei. Cu o pană de talentat prozator, B. P. Hasdeu evocă moartea lui Ștefan cel Mare, descrie răscoala măcelarilor la această veste împotriva doctorului italian acuzat că l-ar fi otrăvit pe Vodă,

încercarea nereușită a lui Petru Rareș de a prelua domnia, fuga acestuia peste graniță deghizat în femeie, apoi certurile pentru domnie, ceremonia alegerii lui Bogdan ca domnitor etc. Scriitorul se bazează pe o amplă documentație istorică și, ca și Al. Odobescu în nuvelele sale, trece în subsolul paginilor toate izvoarele utilizate, în note bibliografice complete. Alături de documentația istorică introduce numeroase elemente folclorice, ca proverbe, cântece populare, descântece, balade, precum și cântece țigănești în limba originală.

Bazat tot pe izvoare istorice, indicate în subsolul paginii, B. P. Hasdeu reconstituie viața socială, instituțiile, palatele și clădirile particulare, atmosfera specifică epocii, asigurând romanului său una dintre însușirile fundamentale ale romanului istoric, și anume culoarea locală. Scriitorul procedează cu minuțiozitate, alege amănuntele semnificative, dispunându-le proporționat. Prin îmbinarea iscusită a datelor culese din pagini istorice cu elementele fanteziei, B. P. Hasdeu creează pagini de sugestivă evocare, redând atmosfera în imagini vii, sub pecetea autenticității.

Romanul *Ursita* al lui B. P. Hasdeu este superior atât tuturor încercărilor de roman istoric anterioare lui, cât și celor ulterioare, până la apariția romanelor de acest gen ale lui Mihail Sadoveanu, de la începutul secolului al XX-lea, rămânând însă și astăzi interesant, viabil sub multiple aspecte...

Teodor VÂRGOLICI, *Retrospective literare*,
Editura pentru literatură, București, 1970, p. 32—38.

Nu ca dramă istorică ne interesează Răzvan și Vidra (plină de anacronisme), ci ca dramă a unei pasiuni general-umane. Nici la Hugo, nici la ceilalți autori de teatru romantici lucrurile nu stau altfel. Și de aceea nu e adevărat că Răzvan „cade” de la statutul unui revoltat social altruist la acela al unui egoist orbit de putere (și încă sub influența ambițioasei Vidra): în el se află din capul locului germenele „răului” fatal. Răzvan e un romantic tipic, măcinat de ambiție ca de o boală, și care-și dezvăluie treptat esența demoniacă. El își provoacă în fond și în mod repetat soarta: intervenind în discuția dintre Bașotă și țîrgoveți sau iertându-l pe Sbierea de câte ori îl are în mână. Vidra e catalizatorul patimii lui (femeie, ea însăși, din aceeași speță de monomani și de obsedați), însă nu mai mult. E greșit a vedea în ea geniul rău și dublul impur al lui Răzvan...

Nicolae MANOLESCU, *Istoria critică a literaturii române*, 1,
Editura Minerva, București, 1990, p. 303.

Răzvan și Vidra (1867) este o dramă istorică în versuri, de un real dramatism interior, cu măsură transpus în țesătura conflictuală, fluent exprimată și de faptele în fața noastră desfășurate și de discursul ușor de acceptat al personajelor. Fiindcă Hasdeu nu cedează nici poetizării, nici istorismului, ci se păstrează, cu adevărată demnitate stilistică, în dramă. Țigan, deci în concepția românilor suspect religios și moral, vrednic de disprețuit și de alungat, ori în cel mai bun caz tolerat și supus umilintelor; Răzvan e înfățișat ca cel mai capabil, mai drept și mai curat printre români din jurul său, față de care deține pe deasupra și pecetea alesului, a omului cu destin. El are farmecul naturaleței calităților sale, spontaneității, ingenuului. Și ambițioasa boieroaică, Vidra, care îl împinge pe tronul Moldovei, e de fapt subjucată de farmecul celui ales. Spre deosebire de Satanii ceilalți ai literaturii lui Hasdeu, care nu sunt niciodată, romantic, demoni, Răzvan este, singurul, un veritabil înger căzut, de unde incompatibilitatea dintre făptura lui spirituală și cea materială (a fi țigan). Iată drama lui, și odată cu ea ne aflăm, de astă dată, în plin romantism, în plină poezie.

I. NEGOIȚESCU, *Istoria literaturii române, vol. I (1800—1945)*. Editura Minerva, București, 1991, p. 96—97.

Bazat pe o întinsă documentare, efectuată „în curs de mai mulți ani”, „în biblioteci și arhive străine și naționale”, „în legătură directă și indirectă cu obiectul” cărții, dar mai ales pe intuițiile sale critice și pe speculațiile trezite de lectura proaspătă a izvoarelor — multe dintre ele necunoscute înaintașilor —, B. P. Hasdeu pune într-o cu totul altă lumină domnia lui Ioan Vodă.

Dintr-o figură ștearsă a istoriei, prezentată denaturat de cronicare, el făcea un erou național de primă strălucire, capabil să adumbrească marile personalități europene ale veacului, cu care era comparat nu o dată.

În pornirea sa romantică de a-și aureola „personajul” cu atributele idealului de conducător înțelept, de bun administrator și de geniu militar, autorul supralicita însă documentele, forțându-le să conlucreze cu fantezia sa înfierbântată, încât, pe bună dreptate, s-a afirmat că monografia Ioan-vodă cel Cumplit e mai degrabă „un poem” sau o proză artistică de cea mai pură esență ce proiectează figura voievodului în mit, decât o lucrare științifică în înțelesul clasic al cuvântului.

I. OPRIȘAN, *Romanul vieții lui B. P. Hasdeu*, Editura Minerva, București, 1990, p. 270—271.

Temperament polemic neogoit, adept al teoriei imitației naturii în artă, cunoscător al esteticienilor mari, printre care Horațiu, Belinski, Herțen,

Cernâșevski ș. a., B. P. Hasdeu a insistat în repetate rânduri asupra necesității de a se face deosebirea cuvenită între artă și pseudoartă. Inclusiv o paranteză ce pare nevinovată, din introducerea la tragedia sa Răposatul postelnic, și anume că „poezia poate fi și fără versuri, precum și versurile pot fi fără poezie“, denotă dorința savantului și scriitorului de a-l avertiza pe cititor că există artă autentică, dar numaidecât și surogatele acesteia. Un an mai târziu, în 1863, în studiul „Mișcarea literelor în Iași“, el întreprindea o analiză concretă a mai multor opere literare, a cărei țintă principală pare anume distincția dintre scriitorul de vocație și cel de... profesie. Scriitorul de vocație este „un adevărat poet; poet din acei ce nascuntur, iar nu fiunt (ce nasc, iar nu ce fac. — I. C.); poet prin idee, prin simț și prin armonie“. Calificativele enumerate sunt rostite la adresa unui autor necunoscut astăzi (Pascali), dar adevărurile de ordin teoretic emise de Hasdeu își păstrează importanța, mai cu seamă că în continuare, fără să se refere la careva autor dispărut de pe firmamentul literaturii noastre clasice, distinsul scriitor și savant descifrează atât noțiunea de „poet adevărat“, cât și nenumărate probleme referitoare la „ceea ce e și ceea ce nu este poezie“.

Anticipând expunerea particularităților esențiale ale poeziei autentice, consemnăm că Hasdeu le numește ideea, graiul și efectul. La un moment dat el observă că „în istoria literaturilor ne întâmpină prea și prea puțini poeți care să fi întrunit cu desăvârșire, din când în când, într-un cap-d'operă, aceste trei mărețe țeluri poetice“, că „de cele mai multe ori ici vezi profunditatea conceperii, espreasă (exprimată. — I. C.) prin un limbaj neîndestulător; colote robește prestigiul cuvintelor și frazelor îmbrobodind o idee de rând; încheie niște versuri idealmente și verbalmente de mijloc“ și, concomitent, că „a fi lipsit de tustrele de odată și în aceeași măsură este a nu fi poet nici câtu-i negru sub unghie, ci doară un stâlpitor de silabe și alegător de consunanțe, o specie de geometru, despre al cărui ingeniou, vreau să zic îngenierie, criticul se rostește cu Orațiu: „...versus inopes rerum, nugaeque canorae...“ (versuri rupte de realitate, nimicuri răsunătoare. — I. C.)“.

„Stâlpitor de silabe“ va să zică anume scriitor lipsit de vocație, improvizat și incapabil să influențeze artistic asupra publicului. În altă parte Hasdeu vorbește despre incapacitatea versuitorului ordinar de a fi un ecou al sentimentelor și deilor celor mulți: „Numai talentele cele mărunte, numai poezii cei de toate zilele ne asurzesc întruna cu propria lor microscopică personalitate, asemenea cloștii care umple de zgomot o mahala întregă după ce a scos un ou, ca și când oul ei ar interesa universul“.

În schimb „adevăratul poet“, despre care în poezia cu acest titlu Hasdeu scrie: „Căzut din sfera de lumini nestinse,/Trântit în glodul patimii lumești,/Poetul râde-n amărâte plânse/Sau geme el în hohote drăcești!“ „repercută și reproduce într-o minunată prismă durerile altora, suferă

suferințele aproapelui, ușurează chinurile neamului omenesc, asumându-și chintesența lor, este un martir al altruismului... Chiar atunci când înalță un imn de fericire, ca și atunci când tună sau când geme, poetul nu este el, ci un ecou“. [...] Hasdeu parcă ar sta între „poetul adevărat“ și „stâlpitorul de silabe“, nepermițându-i celui dintâi să coboare la nivelul celui de-al doilea și arătându-i cititorului pe care să-l aleagă și să-l aprecieze. Cum anume îi arată? Dezvăluind o seamă de particularități esențiale și neîndoielnice ale poeziei autentice, și anume ideea poetică, graiul poetic și efectul poetic.

Ion CIOCANU, Permanențe,

Ed. Literatura artistică, Chișinău, 1973, p. 77—79.

„Teoria școlii realiste în literatură“ este expusă de Hasdeu [...] în cuvântarea sa la procesul de presă din anul 1863, ce i-a fost intentat cu ocazia publicării nuvelei „Duduca mamuca“: „Un romanist, un poet, un istoric sunt portrețiștii societății: vinovați-s ei oare zugrăvind-o cum ea este? În vodevilul lui Alecsandri e nemoral privighetorul Răzvrătescu, iar nu dl Alecsandri; în piesa dlui Negruzzi e nemoral cuconașul Lionescu, iar nu dl Negruzzi; în epopeea lui Beldiman sunt nemoralii turcii, iar nu Beldiman; și așa mai departe. În romanul meu cine oare este nemorial? acel tip studential, care este înfățișat ca eroul intrigii; tip ce ușor se poate adevări, din nenorocire, în toată universitățile Europei; iar nicidecum romanistul! Dezvăluind în toată goliiciunea lor înaintea poporului atenian mârșavele desfrânări ale lui Timarc, Eshil zise: „Nu e vina mea, dacă în tabloul unei asemenea vieți îmi este cu neputință a alege trăsături și culori morale“... Iată teoria școlii realiste în literatură!“. Demascarea și satirizarea viciilor societății burghezo-moșierești este considerată de Hasdeu una din sarcinile principale ale literaturii realiste [...]

Hasdeu socotea că reconstituirea vieții din trecut cu mijloacele artistice este una din sarcinile primordiale ale fiecărei literaturi naționale. Un autor de nuvele, romane și piese istorice se adresează nu numai minții cititorului, dar și sentimentelor, imaginației lui. „Istoricul, — scrie B. P. Hasdeu în prefața la prima ediție din 1865 a monografiei „Ioan-Vodă cel Cumplit“, — este un uvrier și un artist totodată. Ca uvrier, el adună; ca artist, el dă brutei materii acea sublimă expresie, care face că statuile lui Canova sau curțile Alhabrei nu sunt de piatră, că madona lui Rafael nu este o pânză sau o scândură îmbuibată de niște sucuri vegetale“. [...]

Este firesc deci ca în operele literare pe teme istorice, alături de eroi reali, personalități istorice bine cunoscute, să apară și eroi născociți, care exprimă anumite raporturi sociale ale vremii și fără de care nu se poate reda autentic esența epocii descrise. În același timp, nu se poate cere în

toate cazurile ca realitatea istorică să fie redată până în cele mai mici detalii. Pentru concepțiile lui B. P. Hasdeu în această problemă este grăitoare introducerea lui la tragedia Răposatul postelnic: „Tragedia mea este istorică în acel înțeles, că ea reprezintă caracterul politic și moral al unei epoci și că principalele sale personaje poartă nume reale“. Aceștia sunt: vornicul Iancu Moțoc, spătarul Petru Spancioc, vel-postelnicul Cozma Șerpe. „Celelalte caractere ale tragediei sunt copiate de asemenea după natură; ele aparțin psihologiei, dacă nu istoriei proprii“. „Arcașul Măciucă este duplicatul lui Șarpe într-o sferă mai de jos: așa au fost acei țărani, în fruntea cărora eroul Moldovei învingea pe toți megieșii dimprejur! Ciobanul Ghiogă e încă om de treabă pururea și pretutindeni, ca Eumen al Odiseei!“ „Pentru ca opul meu să oglindească în totul timpul și localitatea în chestiune, am presărat ici-colo câte o aluzie la obiceiurile năciunare de atunci“.

Aceeași reconstituire a epocii prin caractere și detalii de viață sugestive Hasdeu a încercat-o și în drama Răzvan și Vidra. Referindu-se la scrierile cronicarilor moldoveni, Hasdeu precizează că sfârșitul secolului XVI a fost o perioadă din cele mai oligarhice din istoria Moldovei. „Această luptă de ură între boieri și popor, între cei avuți și cei săraci, între cei apăsăți și cei ce apăsau, eu m-am încercat a o face pe cât se putea mai plastică în actele I și II... Afară de aceasta pentru a completa tabloul istoric al epocii, am găsit loc de a schița unele instrucțiuni și obiceiuri, neatrinse de cronicarii noștri, dar conservate, din întâmplare, în documente, în legislație sau în tradițiuni... În sfârșit, mă vor întreba unii: de ce n-am lăsat pe Răzvan să domnească cinci luni, precum a domnit în realitate? Și de ce nu i-am permis a muri în țeapă? Răspunsul e lesne de făcut. Pe de o parte, într-o dramă cinci luni este un singur moment, iar pe de altă parte, nimic nu poate fi mai puțin dramatic decât o țeapă. Istoria ne spune în bloc că Răzvan domni foarte puțin și muri într-un mod tragic în urma unei bătălii cu invazia polonă; ei bine! opera mea nu contrazice de loc aceste două fapte sintetice“.

Nicolae ROMANENCO, Confruntări literare, Chișinău,
Ed. Cartea moldovenească, 1973, p. 134—137.

Hasdeu este, după Eliade, printre oamenii de Renaștere care trebuia să facă în secolul XIX românesc tot și să facă repede sub semnul monumentalului, al marilor modele și planurilor gigantice. [...] Peste tot dăm, la Hasdeu, de o adevărată manie a monumentalului și universalului în aspirația de a cunoaște și a cuprinde Absolutul, de planuri gigantice și de realizări pe măsura lor, de prisme generale și de Istorie proiectate condensat în câte un specimen, de legi universale, de un enciclipedism

monstruos care seacă toate „fântânile“ (sursele adică), întregul volum de informații din trecut și până în „prezintă“ și care aruncă o lumină vie „asupra tuturor originilor“. Acțiunea de „spargere a întunericului“ este deosebit de efectivă, Hasdeu fiind marele Luminător, aruncând fie raze de lumină agere, fie fulgere de Jupiter tonans, al esențelor, universalurilor, chestiunilor esențiale, întregurilor percepute holografic în fragment.

Deci, nici temerara comparațiune cu Demiurgul nu ar spune totul: Hasdeu prezintă o simbioză pe cât de ciudată pe atât de firească, dat fiind gigantismul și nebunia, „sceleratețea cea mai neagră“ a spiritului său, dintre Demiurg și Satan. De aceea își propune, în stilul său caracteristic, să-l corijeze pe Pascal: „Anima este care simpte pe Dumnezeu!“ zice marele Pascal. Am putea adăogi: „Anima este care simpte pe Satana“ (Ioan-Vodă cel Cumplit).

Farmecul operei lui stă în acest amestec original de spirit constructiv și destructiv (de nihil nietzschean), de Demiurg și Satan, înșiși eroii lui fiind — în chip romantic — firi superioare ieșite din obișnuitul cotidian: niște genii care, binecuvântați de ziditorul suprem, dar și atinși de aripa lui Lucifer, sunt de fapt niște genialoiizi, niște îngeri care, sfidându-și creatorul, se transformă în îngeri căzuți. Asemenea creatorului lor Hasdeu, Ioan Vodă cel Cumplit, Răzvan sunt niște creaturi dumnezeiești-satanice. [...]

Figura titanică a lui Hasdeu se înscrie în orizontul de așteptare a contemporaneității noastre printr-o contradictorie reacție de acceptare-respingere, căci el poartă — programatic — nu numai un palton ponosit de om al tradiției, ca și Iorga și majoritatea scriitorilor basarabeni, ci și o pelerină romantică și o haină din mai multe stofe prefigurând, așa cum observa Nicolae Manolescu (în *Istoria critică...*) intertextualitatea generalizată a sfârșitului de secol XX. Retic, veleitar, programatic și pragmatic în lirică (ce este dintre toate ramurile încercate cea mai slabă, după aprecierea lui Călinescu, *Istoria... ed. II, p. 372*) crezând greșit în primordialitatea gândului. Pragmatismul lui este cauzat de punerea poeziei în serviciul naționalității și al educației morale, după cum consideră Șerban Cioculescu (*Istoria... p. 126*), el este totuși un pionier al poeziei de idei, și un cultivator al unei estetici energetice, vitaliste, agresive la porunca demoniei din străfunduri care, după Negoïtescu, generează poetica „neagră“, „dură“. Privată de „un deosebit caracter evocator“ (Vianu, *Arta prozatorilor români, 1988, p. 144*), proza hasdeiană se citește, azi, pentru caracterul ei de frontieră, eseistic, dinamic, economicos, ce sfidează ritmul domol moldovenesc al narării.

Genial în ansamblul operei, unde este uvrier și artist deopotrivă, depășind radical basarabenismul și chiar românismul programatic printr-

un har al titanismului creativ, Hasdeu ne dă, în domeniul literaturii, atât fragmente scilpitoare cât și întreguri rău clădite.

Mihai CIMPOI, Sfinte firi vizionare,
Chișinău, CPRI „Anons S. Ungurean“, 1995, p. 98—103.

N-aș spune că, recitind acum întreaga ceratăie lirică a lui Hasdeu, atent și cu creionul în mână, mi-a smuls entuziasme. Modestă, fără îndoială, ea a avut parte, cred, de o eronată încadrare sau clasificare. Plachetele lui Hasdeu sunt din 1873 (Poezii) și 1897 (Sarcasm și ideal). Aceasta a îngăduit, nu fără motiv, compararea acestei lirici cu aceea a lui Eminescu și Macedonski. Și la acest examen comparat, lirica lui Hasdeu — s-o mai spunem? — iese strivită. De fapt, în ciuda contextualizării strict cronologice, poezia enciclopedistului aparține altei perioade. Afinitățile ei o îndreaptă spre pașoptism, în spiritul căreia s-a format și s-a păstrat până la sfârșit. Că s-ar fi cuvenit să fie sincron cu lirismul contemporan lui, e fără îndoială. De ce nu am ține seama însă întâi de eul poetic, de preferințele sale, deschis afirmate? Că în acest fel se condamna la datare sau, să rostim cuvântul, la anacronism, este probabil. Dar asemenea fenomene de recurență întârziată s-au mai văzut. Ce-i drept, nu în favoarea celui implicat. Oricum, să judecăm această poezie în spiritul ei. Nu uităm însă că Mircea Zăciu descoperă aici o modernitate, aflată în straturile ei sufletești. Modelul lui Hasdeu nu a fost cel mai mare poet pașoptist, Grigore Alexandrescu, ci Heliade Rădulescu (care nici el nu a rămas ca un poet deosebit), parțial Bolintineanu (la care insulele de poezie sunt de o limpezime pregnantă) și „acel rege al poeziei“ care a fost Alecsandri. Poate că fenomenul de model nu epuizează situația. La aceasta trebuie să adăugăm imediat structura temperamentală a poetului. Firea vulcanică a savantului s-a definit încă din indecisa perioadă a adolescenței și a rămas una romantică. Un romantism, cu aplecări byroniene și justițiar revoltate. Vianu îl apropie, pe drept, „Sturm und Drang“-ului românesc. Motivele acestei predispoziții lirice sunt evidente, deși apar amalgamate într-un cam dens strat de steril. Poetul prefera mișcările dure, materialul de construcție apărând în forma originară în ansamblul imaginat. A și mărturisit preferința în prefața la placheta din 1873. „Niciodată n-aș fi cutezat a scoate la lumină această anatomie a suferințelor mele, dacă nu știam că unora le place sumbra și violenta pictură a lui Caravaggio în care vezi numai oase și mușchi în loc de fragedă și catifelată carne. Genul imperios al inspirațiunii mele poetice oferă aspra idee sub o formă dură.“ Cam aceeași automărturisire o regăsim în acea ars poetica numită Viersul scrisă în 1872: „Homer cânta mânia divinului Ahile/Și Dante Tartarul cânta:/Poetul, când se naște în amărâte zile,/Amar și el ca lume, nu cântă copile,/Nici cupa bacanală nu-l poate îmbăta!//Și eu câteodată smulg harpa din tăcere,/Când sparge muza

pieptul meu,/Căci inima zdrobită răsună prin cădere/Și saltă desperată în
spasmuri de durere,/Scoțând din agonie un țipăt scurt și greu;/O poezie
neagră, o poezie dură,/O poezie de granit,/Mișcată de teroare și palpitând de
ură,/Ca vocea răgușită pe patul de tortură,/Când o silabă spune un chin
nemărginit!“ Moravurile vremii au găsit în Hasdeu un condei vitriolat,
necruțător și bolovănos. Complotul bubei (din 1869), republicat apoi sub
titlul Conjurația leproșilor, amintind de pamfletele lui Heliade, viza personaje
din coaliția care l-a detronat pe Cuza. Tonul e de o asprime neînduplecată,
sarcastic și terifiant. Ipochimenii sunt înfățișați drept „bube pocnind de
otravă“, „otrepuri de mult închegate“, stând la sfat pentru a pune țara la
cale („S-așează pe gânduri în iarbă/Și bubă pe bubă se-ntreabă:/Cum merge
și ce-i de făcut/În lume să nu mai domnească/Tăria și fala trupească“).
Astfel de grozăveni, de astă dată nepamfletare, apar și în După bătălie (din
1872). E în aceste versuri multă durere crudă necomprimată, strigată pentru
a fi percepută suferința, jalea și nerușinarea opresoare. E o deznădejde în
care vibrează un râset batjocoritor, adesea prea hohotitor. La un alt registru
sunt poeziile alegorice precum Bradul, Dorul, Luntrea, în care suavitatea
izbutește să se desemneze limpede. Citabilă e, desigur, Bradul. Mai târziu, în a
doua vârstă a liricii sale, Hasdeu s-a lăsat acaparat de reflexivitate, poemele sale
fiind sărăcite, în bună parte, de emoție, putându-se detecta, cum s-a mai
observat, chiar alunecări spre triavilitate. Dar dincolo de acestea, aflăm în
poezia păduroasă a savantului luminișuri pure, care, găsite, trebuie relevate.

Zigu ORNEA, Interpretări,

Editura Eminescu, București, 1988, p. 210—212.